T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKLERDE DEFİN USULLERİ (X. Yüzyıla Kadar) MALATYA ve ÇEVRESİNDEKİ DEFİN MERASİMLERİ (BATTALGAZİ-ARAPGİR)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman **Hazırlayan**
Prof. Dr. Yahya BAŞKAN **Seher ÖZGÜL**

Malatya-2022

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Tarih Anabilim Dalı

TÜRKLERDE DEFİN USULLERİ (X. Yüzyıla Kadar) MALATYA ve ÇEVRESİNDEKİ DEFİN MERASİMLERİ (BATTALGAZİ-ARAPGİR)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Seher ÖZGÜL

DANIŞMANI
Prof. Dr. Yahya BAŞKAN

MALATYA-2022

ÖNSÖZ

Türklerde Defin Usulleri-Malatya ve Çevresindeki Defin Merasimleri (Battalgazi-Arapgir) konulu tez çalışmamı kaynaklar ışığında, Türkler' in inançları doğrultusunda X. yüzyıla kadar ve Anadolu'ya geldikten sonra; dünden bugüne Malatya ili, Arapgir ve Battalgazi ilçelerinde ölüm olgusunu yaşamlarına, adetlerine nasıl yansıttıklarını, yaşadıklarını sergilemeye çalıştık.

Bu tez çalışmam, Prof. Dr. Salim CÖHCE hocam ile başlamış, 2021 yılında vefatından sonra tez danışmanlığımı üstlenen, tüm tez izlemelerimde, çalışmalarımı değerlendiren ve bu doğrultuda değerli eleştirileri ve kılavuzluğu ile, tezimin şekillenmesinde önemli katkılarda bulunan, kıymetli hocam Prof. Dr. Yahya BAŞKAN'a en kalbi teşekkürlerimi arz ediyorum.

Lisans ve Yüksek Lisans dönemlerim boyunca desteğini benden hiçbir zaman esirgemeyen ve çalışmalarım da beni pozitif açıdan hep destekleyen, merhum Prof. Dr. Salim CÖHCE hocamı da, saygı, minnet ve hayırla yad ediyorum. Tez çalışmamla ilgili önerilerini, kaynak bilgilerini sunan, yol gösteren ve engin bilgi ve tecrübelerini paylaşan, hocam Prof. Dr. Mehmet Karagöz hocama bilhassa teşekkürlerimi sunuyorum.

Her türlü bilgi, belge, doküman ve destekleriyle tezimin son dönemlerde hızla toparlanması konusunda Malatya AB Projesi Koordinatörü Birol Bayram GÜNGÖR hocam, Dr. Yaşar KALAFAT hocam, Malatya'nın tarihi ile ilgili her türlü belge ve doküman sahip Malatya'nın yaşayan hafızası araştırmacı gazeteci Celal YALVAÇ ve hocalarıma, son derece özverili katkıda bulunmalarından dolayı şükranlarımı sunuyorum.

Tezimin son hazırlık aşamasında her türlü düzenleme ve yardımlarını esirgemeyen Doç. Dr. Murat Zengin, Dr. Öğr. Üyesi Osman Karacan, Dr. Öğr. Üyesi Bahattin ÇATMA, tez jürimde bulunan ve lisans döneminden çok emeği geçen Prof. Dr. Sabit Duman ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Sekreteri Feramuz KARACA hocama, teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Tezimin yoğun çalışma dönemlerinde, beni her zaman destekleyen, başta sevgili annem Meliha Özgül olmak üzere, tüm aile bireylerime şükranlarımı sunuyorum.

Seher ÖZGÜL

MALATYA – 2022

ÖZET

Türklerde X. Yüzyıla kadar "Ölüm ve Öteki Dünya" ile ilgili düşüncesi, defin ritüelleri, Anadolu'da Ölüme yaklaşım ve bununla ilgili adetler, Malatya ve çevresinde dünden bugüne ölüm anlayışının yansıması, Battalgazi ve Arapgir ilçelerinde Ölüme dair inançlar ve mezarlar, türbeler detaylarıyla çalışmamızda kaynaklar ışığında dile getirilmeye çalışılmıştır.

Bu yansıtılma biçimleri, tarafımızdan cenaze merasimi, Mitolojik-Ünik ve diğer konular, Anadolu ve Malatya ve çevresindeki inançlar, tarihi mezarlar ve eserler ışığında "Türklerde Defin Usulleri (X. yüzyıla kadar) Malatya ve Çevresinde Defin Merasimleri (Battalgazi-Arapgir)" adlı çalışmamız, genel olarak bu yansıtılma biçimlerinin kökenleri, nedenleri ve öte dünya inançları ile olan bağlantılarının saptanması ile ilgilidir.

Konu ile ilgili olarak, prototürklerden X. yüzyıla kadar Hunlarda, Kırgızlar, Gagauzlar, Göktürkler' de inançları doğrultusunda ölüm ve öteki dünyaya bakışları, defin çeşitleri ilk bölümde ele alınmıştır.

İkinci ölümde; ölüm ve öteki dünya inancının Anadolu'da yansıması, üçüncü bölümde ise Malatya ve çevresinde ve Malatya'nın Battalgazi ve Arapgir ilçelerinde eski Türklerden günümüze ölüm adetlerinin yansıması kaynaklar ışığında ifade edilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmada, mezarların üzerinde betimlenmiş çeşitli sahneler alagorik olarak analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu analizler yapılırken, Türklerin tarih sahnesine çıkmasından itibaren X. Yüzyıla kadar Türkistan coğrafyası, Mezopotamya, Anadolu, Malatya, Battalgazi, Arapgir'de insanların dini inanışları, sosyo-kültürel yaşamları ve mitleri, inanç dünyaları dikkate alınmıştır. Ortaya çıkan sonuç, Türklerin ilk ataları olarak bilinen Hunlardan günümüze Anadolu'da yaşamış toplumların, ortak bir şekilde ölümün bir son olmadığı ve ölümden sonra da insan ruhunun başka bir mekanda yaşamını devam ettirdiğine dair inancı son derece güçlü bir biçimde benimsemiş olduklarıdır. Bu ortak inançtaki en önemli olgulardan biri de, öte dünyada, ölenlerin sevdiklerine kavuşması ya da sevdikleri ile beraber olmasıdır. Mutlu ve sonsuz bir öte dünya yaşamına kavuşabilmek ise, kişilerin bireysel özellikleri ve çabaları ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Ölen erkekler genel

olarak kahramanlıkları, bilgelikleri ve soylulukları ile yüceltilmiştir. Kadınların ise, anaçlıkları, iyi eş olmaları, soylulukları ve iffetleri ile yüceltildiği görülebilmektedir. Ölü bireylerin bu kişilik özellikleri, mezarları üzerine çeşitli biçimlerde yansıtılmıştır. Amaç, onların bu özellikleri ile mutlu bir öte dünyaya yolcu edilmesi ve onların bu dünyada unutulmaması, iyi özellikleriyle yaşatılmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Türkler, Defin, Ölüm, Malatya, Arapgir, Battalgazi

ABSTRACT

Turkish thought about “Death and the Other World” until the X. Century, burial rituals, approach to death in Anatolia and related customs, reflection of the understanding of death from past to present in Malatya and its environs, beliefs about death in Battalgazi and Arapgir districts and tombs and in our study, tried to be expressed in the light of souroes.

In the light of these reflection forms, funeral ceremonies, Mythological – Unic and other subjects, beliefs in Anatolia and Malatya and its surroundings, historical tombs and artifacts, our study titled “Burial Procedures in Turks (Until X. Century) Burial Ceremonies in Malatya and its Surroundings (Battalgazi – Arapgir)” is generally concemed with identifying the origins, causes anda connetions of these projections with bellefs in the after life.

Regarding the subject the Huns, Kyrgyz, Gagauz, Goktürks from the prototurks to the 10 th century, in line with their beliefs about death and the other world, burial types are discussed in the first part.

In the second death; the reflection of the belief in death and the other world in Anatolia and in the third part, the reflection of the death customs from the old Turks to the present in Malatya and its surroundings and in the Battalgazi and Arapgir districts of Malatya were tried to be expressed in the light of the sources.

In this study, various scenes depicted on the tombs have been tried to be analyzed allagoically. While making these analyzes the geography of Turkestan, Mesopotamia, Anatolia, Malatya, Battalgazi, Arapgir, people’s religious beliefs, socio-cultral lives and myths, world of belief, from the emergence of the Turks on the stage of history until the 10 th century, were taken into account. The result is that the societies that lived in Anatolia from the Huns knows as the first ancestors of the Turks, to the present day, have adopted the belief that death is not an and that the human spirit continues to live in another place after death. One of the most important facts in this common belief is that the deceased reunite with or be their loved ones in the next world. Achieving a happy and eternal afterlifee is thought to be related to the individual characteristics and efforts of individuals. The men who died were generally glorified for their heroism, wisdom, and nobility. It can be seen that

women are exalted with their motherhood, being good wives, nobility and chastity. These personality traits of dead individuals were reflected in various forms on their graves. The aim is to send them to a happy afterlife with these features and not to be forgotten in this world and to keep them alive with their good features.

Keywords: The Turks, Burial, Death, Malatya, Arapgir, Battalgazi

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ..... **ii**
ÖZET ..... **iii**
ABSTRACT ..... **v**
İÇİNDEKİLER ..... **vii**
ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **x**
KISALMALAR LİSTESİ ..... **xi**
GİRİŞ **1**

I. BÖLÜM
ÖLÜM KAVRAMI ve ÖTEKİ DÜNYA İNANÇLARI

1.1. Felsefi Açıdan Ölüm Bakış **1**
1.2. Mezopotamya'da Ölüm ve Öteki Dünya İnancı **6**
1.3. Türklerde İslamiyet Öncesinde Defin Usulleri **9**
1.4. Türk Mitolojisindeki Bazı Önemli Unsurlar **16**
1.4.1. Gök-Yer-Su **16**
1.4.2. Ülgen, Utkucu, Yayık, Umay **17**
1.4.3. Yayık **17**
1.4.4. Utkucu **18**
1.4.5. Umay **18**
1.4.6. Renkler **18**
1.4.7. Hayvan Sembolleri **21**
1.5. Hunlarda Defin Merasimi ve 359 Amida Kuşatması **26**
1.6. Gagauz Türklerinde Ölüm **28**
1.7. Göktürklerde Defin Merasimi **32**
1.8. Atlı Kavimlerde Ölü Yakma ve Türklere Yansıması **34**
1.9. İbn'i Fadlan Seyahatnamesi **36**

II. BÖLÜM

MEZAR-MEZARLIK ve MEZAR ŞEKİLLERİ

2.1. Mezar 39

2.2. Kurgan 39

2.3. Sin-Kabristan-Mezarlık 40

2.4. Türbe 41

2.5. Anadolu'da Ölüm Sonrası Mezarlık Çevresinde Oluşan İnançlar 41

2.5.1. Ölüm Olgusundan Kaçınmalar 45

2.5.2. Ölenin Ardından Tutulan Yas 47

2.5.3. Anadolu'da Defin merasimi 47

2.5.4. Ölünün Kefenlenmesi 52

2.5.5. Ölünün Defnedilmesi 53

3.5.6. Defin Merasiminin Ardından Yapılan Ritüeller 55

2.6. Türk Mezar Taşları ve Formları 55

III. BÖLÜM

MALATYA

3.1. Malatya'da Ölümle İlgili Adetler, İnanışlar 59

3.1.1. Ölümü Çağrıştıran Olaylar, İnançlar 59

3.1.2. Ölümü Uzaklaştırmak İçin Yapılan Ritüeller 60

3.1.3. Ölüm Anında ve Hemen Sonra Yapılanlar 60

3.1.4. Cenazenin Gömülme Zamanı ve Defnedilmeye Hazırlanması 61

3.1.5. Ölenin Evinde Yapılanlar 62

3.1.6. Mezarlık Çevresinde Uygulanan Adetler 62

3.2. Abdülvehhab Gazi'ye ait İnanış ve Gelenekler 63

3.3. Malatya İlinde Tescil Edilmiş Kültür Varlıkları 66

3.3.1. Battalgazi 66

3.3.1.1. Malatya (Eski Malatya-Battalgazi) Kırklar Mezarlığı 66

3.3.1.2. Kırk Kardeşler Şehitliği 69

3.3.1.3. Anonim (Sekizgen) Türbe 70

3.3.1.4. Usta ve Şegirt Kümbeti..... 70
3.3.1.5. Sıddı Zeynep Kümbeti..... 71
3.3.1.5. Üç Kardeşler Türbesi..... 72
3.3.1.6. Kanlı Kümbet..... 72
3.3.1.7. Nefise Hatun Türbesi..... 73
3.3.2. Battalgazi Menkıbesi..... 74
3.4. ARAPGİR..... 76
3.4.1. Arapgir İlçesinde Ölümle İlgili İnanışlar..... 77
3.4.2. Arapgir'de Bulunan Tarihi Mezarlar-Türbeler..... 81
3.4.2.1. Maksud Dede Türbesi..... 81
3.4.2.2. Alıçlı (Pinik Ana) Kümbeti..... 82
3.4.2.3. Malatya Arapgir Onar Köyü Göktürk Mezar Taşları ve Tarihi Cemevi..... 82
3.4.3.4. Onar Dede ve Bayat Boyu..... 83
3.4.3.5. Onar Köyü Cemevi Mimari Özellikleri..... 84
SONUÇ..... 86
KAYNAKÇA..... 91
EKLER..... 95

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 3.1. Usta Şegirt Kümbeti 71
Şekil 3.2. Kanlı Kümbet 73
Şekil 3.3. Nefise Hatun Kümbeti 74
Şekil 3.4. Pinik Ana Kümbeti 82
Şekil 3.5. Malatya Onar Köyü tarihi Cemevi (yapım yılı 1224) 84
Şekil 3.6. Büyükocak Cemevi 85
Şekil 3.7. Onar Köyü'ndeki mezar taşı 85

KISALMALAR LİSTESİ

a.g.e : Adı Geçen Eser

a.g.m. : Adı Geçen Makale

AMI **:** Archaologische Mitteilungen aus Iran.

ANAr **:**Anadolu Araştırmaları. Jahrbuch für kleinasiatische Forschung.

AST **:** Araştırma Sonuçları Toplantısı.

DİA **:** Diyanet Anskiklopedisi

FOLKERE **:** Journal of Folklore.

KST **:** Kazı Sonuçları Toplantısı.

MKKS **:**Müze Kurtarma Kazıları Semineri.

Olba Kilikia **:** Arkeolojisini Araştırma Merkezi Süreli Yayınları

PAÜ **:** Pamukkale Üniversitesi

S **:** Sayı

TAD **:** Türk Arkeoloji Dergisi.

TDK : Türk Dil Kurumu

TTK **:** Türk Tarih Kongresi.

TÜBA-AR **:** Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi

YAY :Yayınları/Yayınlayan

GİRİŞ

İnsan, mekan, medeniyet; bu üç unsur insanlık tarihinden bugüne çok önemli mihenk taşları olmuştur. Mesela tarihte en geniş coğrafyalarda hüküm süren Moğollar, Türkler kadar gittikleri her coğrafyaya, köprü, çeşme, kervansaray, kütüphane gibi faydalı eserler, izler bırakmamışlardır.

"Türklerde Defin Usulleri (X. yüzyıla kadar) Malatya ve Çevresindeki Defin Merasimleri, Mezar Şekilleri (Battalgazi-Arapgir) isimli çalışmanın amacı, Türkler'in tarih sahnesine çıkışından X. yüzyıla kadar ve Malatya ve çevresinde, Arapgir ve Battalgazi ilçelerinde Türklerde ölüm algısı, inançları çerçevesinde ölüm ile ilgili düşüncelerini ve öte dünya inanışlarını, defin usullerini bugüne aktardıkları kültür mirasını kaynaklar ışığında mümkün olduğunca ve ele alınmaya çalışılmıştır.

Hun, Göktürk ve Uygur gibi eski Türk devletlerinde, genel olarak bu dünyadakine benzer bir hayatı ölümden sonra da sürdürebilecekleri ve ölümün kaçınılmaz bir gerçek olduğu inancı son derece güçlüdür.

Bu çalışmamızda yaşadıkları coğrafyayı, etkilendikleri sosyal çevreyi, inançlarını, değerlerini, kutsallarını, korkularını kaynaklar doğrultusunda incelemeye çalıştık. Kültürel ve dinsel açıdan yoğun olarak etkilendikleri, Türkistan coğrafyası ve yurt edindikleri Anadolu'da bu kavramlara nasıl bakıldığının bilinmesini zorunluluk arz etmektedir.

Eski Türk toplumlarında ölüme gitme törenleri ve bu törenler etrafında gerçekleştirilen defin törenlerinin oldukça canlı ve çeşitli olduğu gözlemlenmiştir. Bu çeşitlilikte yüzlerce yıllık kültürel birikimin yanında dini altyapıdaki renklilik de etkilidir. İnanç çemberine göre farklılık gösteren bu törenlerin amacı, ölüm ve ölümden sonraki kader hakkındaki düşünceler doğrultusunda; ölü ve yakınları için en ideal olanı gerçekleştirmeyi amaçlar. Cenazenin defnedilmesi, mumyalanması, yakılması veya teşhir edilmesi şeklinde karşımıza çıkan bu uygulamalar aslında bu toplumlarda ölümün de yaşam kadar doğal ve önemli bir olgu ve kültürel bir zenginlik olduğunun bir göstergesidir.

Ölüm, doğa ve insan yaşamının belki de en gerçek, acı ve değiştirilemez bir olgusudur. Psikolojik ve sosyal bir varlık olan ve ne kadar evrimleşse de, ölüm

kavramı hakkındaki fikirleri çok da değişmediği görülen insan için, bu kavrama bakışın değişmez olmasının nedeni, ölümün çözülebilir olmayışından kaynaklanmaktadır. Antik dönem insanının yaptığı gibi, ölüme çare arayışı, yaşam fonksiyonları son bulan bedenin yerine, aynı öze sahip hayali, ruhsal formların konmasıyla, günümüz inançlarında da karşımıza çıkmaktadır. Bu inançlar hem günümüz semavi dinleri, hem de dünyanın çeşitli köşelerindeki ilkel kabile inanışlarında yer alır.

Toplumlardaki bireylerin ölümlerinden sonra arta kalan cesetlerinin, çeşitli şekillerde ve çeşitli ritüellerle, diğer toplum bireyleri tarafından işleme uğraması, ölümden sonraki ilk aşama olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk aşama başta toprağa gömülmek, toprak üzerindeki bir mezara konulmak, mumyalanmak ya da yakılmak şeklinde olmuştur. Ölüm ve ölü gömme ile ilgili ikinci aşama ise, mezarlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Anadolu'da kremasyon uygulaması dışındaki bu mezarlar, tümülüsler, lahitler, sandukalar, kiremit mezarlar, anıt mezarlar, kaya mezarları gibi çeşitli tiplerde karşımıza çıkar. Bu mezar tipleri toprak altında ve toprak üstünde olarak ikiye ayırmak mümkündür.

Tümülüsler, bazı taş lahitler ve kaya mezarları gibi, toprak üzerinde kalan unsurların çeşitli bölümlerine işlenen figürler ve sahneler mevcuttur. Toprak altında kalan diğer mezar türlerinin başucu kısımlarına dikilen mezar taşları ise, aslında bu mezarların toprak üzerindedir. Bu mezar taşlarının birçoğunun üzerinde, yine çeşitli figürler ve sahneler, yazılar o dönemdeki insanlar ve inançları konusunda bizlere ışık tutmakta. Kullandıkları malzemeler, çeşitli kök boyalarla veya taşları oyarak oluşturdukları figürlerde zaman zaman güneş-ay, gökyüzü sembollerini, bazen farklı anlamlar ifade eden renkler, kurt, at, geyik, kaplumbağa, Hayat Ağacı, lotus çiçeği gibi doğa unsurlarını, zaman zaman kendileri için farklı farklı anlamlar içeren kötü ve iyi ruhları sembolize eden alagorik sembolleri kullanmışlardır. Üzeri kabartmalı ya da boyalı, taştan ya da pişmiş topraktan yer altına gömülmüş birçok lahit de mevcuttur.

İslam öncesi Türklerin mezar geleneği hakkında bilgi almak, Hun dönemlerine hatta prototürklere kadar gitmek ve bu dönemin Türk sanatı verilerine bakmak gerekir. Prototürkler olarak bilinen Sakaları arkeolojik kalıntılardan ve tarihçi Herodot'un verdiği bilgilerden öğrenebiliriz.

Çalışmamızda X. yüzyıla kadar Türklerde ölüm merasimleri ve Malatya ve çevresinde, Arapgir ve Battalgazi ilçelerindeki; defin merasimleri, mezar şekilleri ve mezarlar üzerinde görülen sahneler, ölüm kavramının ve öteki dünya inançlarının anlaşılması için bir araç olmuştur. Sahnelerin türleri ve bu sahneler içindeki çeşitli figürlerin resmediliş şekli, ölü defnedilirken ölü ile birlikte mezara konulan eşyalar, nesneler hem mezar sahiplerinin kişilikleri, kültürleri, hem de onlar hakkındaki düşünceler ve dileklerle ilgili olarak bilgi veren önemli verilerdir. Böylelikle, çeşitli sahnelerin Anadolu ve Malatya'da ne zaman görülmeye başladığı ve ne zamana kadar kullanıldığı ile ne sıklıkla devam ettiğini saptamak mümkün olmuştur.

İlk çağlardan günümüze süre gelen defin usulleri ve törenleri, ölüme ve öteki dünyaya olan bakış açıları, mezar şekilleri, kaynaklar üzerinden değerlendirmeye alınmıştır. Eser seçimlerinde ve incelemelerde gözetilen nokta, onların mitolojik ve kültürel olarak ne ifade ettiğidir. Bu eserlerin seçiminde özellikle bölgesel ve figüratif çeşitlilikler göz önüne alınmıştır.

Çalışmamızı üç bölümde ele aldık. İlk bölümde ve ölüm, ölüm merasimleri, defin usulleri, Hunlar, X. yüzyıla değin Türkistan coğrafyasında hüküm süren Türklerin, ölüme bakış açıları araştırılmış ve ilk bölümde özetlenerek ifade edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde değerlendirilmeye alınan Malatya-Arapgir ve Battalgazi çevresinde yapılan inceleme ve araştırmalar kaynaklar ışığında sunulmuştur. Bu ana gruplardan bazıları, kendi içlerinde çeşitli alt gruplara bölünerek incelenmiştir.

Sonuç bölümünde, tüm ana bölümlerdeki incelemeler göz önüne alınarak, bütünsel bir değerlendirmeye gidilmiştir. Bu değerlendirme, Anadolu'da Malatya ve çevresinde ölüm ve öteki dünyaya nasıl bakıldığı ve bunun dünden bugüne bu kültürel mirasın halk üzerindeki etkisi, yaşayışlarına, örf ve adetlerine yansımasına, defin usullerine, mezarlar üzerine ne şekilde yansıtıldığı ifade edilmeye çalışılmıştır.

I. BÖLÜM

ÖLÜM KAVRAMI ve ÖTEKİ DÜNYA İNANÇLARI

1.1. Felsefi Açıdan Ölüm Bakış

İnsanlık tarihinden bugüne kadar insanoğlu için ölüm mukadderdir, kaçınılmazdır. Hemen hemen her kültürde ilkel insanlar ölülerinin başka bir yerde bu dünyadakine benzer bir yaşam sürdürmeye gittiklerine inanmaktadırlar. Bugüne kadar gelen pek çok insan topluluğunun düşünce yapısında; insanoğlunun var olduğu ve yaşadığı somut dünyadan sonra için "ölüm" bir son olarak kabul edilmemiş ve yaşamın başka bir dünyada devam ettiği düşünülmüş ya da yaşayan akıllı bir varlık olarak düşünülmek istenmiştir.

Öteki dünya ile ilgili bu beklentilerin ilk izleri günümüzden yaklaşık olarak 60.000 yıl öncesine ait Shanidar mağarasında karşımıza çıkmaktadır. Mağarada bulunan Neandertal adamına ait iskelet, çiçeklerden yapılmış bir platform üzerine yatırılmıştır. Bu durum birçok bilim adamı tarafından öteki dünyaya bir uğurlama ritüeli ile ilgili görülmüştür[1]. Barınma, beslenme, üreme ve savaş, gibi pek çok unsurun ardından somut dünyada daha rahat yaşayabilme isteğinin yanında bir de hayatta kalma ve bununla ilgili olarak ölüm kavramı vardır.

Ölüm konusunu tartışan filozoflar/düşünürler iyimser ve kötümser olmak üzere iki grupta toplamak mümkün. Ölümün tabi ki hoşlanılmayan bir tarafı da vardır. Şarez "*ölüm korkunç bir olay ama herkes ilgileniyor*" der.

Hangi kültür ve hangi zaman aralığıyla ilgili olursa olsun "Türklerde defin usulleri, ölüm merasimleri, mezar şekilleri " ile ilgili konuya girmeden önce varlık gibi kavram olarak ölümünde irdelenmesi gerekmektedir. Çünkü bu kavramla ilgili birçok duygu ve düşünce tüm zamanlarda ve kültürlerde ortaktır. Yalnızca ifade şekilleri farklıdır. Peter Lopston der ki; *"Ölüm, kültürü ve tarihi ne olursa olsun herkes için gerçek ve önemli bir yaşam problemidir ve çözümsüzdür"*.

Türklerde de ölüm kaçınılmaz olarak karşılanmakta ve kurulu olan düzenin gereği olarak algılanmaktadır. Gök ve yer kavramlarına özel bir önem veren eski Türkler, şan ve şeref kazanmadan ölmeyi, ölüm için savaşmamayı onur kırıcı olarak görmüşlerdir. Öte

yandan, iyi güçleri temsil ederek savaşta galip gelmek gerekiyordu çünkü savaşta öldürülen önemli düşmanların ruhları, ahirette hizmetçi olarak kullanılmak üzere balballara dönüştürülmüştür. Eski Türklerde kaçınılmaz bir sonun başlangıcı olarak algılanan ölüm, ölümden sonra kaderin gerçekleşmesi açısından da bir zorunluluktu. "Eski Türkçede öldü demek için aşağıdaki deyim çok sık kullanılır. Kergek boldu, gerekeni karşıladı."[2]

> **Afet İnan**; "*Eski Türkler ruh ve can kavramını genel olarak kalay (yani nefes) kelimesiyle ifade etmişlerdir. Çağdaş Şamanist Türk boylarından biri olan Yakutlar, can-ruh kavramını tin, kut ve drive sözcükleriyle ifade ederler. Kalay kelimesi ayrıca esinti, rüzgar, nefes anlamına gelir. " diyor. Kut, bazı açıklamalara göre toprak, rüzgar ve ana-kut adı verilen üç elementten oluşur. "Ruh" bedeni terk ederse ölüm olur, "kut" terk ederse ölüm olmaz. İnsanüstü enerji, iradeyi ve genel olarak manevi halleri yaratan unsurdur. Bahattin Ögel, "Ölümü ruhun bedenden çıkması olarak kabul ederler ve ruhun bedenden ayrılmasının dünya hayatında sergilediği tutum ve davranışlar doğrultusunda ya Allah'a ya da yeraltına yöneldiğine inanırlar. "Göktürklerde uçağa sığınma, yani uçarak gitme vaadiyle ölüm söylenir. Ruhun Tanrı'ya uçtuğuna inanıyorlardı. Allah'ın lütfu da vardı. Göktürklere göre insanoğlu her zaman ölümlü bir torun olmuştur. Bu nedenle Tanrı yaşayacak ve insan ölecekti."*

Toplumlara göre ayrıntılarda kimi farklılıklar olsa bile, bu yaşamın düşünsel açıdan dile getiriliş biçimi hemen hemen hiç değişmemektedir. Öldükten sonra bir yaşam olduğuna inanan ilkel insanlara göre insan öldüğünde canlıların dünyasındaki varlığı sona ermekte ancak yok olmamaktadır. Yalnızca bu dünyadan bir başka dünyaya geçerken oradaki yeni koşullara uyum sağlamaya çalışır. Yaşayan insan ile ceset arasındaki farkı çok iyi bilen ilkel insan, hayati işlevlerin sona ermesini, bunları sağlayan bir varlık, bir ilkenin bedeni terk etmesine bağlamaktadır. Bu ilke, eğer bu terimlerle ifade edilirse, ne tamamı ile maddi, ne de tamamı ile manevidir. Aynı zamanda her ikisidir de.

Tek tanrılı dinlere mensup toplumların kolektif düşünce yapısına göre giden ruhtur. Bu madde ile hiçbir ilişkisi olmayan saf tinsel bir ilkedir. İlkel insanın düşüncesine göre tam tersine böyle saf tinsel bir ilke yoktur. İnsan bedeninden ayrılan bir ruh yoktur. Levy Bruhl'un söylediği gibi özellikle Yunanlılar için durumun tam olarak böyle olduğunu söylemek mümkün değildir.

Homeros'un eserleri başta olmak üzere "ruh" kavramı antik Yunan edebiyatında çok belirgindir. Bu konuyla ilgili olarak, antik Yunan'da "ruh" ve "gölge" kelimelerinin aynı şeyi ifade ettiğini söylemek daha doğru olacaktır.

Yeni-Gine'nin Purari deltasında yaşayan yerliler *imunu* sözcüğünü kullanmaktadır. *İmunu, canlı ya da cansız her şeyde var olan bir ruhtur*. Bundan biraz faklı olarak, Hindistan'da yaşayan yerlilere göre, hayvan ve bitkiler ölmekte ancak taşlar

[2] Roux, Jean Paul," Türklerin Tarihi," (çev. Aykut Kazancıgil), Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 65

ölmemektedir. Vücut için kemikler ne ise toprak için de taşlar aynı anlama sahiptir. Diğer bir topluluk olan Yeni Hebridler'de Malekula yerlilerinin büyük taş bloklarda atalarının bedenlerini gördükleri söylenmektedir. Levy Bruhl, aynı durumun mezarlar üzerine blok taşlar yerleştiren her kültürde geçerli olduğunu savunmaktadır.[3]

Pek çok ilkel insan ölülerin gerçekten yemeğe ve içmeye ihtiyacı olduğunu düşünmektedir. Bu dünyada yaşayanlar gibi düzenli ve bol bir miktarda bir ihtiyaç değildir. Bunun aksine ölülere zaman zaman yiyecek götürülmektedir. Aksi takdirde ölüler acı çekmekte ve kendilerini ihmal eden yakınlarından hesap sormaktadırlar. Örneğin Kiwai adası yerlileri arasında, cenazenin gömüldüğü günün gecesi, kabile üyeleri mezarın üzerinde ateş yakıp, yanına yiyecek koymaktadır. Yiyecek getiren kişi ölüye seslenerek: "*Bu yiyecekler senin için. Onları buraya bırakıyoruz. Sana bir de ateş yaktık*" der. Mezara beş gün boyunca yiyecek bırakılır. Altıncı gün tören yöneticisi yine ölüye seslenerek: "bu bitkiler senin için. Bugün sana son kez yiyecek getirdik. Git artık" der.

Genel bir kavram olarak ölümü bir insan, bir hayvan veya bir bitkide dünyadaki hayatın tam ve kesin olarak sona ermesi, ruhlar için mekansal değişiklik ahirete yolculuk, irtihal olarak tanımlayabiliriz. Biyolojik olarak ise ölüm, canlı varlıklarda görülen hayati fonksiyonların bir daha tekrarlanmamak üzere sona ermesidir.

"Ölüm" kavramı, açık seçik ya da örtük olarak, her felsefe çağında kendine yer bulmuştur. Ölüm; ontolojiden, epistemolojiden (bilgi kuramı) ve hatta estetikten ve etikten bağımsız kavranamaz ve bilakis bütün bu felsefe disiplinlerinin odağında "ölüm" vardır. Sözgelimi bugün Sokrates'i çoğunlukla "ölüm fermanı"na karşı savunması ile ve ölüm karşısındaki ağırbaşlı duruşuyla değerlendiririz ve felsefî yerine de buradan dolaylı konumlarız. Bizi Sokratik hakikate ulaştıran şey, onun ölüme karşı incelikli bakış açısıdır.

Canetti'ye göre ölüm; kişisel olan bir şeydir; tam tersine kişiliğin, insan olmanın ve değerli olanın yok oluşunu temsil eder. Canetti, yalnızca boş ümitler ürettiklerini düşündüğü dinlere bir eleştiri olarak, ölüme dair şöyle bir yorum getirmektedir: "Onu gelmiş geçmiş en yararsız, en kötü şey, tüm varoluşun belası, çözümsüz ve anlaşılmaz, her şeyin sonsuza kadar bağlandığı ve kapana kısıldığı ve kimsenin onu kesmeye cesaret edemediği düğüm olarak görüyor."Canetti'nin dinin ölüme anlam verme girişimine olan detaylı eleştirisi içinde, insanın var olma güdüsü ve yok olmayı kabul edememe

[3] Ürkmez, Özden "MÖ. Bin yılda Nekrolojik Eserler Işığında Batı Anadolu'da ölüm ikonografisi", (Yayımlanmış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, Arkeoloji (Klasik Arkeoloji), İzmir, 2012, s.8

psikolojisine dair izleri görmek mümkündür. Canetti için şu açık bir olgudur ki, dinlerin yaşamın huzursuzluk veren son buluşuna getirdikleri çözüm, ölümü başka bir yaşama geçiş ya da bu kötü yaşamdan kurtuluş olarak göstermeleridir. Böylece dinler yok olmanın dehşet verici hissiyatını yumuşatırlar ve yaşamda kalanlara varlığın devamı konusunda umut aşılarlar.

Tolstoy, Heidegger, Sartre, Camus ve Becker, *ölümlülüğü en derin ve en üzücü kaygımız* olarak sunmaktadırlar. Ölümü her yerde hazır bir gölge olarak görme eğilimindedirler. Ölüm var oluşumuzu karartır ve yarattığı sürekli tehdit o denli dayanılmazdır ki, onu kaçınılmaz olarak bastırmaya yöneliriz. Kişinin kendi ölümlülüğünü kabullenmesinin son derece güç bir şey olduğunu düşünürler.

Ölüm üzerine düşünen ve yazan modern felsefenin istisnai filozoflarından biri olan Heidegger, insan varoluşunun gerçekliğine tekabül eden dünyadaki ölümle sınırlıdır. Ölümle başkaları aracılığıyla tanışan Dasein'ın bütünlüğü sorusu, ölümü günlük yaşamında herkesin başına gelebilecek bir "olay" olarak anlamasıdır. Heidegger'e göre, ölüme yönelik bu kolektif kamusal yaklaşımın amacı, ölümün yarattığı varoluşsal kaygıyı maskelemektir.[4]

Higgins, ölümün insanlar için kendilerini estetik açıdan değerli hissetmelerine bir meydan okuma olduğunu söyler. Ona göre insanlar olarak ölümden bir bitiş noktası olduğu için korkarız, ama bununla beraber güzellik içinde yürüdüğümüz duygusunu zayıflatacak şekilde, insanı yaşlanma yoluyla eriten bir kuvvet olarak da korkarız. Yaşamlarımızı bir öykü gibi düşünmek, kendi ölümlerimizi gözümüzün önüne getirdiğimizde çeşitli estetik güdülerin doğmasına yol açmaktadır. Ancak, bu şekilde düşünürken bile, kendimizi aynı zamanda hikayenin seyircisi ya da dinleyicisi olarak da buluruz.

Emmanuel Levinas (12 Ocak 1906, Kovno - 25 Aralık 1995), Yahudi felsefesi, varoluşçuluk, etik ve ontoloji ile ilgili çalışmalarıyla tanınan Fransız filozofa göre ölüm varlıkların canlı görünmelerini sağlayan o ifadesel hareketlerin yok olmasıdır. Bu hareketler her zaman yanıt biçiminde olmuştur. Ölüm yanıt yokluğudur. Dilden ve başka insanların ölümünden yola çıkarak ölmek, hareketlerin durmasına verilen addır. Sadece bir varlığın bitmesi, yok olması, aynı zamanda gösterge değeri taşıyan bütün hareketlerin

[4] Polat, Ezgi, Zehragül, Aşkın, "Ölüm Kavramın Heidgger ve Satre Felsefesindeki Yeri" Kilikya Felsefe Dergisi 2017, S.1, s.47-49

durması vardır, dönüşüm yoktur. Ölümün tam anlamıyla bir son olduğu ve yok olma anlamına geldiği de kesin değildir. Bireyin ölümü ile ilişkisi, başkalarının ölümünün bilgisinin duygusal ve düşünsel yansımasından oluşur. Ölümü, zamanın kesintisiz akışı içerisinde bir varlığın süresinin bitmesi olarak açıklayan Levinas ölümün anlamını en başından beri dünyada olmanın sonu ve bir yok oluş olarak belirler. Bu her türlü bilgiye karşı bir umuttur. Bununla birlikte yine akılcı bir umuttur. Tanrının varlığını ve ruhun ölümsüzlüğünü kabul etmek akıl tarafından gerekli kılınmıştır. Ölüyle ve ölünün evrenselliği ile olan ilişki kesin özelliğini gömmede bulmaktadır.

Bu bilinçli varlığın bir maddeye dönüşüp çürümesine izin verilemez. Akrabalar tarafından ölümün yok edilmesi vardır. Sanki bir tamamına erdirme varmış gibi, bir çeşit geri dönüş, sanki toprağın altında dönülecek bir yer varmış da oraya geri dönülürmüş ve oradan gelinirmiş gibi yapılır. Ölümde ana maddeye bir dönüş düşüncesi, dünyanın altında yer alan bir yere gidiş düşüncesi vardır. Cenaze merasimi yapılarak ölü onurlandırılır, böylece ölü canlı bir şekle, ete kemiğe büründürülmüş olur.

MÖ 95-55 yılları arasında yaşayan Romalı şair ve filozof Lucretius (Titus Lucretius Carus), “Onun evreninde her biri canlılar gibi doğup büyüyen ve ölen Dünyalar vardır. Ontoloji konusunda "b*eden ve ruh birlikte doğar ve birlikte ölürler, dolayısıyla beden öldüğünde ruh da ölecektir. Bu nedenle ölümden sonra dirilme inancı yanlıştır*" diyor. Öldükten sonra dirilmeye inanmaz.

Çin tarihi üzerine çalışmalar yapan profesör David Keightley, Klasik Çin kültürünü incelerken, ölüm anlayışının Doğu'da ve Batı'da ne kadar farklı olduğunu ortaya koymuştur. Yahudi, Hristiyan geleneğinde, ölümlülük insana kibri ve itaatsizliği yüzünden verilmiş bir cezadır. Benzer bir şekilde batının Yunan ve Roma kültürlerinde ölüm kavramı içindeki kasvetin ve trajedinin baskınlığı ortadadır. Bu durum yani ölümün ve ölümlülüğün aşağılanma olgusu, Mezopotamya kültürlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Ölümün bu tüyler ürperticiliği ve huzursuzluğu, Doğu'da tam tersine bir huzurluluk durumudur, ölümü hoş görür. Bunun nedeni; yaşama anlam veren ve hayatı yaşanılır kılan şeyin ölüm olduğunun düşünülmesidir. Onlara göre, ölüm olmaksızın yaşam durağan, renksiz ve sıkıcı olurdu. Ölüm bu uyumlu düzenin bir parçasıydı.

Alman filozof, Artur Schopenhauer (22 Şubat 1788, Danzig - 21 Eylül 1860) ölümü tanımlarken “ölümü bizim için korkunç kılan, yokluk düşüncesi olsaydı, o zaman, henüz var olmadığımız zamanları aynı dehşetle düşünürdük. Çünkü ölümden sonra yokluğun, ölümden sonraki yokluktan farklı olamayacağı su götürmez bir şekilde kesindir

ve bu nedenle birincisi diğerinden daha acıklı ve acınası değildir.” der.

Batı'da ve Doğu'da ölüme ilişkin felsefi görüşler aslında paralellikler gösterdiği noktalarda mevcuttur. Laozi'nin felsefesinde, sabah ile akşamın sürekliliği gibi, ölüm ve yaşamı tek bir akış olarak görme eğilimi vardır. Herakleitos, Laozi'nin Antik Yunan'daki çağdaşıdır. Herakleitos şöyle söylemektedir: “*Canlı ve ölü, uyanık ve uyuyan, genç ve yaşlı bir ve aynıdır. Çünkü biri diğerine dönüşür ve diğeri de yine ötekine”*. Benzer bir şekilde Platon'da *Faidon'da* ruhun ölümsüzlüğünü tartışmış ve “*ruh olarak ben bedende hiçbir zaman yuvamda değilimdir”* demiştir. Herakleitos ve Platon'dan sonraki Batı düşüncesi ise var oluşu sürekli bir doğuş ve yok oluş döngüsü olarak anlamaktan saparak ölümü yaşamdan saltık bir biçimde başka bir şey olarak görmeye yönelmiştir.

Martin Heidegger'in *Varlık ve Zaman* adlı çalışması, varlığın anlamı ile ilgili ömür boyu sürdürdüğü araştırmasının bir sonucudur. Ölüm kavramı bu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Özet olarak Heidegger'e göre temel deneyim olan var oluşsal korkunun altında yatan şey, kendi ölümümüze doğru varlığımızı kavramamızdır. Ölümle bu karşılaşma aynı zamanda hiçlikle de bir karşılaşmadır.[5] Ölümün başka bir boyutunu görmemiz mümkün.

Ona göre varoluşun tüm olanaklarını içinde barındıran ölüm, bu olasılıkların yaşamasını kısıtlamakta ve önlerine bir engel koymaktadır. O, varoluşun basit olumsuzluğundan başka bir şey değildir. Bu nedenle Martin Heidegger, bir ölünün yaşamını bir bütün olarak kavramak ve anlamak için "kişinin ölümünün ya da ölü olmasının ontolojik anlamını kavramamız gerektiğini" vurgular. Çünkü burada söz konusu olan insanın, yani Dasein'ın yaşamının bütünlüğü ve bütünlüğüdür.

1.2. Mezopotamya'da Ölüm ve Öteki Dünya İnancı

Mezopotamya'da diğer kültürlerde de görüldüğü üzere ölüm(mutu) insanlar için evrensel ve kaçınılmaz bir yazgıdır.[6] Bununla beraber Gılgamış destanının kahramanlarından “Utnapisthim” gibi bazı insanlar, tanrılar gibi ölümsüzleştirilmişlerdir.

'“Tüm yarı tanrıların en uzağı Utnapishtim'e şöyle dedi Gılgamış: “...Benim gibi bir savaşçısınız siz de, artık savaşmak istemeyen. Sizin gibi insanoğlu insan nasıl bir olur diğer tanrılarla?”

[5] Üzmez, Özlem, a.g.e s. 10

[6] Bottero, Jean, Tarihte Tanrı Fikrinin Doğuşu, , (çev. İsmail Yergüz),(2. Baskı), Kırmızı yayınları, İstanbul, 2010, 298

Mezopotamyalılar ölümü anlamlandırmaya çalışırken, onun insanın doğasının bir gerekliliği ve tanrıların isteği olarak var olduğuna inanmışlardır. Ölüm bu coğrafyada çok kasvetli, korkunç. Ölüm yaşamak için bir süreliğine tanrılar tarafından verilen nefesin geri alınması olarak görülmüştür.

Ölünün ardından kalan kemikler haricinde, birde ölen kişinin ruhu, tini, hayaleti geride kalmaktadır. Mezopotamyalılar buna "Etimmu" demekteydiler. Etimmu ruh anlamıyla birlikte, doğaüstü varlıklara da karşılık gelmektedir. Etimmu kişinin gölgesidir, uçup gider ve ebedidir.

Mezopotamyalılar evreni iki yarım küreden oluşmuş uçsuz bucaksız bir yuvarlak olarak görüyorlardı. Yukarısı gökyüzü (an/samu), aşağısı ölüler diyarı (ki/erşetu), ortada ise denizin (tamu) çevrelediği bir ada olan yeryüzünde canlılar yaşıyordu. Ölülerini her zaman kefenleyip gömerek yer altı dünyasına gönderiyorlardı. Ölüler ülkesinin kralı *Nergal'*di. Nergal aynı zamanda tüm yer altı tanrılarına ve yeraltındaki yedi yargıca verilen isimdi. Yer altı ölüler ülkesi üç bölüme ayrılmıştı; en alttaki bölümde "Anunnaki'nin sarayı", ortada "Apsu" ve üsteki katmanda yani yeryüzünün hemen altında, mezar kapılarının açıldığı ve ölünün ruhlarının bulunduğu bölüm vardı. Her mezar ölü için bir geçiş, bir koridor görevi yapıyordu. Ölüler dünyasına güneşin battığı yerden, yani dünyanın batısından girildiğine inanılıyordu. Bununla beraber yeryüzü bir ada gibi düşünüldüğünden Utnapishtim, Büyük Tufan'dan sağ kurtulan ve ölümsüzlük kazanan destansı bir kahramandır. Gılgamış ondan sonsuz yaşamın sırrını öğrenmeye çalışmaktadır.

Gökyüzü boğası aynı zamanda yer altı tanrıçası Eriş kigal'in ilk kocası Gugalnanna'dır. O ölünce İnanna'nın kız kardeşi Erişkigal yer altı dünyasında onun için büyük bir cenaze töreni düzenler. Tanrıça İnanna bu törene katılmak için ya da bazı yerlerde yer altının yönetimini ele geçirmek için yer altı dünyasına gitmeye karar verir. Yedi kapıdan geçmesi gerekir ve geçtiği her kapıda bir şeytan onu selamlar ve bir parça giysisini soyar. Sonunda, Yeraltı Dünyasının en korkulan yedi yargıcı olan Annunaki'nin önüne, Ereshkigal, çıplak ve dizlerinin üzerinde getirilir. Ölümcül bakışlarını ona odaklarlar ve o anda vücudu bir cesede dönüşür. Cesedi bir direğe asılır. İshtar öldüğünde, yukarıdaki tüm dünya yavrudur. İnanna yer altı dünyasına inmeden önce, veziri Ninşubur'a eğer üç gün içinde dönmezse tanrıların yanına çıkıp (Enlil, Nanna, Enki) ağıt yakmasını buyurmuştur. Üç gün geçer ve İnanna'nın veziri su tanrısı Enki'ye gelir. Enki yardım etmeyi kabul ederek tırnaklarından çıkarttığı kirlerden Kurgarru ve

Kalaturru adında iki yaratık çıkartmış ve bu yaratıkların ellerine İnanna'nın iki omzuna dökülmek üzere yaşam yiyeceği ve yaşam içeceği verir. Uşak yeraltına iner ve İnanna'nın cesedine Enki'nin dediği gibi yiyeceği ve içeceği döker. Enki'nin yardımıyla İştar yeniden canlanır. Ancak, kendi yerine bir kurban bırakmadan hiç kimsenin yaşama geri dönemeyeceği konusunda yer altı dünyasının kesin ve katı bir kuralı vardır. İştar yukarıya geri döndüğünde, kocası çoban Dumuzi'nin yaşadığı Erek'e gelir.

Dumuzi, onun yokluğunun yasını tutmaktan çok, hükümdar olmaktan hoşlanır. İştar ona ölümün gözleriyle bakar ve onu asla geri dönemeyeceği ölüler diyarının şeytanlarına teslim eder. Fakat **Dumuzi**'nin yeraltına gönderilmesinden sonra, toprak ekin vermez ve çiçekler açmaz olmuştur. Böylece Tanrıların kararı ile Dumuzi'nin altı ayı yer altı ülkesinde, altı ayı yeryüzünde geçirmesine izin verilmiştir.

Gılgamış bu olaydan sonra ölümsüzlüğü aramaya koyulmuştur. Bunun için tanrıların insanları yok etmek için çıkardığı tufandan bir gemi yaparak kurtulmuş olan yaşayanların en bilgesi Utnapiştim'e gider. Gılgamış Utnapiştim'den ölümsüzlüğün sırrını öğrenmek istemiştir. Bunun için bir şart koşan Utnapiştim, Gılgamış'tan yedi gün boyunca gözünü kırpmadan uykusuz kalmasını ister ancak bilge Utnapiştim yorgun Gılgamış'ın buna dayanamayacağını, uyuyakalacağını fakat uyandığında yenilgiyi kabul etmeyeceğini bilmekteydi. Tufandan önce yaptığı gemiye kendisinden ve çeşitli canlılarla beraber binen tek insan olan karısına, Gılgamış'ın uyuduğu her gün için bir ekmek yapmasını söyledi. Her şey Utnapiştim'in düşündüğü gibi gelişti. Ekmekleri gören Gılgamış böylece yenilgisini kabul etmek zorunda kaldı. Fakat Utnapiştim yine de Gılgamış'a acıyarak ona bir sır verir. Buna göre denizin dibindeki dikenli bir bitkide gençlik iksiri vardır. Eğer ellerinin acısına dayanarak onu çıkartabilirse, ölümsüzlük iksirine de kavuşacaktır:

"...Bir bitki var kayaların arasında gizli, susamış ve saplanmıştır iyice dibe, devedikenleri batmaktadır ona. İşte o bitkinin içindedir sonsuz yaşam.".

Gılgamış bu bitkiyi çıkartmayı başarır. Gılgamış'ın dönüş yolunda bir su kenarında, zorlukla elde ettiği ölümsüzlük bitkisini kenara bırakarak, bir suya girmesiyle beraber, bitkinin kokusunu duyan bir yılan bitkinin yanına gelir. Yılanı gören Gılgamış onu engellemeye geç kalmıştır. Ölümsüzlük bitkisini Yiyen yılan birdenbire deri değiştirerek yenilenir ve ölümsüzlüğü Gılgamış sayesinde elde etmiş olur.

Mezopotamya mitoslarındaki ölüm ile ilgili düşüncede ön plana çıkarılmak

istenen iki kavram vardır. Bunlardan ilki, ölümsüzlüğün tanrılara mahsus olmasına rağmen, çok zor da olsa insanın da bunu elde etme olasılığının var olabileceğidir. İkincisi ise ölümün ve öteki dünyanın kötü olduğu üzerinedir.

Yazılı kaynaklara göre, Mezopotamyalılar son saatlerini özel bir cenaze yatağında geçiriyorlardı. Bu yatağın etrafında ölecek kişinin yakınları bulunuyordu. Ruhun bedenden rahatça ayrılabilmesi için, ölüm döşeğinin etrafında duaların okunduğu bir ritüel gerçekleştirilmekte, ölümün gerçekleşmesinden hemen sonra, ceset yakınları tarafından bir sandalyeye/tahta oturtulmaktaydı. Sonrasında beden toprağa gömülmek üzere yıkanır. Yıkanan ölü bedene, çeşitli yağlar ve kokular sürülerek, kırmızı bir cüppe giydirilmekte, ölünün öteki dünyaya yolculuğu sırasında kullanması için yiyecek, içecek, sandalet ve öteki dünyada tanrılara vermesi için çeşitli hediyeler bırakılmaktaydı. Ölen kişinin lanetinden, şerrinden korunmak için, ailesi onun ruhu için sunular yapmak zorundadır. Ölen kişinin uygun şekilde gömülmemesi ve gerekli ritüellerin yapılmaması durumunda, ruhun başıboş olarak yeryüzünde dolaşacağına ve etraftakilere eziyet edeceğine inanılıyordu.[7]

1.3. Türklerde İslamiyet Öncesinde Defin Usulleri

Prototürkler, İslamiyet öncesi Orta Asya'nın uçsuz bucaksız bozkırlarında ve ilk yerleşimlerini Altaylar'da, Baykal Gölü'nün doğusunda, Mançurya'da, Kuzeybatı Asya'da, Güney Moğolistan'da, Aral Denizi ve Tian Shan çevresinde, yaşamışlardır**.** Bozkır kültürünün iklim koşulları, hayvancılık yaşamı ve diğer nedenlerle sürekli göç etmiş, fethettikleri ülkelere yerleşmiş, kültür ve medeniyetlerini taşımış ve geniş coğrafyalara hakimiyet kurmuşlardır.

Ölümün bir mücadele şeklinde algılanması çok doğaldır. Türklerin İslam dinini kabul etmelerinin ilk asırlarında, İslamiyet can çekişen kişiyi, hayata son vermek (elmalı veya elmasız şekilde) için Allah tarafından gönderilen Azrail ile mücadele ettirir (Q. 15). "Kırmızı kanallı Azrail, Allah'ın verdiği emir üzerine, genç adamın ruhunu aldı". Kitab-ı Dede Korkut hikayelerinin birinde kahramanın Azrail'e karşı inatla direnişi aktarılmıştır. Onu yenemez; onun yetkisini de kabul etmek islemez, doğrudan Allah'a başvuraraktan; karısı onun yerine kendi ruhunu almasını teklif etmeden önce, kendi ruhu yerine babasının annesinin ruhunu almasını Allah'a teklif eder. Altay dünyasındaki varlığını

[7] Üzmez, Özlem, a.g.e. s.11-12,14, 18

zannedildiğinden çok daha eski olan, bir ölüm tanrısı rolünü oynamaktadır. Daha önce gördüğümüz gibi Erklik, Altun Köl-1 yazıtının gösterdiği şekilde, IX. yüzyıl ortasından itibaren ölümün (göksel ?) bir habercisidir; bunun, İbni Fadlan'ın yirmi otuz yıl sonra Volga dolaylarındaki seyahati sırasında tespit ettiği "ölümü yönlendiren tanrı kavramına uyduğu görünüyor.[8]

Gök tanrı dini, tengriyanizm, tenircilik adları ile de anılan geleneksel Türk dini, Türklerin Gök Tanrı temelinde, yazılı bir kaynağa dayanmaksızın, kendi iç kültürel dinamiklerinden doğan ve kuşaklar boyu aktarılarak günümüze kadar ulaşan, gelenek ve göreneklerle şekillenmiş inanç ve pratikler bütünüdür. Geleneksel Türk Dininin temel unsurlarını dikkate aldığımızda bunların; Gök Tanrı, Yer-su, Atalar kültü, evrenin yaratılışı, dünyanın sonu ibadetler şeklinde olduğunu görürüz.[9]

Atalar kültü inanç sisteminde, topluma önderlik eden kişiler kutsal sayılmaktadır. Türbe, kümbet, yatır, evliya ve erenler gibi ziyaret yerleri bu inanışla ilgilidir. Bir de ölüler kültü vardır ki, bu da kendi ölülerimiz, atamız ana-babalarımızın ruhunun kutsanmasıdır. Bayram ve arife günleri yaptığımız mezar ziyaretleri ölüler kültünün bir göstergesidir.

Türkler; kendilerini ve ailelerini sosyal hayatlarında ve manevi dünyalarında bazı kötülüklerden korumak, bu kötülüklerin yol açtığı hastalıkları tedavi etmek için tek tanrı inancını esas almışlardır. Gök Tanrı inancıyla gerek Orta Asya'nın geniş bozkırlarında, gerekse Orta Avrupa'ya kadar uzanan yaşam sürecinde, Musevilik, Hristiyanlık ve İslamiyet gibi semavi dinlere mensup olmalarıyla tek tanrı inanışında her zaman devamlılık göstermişlerdir. Dünyanın ve insanın yaradılışı ile ilgili rivayetlerden pek çoğu Türklerin kendi düşünce mahsulleri olmayıp, çeşitli dinlerden gelen unsurların birbiriyle sentezlenmesiyle oluşmuş bir inanç örgüsüdür.

Her toplulukta olduğu gibi Türkler de öldükten sonra bu dünyadakine benzer bir hayatları olacağına inanırlar. Prototürk, Hun, Gök-Türk, Uygur ve diğer Türk topluluklarının arkeolojik kazıları bu durumu doğrulamaktadır. Ölüm, kurulu düzenin bir kaçınılmazlığı ve gerekliliği olarak görülmektedir. Bu nedenle eski Türkler, gök-yer olgusuyla ilişkilendirilen ve doğal kabul edilen ölüme karşı zafer kazanmadan ve

[8] Roux, Jean Poul, Türklerin ve Moğolların Eski Dini, (çev. Aykut Kazancıgil), (1. Baskı), İşaret Yayınları, Ankara, 1994, s.212

[9] Güngör, Harun, "Geleneksel Türk Dininden Anadolu'ya Taşınanlar", Yaşayan Eski Türk İnançları Bilig Şöleni: Bildiriler, Ankara,16-17 Nisan 2007

savaşmadan ölmeyi onursuzluk olarak görmüşlerdir. Savaşta iyi güçleri tasvir etmek gerekliydi, çünkü savaşta öldürülen önemli düşmanların ruhları, öbür dünyada hizmetçi olarak kullanılmak üzere balballara dönüştürülür ve ardından kabaca yontulmuş bazı taşlar, sıra sıra halinde dizilmiş gibi dikilirdi. doğu girişinden Kültigin mezar kompleksine kadar, düşman-balbalını temsil eder. Eski Türkler doğada bazı gizli güçlerin varlığına inanıyorlardı: Dağ, tepe, kaya, nehir, su kaynağı, vadi, mağara, ağaç, orman, göl, deniz, demir, kılıç vb. bunlar ruh olarak da görülüyordu. Güneş, ay, yıldız, şimşek, gök gürültüsü, gibi ruh-tanrılar tasavvur edilir.

Eski Türklerde dini inancın temellerinden biri de ruhun ezeliyetidir. Bu nedenle ataların ruhlarına kurbanlar kesilirdi. Gerek dini gerekse coğrafi değişimler Türklerin sosyal hayatında kaçınılmaz bazı değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. En önemli değişimin Türklerin ölü gömme geleneklerinde yaşandığını görmek mümkündür.

Eski Türklerde ölenlerin mezarları genellikle ulaşılması zor yerlere gömülürdü. Ölen kişinin mezarının düşmanları tarafından zarar görmemesi önemliydi. Moğollarda olduğu gibi mezar yerinin üzerinden nehir akıtılarak ya da mezarları yapanları öldürerek mezar yerlerinin gizlenmesi sağlanırdı. Bugün bile birçok Türk devletinde görüldüğü gibi kişi öldüğünde bir süre yurtta tutulmuş, ceset ziyaret edilmiş ve yas ifadesi olarak atın kuyruğu kesilmiş veya düğümlenmiştir. Atların bir kısmı kurban edilerek mezara konuldu. Tören sırasında, antik metinlerde ve fresklerde tasvir edildiği gibi, insanlar saçlarını keserek ya da bir bıçakla yüzlerini kaşıyarak kanlı gözyaşlarıyla ağlıyorlardı.

Göktürk yazıtlarında yas olayını dile getiren savlar vardır; Örneğin Kültigin yazıtının kuzey yüzünde Kültigin'in vefatından dolayı büyük üzüntü ifade edilmektedir.

Ölülerin gömüldüğü çukura mezar denilirken tipolojilerine göre; kabir, kümbet, türbe, kurgan gibi isimler de almaktadır. Mezar taşları tarih boyunca mistik ve sembolik anlamlar ifade etmiş ve hemen hemen tüm inançlar bu taşlara kutsallık atfetmiştir. Böylece inanç ve düşüncelerin taşlara aktarılmasıyla taşlara aktarılan bu kutsal anlam, türbelere duyulan saygının ana sebebi olmuştur. Mezar taşları, ayak taşları ve yan taşlar olarak gruplandırılmıştır. Bu taşların üzerine tarih, folklorik semboller, dini semboller, profesyonel ve sanatsal figürler, ölen kişinin kimliği, doğum-ölüm tarihleri işlenebilir.

Şamanist Türkler, insan öldükten sonra bedenden ayrılan ruhun kuş olup geldiği yerlere göç edeceğine inanmış ve bu olaya "Ruh Göçü" adı verilmiştir. Orhun Yazıtlarında Türklerin ölümü "uçmak" olarak tanımladıkları görülmüş ve Ennetin adının

"uçmak" olduğu tespit edilmiştir. İslamiyet'in kabulünden sonra uzun bir süre "şunkar boldu" tabiri "öldü" anlamında kullanılmıştır.[10]

Kırgız Alatau Dağı'nda keşfedilen Sakalara ait büyük bir mezarlıkta höyükler, mezar çitleri ve insan şekilli mezar taşları bulundu.

Diğer Asya uygarlık devletlerinin ölü gömme geleneklerinde Hunlar hakkında en erken bilgileri aldığımız Çinli tarihçiler, Bahaeddin Ögel; Hunların tek tanrının varlığının kabul edildiği Gök Tanrı inancına sahip olduklarını, çünkü Hunlar Şaman geleneğine ait ve toprak, su ve ateş kültlerine kurbanlar sunmuşlardır ve onların totemist olmaları imkansızdı. Bunların sadece efsanenin kalıntıları olduğunu ifade etmişlerdir. Çinli tarihçilerin verdiği bilgilerden Hunların görkemli cenaze törenleri yaptıklarını ve ölülere çok saygı duyduklarını öğreniyoruz. Arkeolojik çalışmalarda cesedin kişisel eşyalarıyla birlikte gömüldüğü belirlendi. İlk örneklerini Hunlarda gördüğümüz bu gelenekler, Anadolu'daki bazı Türkmenler tarafından halen kısmen yaşatılmaktadır. İslamiyet öncesi Türklerin kurdu atası olarak kabul etmeleri ve bazı hayvanların heykellerini kutsal saymalarının totemizmle ilgili olduğu doğrudur. Ancak yontulan bazı hayvanların Türkler tarafından kurban edildiği ve et için yenildiği bilinmektedir. Bu nedenle Pazırık, Şibe ve Berel kurganlarında Hunların ölülerini altın ve gümüş işlemeli kumaşlarla kaplı iki katlı tabutlara gömdükleri tespit edilmiştir. Bu kurganlarda üzeri kumaş ve keçe ile kapatılan gömü, kütük ve ham toprakla kapatıldıktan sonra mezarın üzerine taşlar yığılırdı.

Türklerde cesedi normal gömmenin dışında hem yakarak, hem de mumyalayarak gömme âdeti vardı. Hun kurganlarından çıkarılan cesetler hep mumyalanmış vaziyetteydi. Mumyalanmış ceset ahşap bir sandukaya konmakta, yüzü de doğuya çevrilmekteydi. Hanedan üyeleri için yapılan kurganlar genellikle iki odalı olmaktaydı. Odalardan birine ölenin ahşap sanduka içinde cesedi, diğerine de atları ve şahsi eşyaları yerleştirilmekteydi. Şahsi eşyalar arasında elbise, halı, mücevher, kılıç, kımız, koşum takımı, ipekli kumaşlar, kartal pençesi ve geyik dişleri gibi maddeler yer almaktaydı.[11]

Türklerin en eski boylarından biri olan Kırgızlar, hem Çin hem de Arap kaynaklarında ölü yakma yöntemini en çok uygulayanların yanı sıra bulunan mezarların incelenmesinde; ilk başladığı ve yayıldığı ve en çok uygulandığı bölgelerin Yenisey/Kem nehir vadileri ve "ilk Türklüğün ortaya çıktığı ve aynı zamanda Kırgızların anavatanı"

[10] Elbüstan, Özlem," İslamiyet Öncesi Türklerde Ölü Gömme Geleneği", Düşünen Şehir Dergisi, Kayseri, 2020 (11), s.160-161

[11] İltar Gazanfer, "Eski Türklerde Mezar Kültü ve Günümüze Yansımaları", http://turuz.com, (28.08.2016), s.4

olan Kuzey Altaylar bölgeleri olduğunu göstermektedir". Bahattin Ögel, "Orta Asya'da ölüleri yakma geleneği sadece Kırgızlarda vardı" diye ifade eder. Antropolojik olarak tam bir homojenlik göstermeyen o dönem Kırgızlarda bu gelenek şöyleydi: Bir insan öldüğünde, yas alameti olarak yüzleri kesme, yırtma gibi adetler yoktur; İnsanlar ağlamak için merhumun etrafında toplanır ve ardından ceset yakılır. Bir yıl sonra kemikleri toplanıp üzerinden atlanır ve oraya bir mezar yapılır ve gömülür ve ağlaması son bulurdu. Nitekim Yenisey nehrinin kollarından biri olan Abakan bozkırlarında bulunan Kırgız kurganlarının bir kısmında da yanık izlerine rastlanmıştır. Ögel'in yorumuna göre Kırgız ülkesi, Batı'dan İran ve Mazdaizm'in, Çin kültürünün de etkisine çok eskiden beri açıktı. Daha sonra bölgede Çin kolonileri bile ortaya çıkmaya başladı. Ancak Çin'in "kremasyon" gibi etkilerinin bu kadar kısa sürede bir milletin örf ve adetlerinde derin izler bırakacak kadar etkili olduğunu düşünmek son derece zordur.

Kırgızlarda görülen ölü yakma ve ölü için maske yapma gelenekleri Çin'de de mevcuttu ve bu bölgeler eski çağlardan beri Çin etkisine açıktı; Ayrıca bu dönemde Yenisey ve Kırgız bölgelerinde Çin kolonileri ortaya çıkmaya başlamıştır. Kırgızlar ateşin arındırıcı özelliğine düşünmekle birlikte, ölülerini yakarak işledikleri pislik ve günahlardan arındıklarına inanıyorlardı.

Kaynaklar ışığında Türklerin ölü yakma geleneklerinin ilk çağlardan itibaren Hunlarla ilgili olduğu görülmektedir. Altay ve Orhun bölgelerinde yaşarken bu geleneği uygulayan Asya Hunları, gittikleri her yere götürmüşlerdir çünkü Hunların sadece Çin ile değil, Doğu ve Batı'daki birçok komşu kavim ve devletle de doğrudan ilişkileri vardı. L.N. Gumilev, eski "toprağa gömme" geleneği terk edildi, M.Ö. II-M.S. IV. yüzyıllar arasında "Taştık Kültürü"nün bir özelliği olan bu "ölü yakma" geleneğine geçişi, dini anlayışların değişmesi (yeni bir dinin kabulü) ve VI. yüzyılda Hunlardan Türklere aktarılması olarak yorumlar.

Eski Çağda Mazdaizm (Ahura-Mazda Dini) ve İran etkileri hakkında eski çağda yakma ve "Andronovo Kültürü" Türklerde ceset yakma, kül ve küllerini bir kaba koyma geleneğinde, genel olarak İran ve Ahura-Mazda dini etkileri üzerinde durulmuştur ancak bu etkilerin boyutu hakkında farklı görüşler vardır. Ölenlerin cesetlerinin İran coğrafyasında yakıldığı bilinmekle birlikte, Volga boylarından Kazakistan bozkırlarına, Tanrı Dağları ve Yenisey bölgesine kadar Asya Hunları ve Türklerinin cesetlerinin yakılması pratiği hakkında daha fazla arkeolojik bilgi bulunmaktadır. Bu etkilerin önce Maveraünnehir bölgesindeki Soğdlulara ve onların Orta Asya'daki çeşitli kolonilerine,

daha sonra doğuda Hunlara, belki de Ahura-Mazda dininin ve onun bir mezhebinin etkisiyle geçtiği düşünülmektedir. Antik çağda, "ölü yakma" geleneği çoğunlukla eski Yunanlılar, Vikingler ve Kızılderililer gibi Hint-Avrupa kabileleri ile "Andronovo Kültürü"ne (MÖ 2. bin yılın başları - MÖ bin iki yüz) ait insanlar arasında görülür. Andronovo halkı cesetlerini yakıyordu.

Türklerin güneşin doğduğu yere dönerek dua ettikleri için ölülerin ve balbalların yüzlerinin doğuya dönük olduğu bilinmektedir. İslamiyet'ten önce Türkler doğu yönüne ileri derler ve doğunun sembolik rengi mavi olarak tanımlanırdı. Kırgızlarda çukur höyük şeklinde olan mezar yapıları, Oğuzlarda da kubbeli olarak yapılmıştır. Bazı Çin ve Arap kaynaklarında ateşin günahlarını temizlediğine inanan Kırgızların ölülerini yaktıkları belirtilmektedir. Pazırık kazılarında elde edilen bilgiler doğrultusunda Türklerin 628 yılı civarında ölülerini yaktıkları anlaşılmış ve bu kesin olarak ispatlanmıştır. Yakma geleneği Andronova, Karasuk ve Tagan kültürlerinde de görülür ve ölüleri gömmenin Çinlilerin ve Budistlerin ölü yakma inancının bir etkisi olduğu düşünülür.[12]

Oğuzların IX. yüzyılda defin törenlerinin Göktürk törenlerinden bir farkı yoktu ve ölünün üzerine ceket giydirilip bandajlanır, yanına bir fiyonk ve tüm eşyaları, önüne içki dolu bir kap konulurdu. Ölen kişinin servetine göre atlarından kesilip yendikten sonra atın kalan kısmı direğe asılır ve ölen kişinin ruhunun bu at ile cennete gideceğine inanılırdı.

Ölen kişi yiğit bir insansa, ölünün cennetteki kulu olacağına inanılmasına bağlı olarak, öldürdüğü kişi sayısı ile birlikte ağaç mezarına bırakılmıştır. İbn Fadlan'a göre Hazarlar, Biruni'ye göre Oğuzlar da bir nehir yatağının kollarını değiştirerek mezarı su altına saklamışlardır. Araştırmalar, bazı Türk boylarının ölülerin tabutlarını ağaca astığını gösteriyor. Bu geleneğin, ölü insan vücudunun doğal döngüsünün bir parçası haline gelmesini ve etin kemiklerinden hızla ayrılarak göğe yükselmesini sağlamak için uygulandığı düşünülüyordu.

Tüm bu araştırmalar sonucunda Türklerde dört farklı gömme şekli olduğu anlaşılmaktadır; toprağa gömme, mumyalama, yakma ve tabutu bir ağaca asmak.

Eski Kırgızların dini anlayışında ruhun ölümsüzlüğüne dair inançlar güçlüdür ve onların düşüncelerine göre ölen kişinin ruhunun sahte dünyadan gerçek dünyaya göç ettiği ve ebedi hayatını oradan sürdürdüğü kabul edilmektedir. .

[12] Cumagulov, Acike, (1997) "Manas Devrinden Beyan: Kırgızlarda cenaze merasimi", Tdk.gov.tr., s. 141-143

Ölen kişi için kurulan çadırda veya ömrünü geçirdiği çadırda, sola döndürülür, çiy (hasır üzerine uzun, sert saplardan yapılan bir bitki türü) ile kaplanır ve bir perde çekilerek bırakılır. Ölen kişinin komşularında yüksek sesle gülmek ve eğlenmek yasaktır, ölen kişinin evinden hiçbir şey verilmez, komşular yemek hazırlayıp getirirler. Bu gelenek bugün Anadolu'nun birçok yerinde hala yaşıyor. Ölen kişinin kaldığı evde üç gün boyunca mumlar yakılır ve ölüleri yalnız bırakmamak için bir refakatçi atanır.

Zamanı gelince, erkekler ölüyü sırtlarına alırlar, kadınlar eve girer ve dul kadının bilezik, küpe ve örgü gibi ziynetlerini çıkarır, ördüğü saçlarını açar, siyah bir elbise giydirir ve üzerine atar.

Bahattin Ögel, Türklerde normal yas renginin olduğunu söylüyor Ögel, Dede Korkut'ta "ağ alıp siyah giyme" işinin bir yas belgesi olarak sıkça dile getirildiğini belirtiyor. (TKTG., s. 434, 462). Cenaze kıyafetleri, merhumun yakın akrabalarının kadınları tarafından da giyilirdi.

Kırgızlar ölünce uzun bir çubuğun ucunu çadırdan çıkarır, ölenin yaşına uygun üç renkli bir bez bağlar ve bayrak gibi asarlardı. Ölen kişi gençse kırmızı bayrak çekilirdi.

Bahaeddin Ögel, "Türklerde ve Anadolu'da mezara bayrak asma geleneği yaygındır. Mezarlara bez bağlama geleneği de buradan gelmelidir" (TKC., s.759) diye açıklıyor. Türk boylarının inanışlarında yas ve mezar bayraklarının büyük bir yeri olduğuna da dikkat çeken Ögel, günümüz Doğu Türkistan'ındaki mezarlara bez bayrak asıldığını, Altayların kuzeyindeki Şamanist Türklerin ise bir mezar ipi bağlamakla yetindiğini belirtiyor. Bu konuyla ilgili olarak Ç.Valihanov Gölü Kırgızlar arasında dolaşırken, "Eski Kırgızların yas töreninde bayrak için kullandıkları beyaz ve kırmızı renkler ile Kırgızların etnik olarak düzenledikleri kıyafetlerin mavi rengi olan Ak- uul (Ak Asaba), Kuba-uul (Kök). Asaba), Kızıl-uul-İçkilik (Kızıl Tuu) olarak üç kabilenin birliğini belirtir".

Eski Kırgızların yas töreninde yüksek sesle ağlama ve ağıtlar belirgin bir rol oynardı. A.İnan; "Çin kaynaklarına göre eski Türklerin yas tutanları ağlayarak yüzlerini paramparça ederler". (Ş., s.196) Gelenler acı acı çığlık atmak zorunda kaldı. gözlerden akan yaşlar, ölen kişinin ahirette ödüllendirilmesine vesile olmuştur. Uzaktan ağlamalar başlar, eve yürüyerek ya da at sırtında yaklaştığında çıkışını hızlandırır. Çadırın yanında duran yiğit adamlar, merhumun oğulları ve yakın akrabaları asalarına yaslanır, acı bir ağlama sesi duyduklarında ağıtlar yakılır ve yas tutarlardı. Çadırda oturan kadınlar,

erkeklerin bağırışlarını duyunca çiftleşerek ağıtlarına devam ederlerdi.

Kırgız halkının yas töreninde ağıtın farklı bir anlamı vardır. Merhumun eşinin, kızlarının ve kardeşlerinin eşleri ağıt yakılır. Ağıtta, merhumun hayatı, kılık değiştirmesi, yumuşak, nazik doğası ve ustalığı abartılı bir şekilde övülür. Çoğu zaman ağıt içinde ölen kişi kaplan, aslan, leopar, karatavuk, ay ve güneşe benzetilirdi.

Eskiden her köyde bir veya iki kadın yas tutardı. Eski Türklerde bu tür kişiler yas törenlerinde bulunurdu ve bunlara sıgıtçı, "yas tutan, ağlayan" denirdi. Göktürk yazıtlarında yas töreninde ağlayanlar ve ölen hakkında bilgiler yer almaktadır.

Defin törenlerinde uygulanan işlemlerden biri de yemek pişirme törenleridir. Kutadgu Bilig'de buna "yoğ aşı" deniliyordu ve Divan-ı Lügat-it Türk, gömüldükten sonraki üçüncü ve yedinci günlere kadar verilen yiyecekleri "yoğ" olarak tanımlıyordu. Oğuzların Anadolu'ya gelmesinden sonra cenazelerde yemek pişirmeye devam ettiler. Anadolu'da ölülerin defnedilmesinden ve yemek sunulmasından sonra bugün bile bu günlere önem verilmektedir.

1.4. Türk Mitolojisindeki Bazı Önemli Unsurlar

Geçmişten günümüze Türkler, bulundukları coğrafya ve inançları çerçevesinde yaşam, doğum, ölüm, savaş, barış, tanrı, ruhlar alemi gibi birtakım olguları mitolojik sembollere değişik anlamlar atfetmişlerdir. İlk akla gelen bazı unsurlarının başında gelenler bugüne ışık tutmak ve o günkü şartlar çerçevesinde değerlendirmek adına değinmekte fayda görülmektedir.

1.4.1. Gök-Yer-Su

Maniheist ve Budistlere ait metinlerde “tanrı (tengri)” adı Gök Türk metinlerindeki anlamıyla kullanılmakla beraber maddî varlık tasavvur edilen “ tengri (gök, sema)” ayırt edilmektedir, maddî varlık sayılan “ tengri” ekseriya “ kök-gök ” kelimesiyle ifade edilmektedir.

Göktürk İmparatorluğu döneminde yer-su ruhlarının Orhun yazıtlarından “iduk yer-sub” (kutsal yer-su) ile ifade ettikleri kavram hem koruyucu ruh hem de vatan idi. Yer-su cümlesindeki Yer-sub (atalarımız tarafından yönetilen yer-su), vatanın kültü olan yer-sudur. Bu kült vatanı toprak-su Ötügen ve Budun İnlı, dağları ve ormanları temsil ediyordu. Bu kutsal toprak-su ruhları, Gök Türklerin (Türk tengri iduk yer-subi ança)

kaderini yönetiyordu. Toprak-su ruhlarının vatanın korunmasındaki rolü Tonyukuk yazıtında çok açık bir şekilde ifade edilmektedir. Gök Türk yurduna saldıran düşmanlar, tanrı Umay ve yer-su ruhlarının (tengri, Umay, yer-sub basa berti) yardımıyla şaşkına dönmüştür. Günümüz Şamanist Türk boylarında bulunan dağ, su (nehir, göl, pınar), ağaç-orman, kaya kültleri, eski Türkçe yazıtlarda "yer-sub" adı altında toplanmıştır. Ancak bu yazıtlarda ıduk sıfatıyla anılan Tamag İduk ve İduk Baş gibi dağ, orman veya su adları geçmektedir.

Ölü iyi kanın ruhları da "ak nemer" iyi ruhlar grubuna dahildir. Geçmişteki büyük ve iyi kamların isimleri şaman dualarında çokça geçer. İkinci ruh grubunu oluşturan tanrılar ise "kara neme" yani kötü ruhlardır. Bunların başında Altaylar tarafından Erlik ve Yakutlar tarafından Arsan Dolay gelmektedir.[13]

1.4.2. Ülgen, Utkucu, Yayık, Umay

Radlof'un Sibirya'daki derlemelerinde Ülgen, Kayra Kan'dan su yoluyla oluşan gökyüzündeki üç önemli tanrıdan ilkidir. Radlof bu konuyu şöyle ifade eder: Bazı rivayetlerde göğün yedinci, dokuzuncu veya on altıncı katında oturduğu belirtilir. Altın kapılı ve altından tahtlı bir saraya sahip olan Ülgen, genellikle insan formunda düşünülür. Ancak Ülgen'i sembolik olarak ifade eden çeşitli sanatsal özelliklere sahip nesneler de bu tanrının tasviri olarak değerlendirilmelidir. Anohin'in aktardığı şaman dualarında Ülgen'in birçok tanımlayıcı özelliği olduğu görülmektedir. Dualarda beyaz, parlak (Ak Ayas), parlak akan (Ayas Kaan), gürültülü (zarar veren), yanan (kilygehçi), yıldırım (crassman) gibi ifadelerle karakterize edilir. Ülgen'e kurban sunmak çeşitli açılardan önemlidir. Anohin'e göre, Altay'a göre her üç, altı, dokuz veya on iki yılda bir Ülgen'e üç yaşında bir kısrak kurban edilir. Eliade'ye göre Ülgen'e yapılan kurban, onun Gök Tanrı olmadığını gösterir. Başlangıç dönemleri dışında, Gök Tanrı'ya hiçbir kan kurbanı sunulmadı.

1.4.3. Yayık

Yayık, İnsanları kötülüklerden koruyan ve hayat veren bu ruh, taun Ülgen tarafından gönderilmiş ve ondan tecelli etmiş göksel bir ruhtur. Ülgen ile halk arasında elçilik görevi de görmektedir. İnan'a göre, şaman dualarında Yayık, Ülgen'in komutanı, kırmızı brokar bulutlu, dizgininde gökkuşağı, kırbacında gri alevli bir tanrıdır.

[13] İnan, Abdülkadir, "Tarihte ve Bugün Şamanizm", TTK Yayınları, Ankara, 1986, s.177-178

Cemaatlerin ve bireylerin oluşmasına yardım eden, aile ocağını şekillendiren Ak Yayık olarak da bilinir. Yine İnan'a göre Yayık rehberlik etmezse şaman göklere çıkamaz. Ancak bu tartışmalıdır çünkü şamanın göğe yükselmesine yardım eden başka tanrılar ve ruhlar vardır. Yayık'a atfedilen çeşitli özellikler başka tanrılara da atfedilir.

1.4.4. Utkucu

Şamanın kurbanını baş tanrı Ülgen'e ulaştıran ruhtur ve bu tanrının elçisi olarak kabul edilir. Yere inmediği için gökte şamanla tanışır ve dileklerini Ülgen'e iletir. Sunulan kurbanı alır ve altın tahtta oturan Ülgen'e sunar. Böylece Altın kazığa (Demir kazık/Kuzey Yıldızı) ulaşmayı başaran şamana dönerken binmesi için bir kaz verilir. Şaman ve arkadaşları (Suyla, Karlık ve Yayık) bu hayvanın sırtına binerek yeryüzüne inerler, tıpkı Budist ve diğer Asya mitolojilerinde tanrılar/ruhlar veya önemli şahsiyetlerin bir hayvanın sırtına binmesi veya uçması gibi.

1.4.5. Umay

Umay adına Türk edebiyatında ilk kez Gök Türk yazıtlarında rastlanır. Kültegin'in kitabesinde Bilge Hakan, "Babam Hakan öldüğünde küçük kardeşim Kül Tegin yedi yaşındaydı. Umay gibi kardeşim Kül Tegin de kayınvalidem sayesinde adını er-kahraman koydu." Çocukları koruyan kadın tanrı Umay'a annesine benzediğini söylüyor. Bir tanrıça ya da kadın ruhu olarak değerlendirebileceğimiz Umay ile ilgili en eski belgeler Orhun Anıtlarıdır. Tonyukuk'un geri dönmek isteyenlere cevabının bir bölümünde ise Umay olarak ifade ediliyor. Aslında Kut'unu Umay'dan alan Hatun, onun yardımıyla Kültigin'i doğurmuş ve zamanı geldiğinde Kültigin bu kut sayesinde erkeklik adını almıştır. Burada Dede Korkut'ta da görülen faydalı veya kahramanca bir işe ad verme geleneğinin eski bir versiyonunu görüyoruz.

1.4.6. Renkler

Türk kültüründe renklerin mitolojiyle ilgisi daha çok kozmolojik unsurlardan kaynaklanmaktadır. Zaman içerisinde renklerle ilgili başka konularda da farklı anlamlar yüklenmiş, önem arz etmiştir.

Siyah: Genel olarak baktığımızda siyah rengin tüm dünya mitolojisinde ve sembolizminde çoğunlukla olumsuz anlamları ifade etmek için kullanıldığını görüyoruz. Ebedi karanlık, boşluk, ölümün karanlığı, yıkım, hüzün, büyü, kötülük veya ölümle ilgili

mitlerde tanrılar, kaos, Şeytan vb. Bunun gibi birçok şey siyah renkle ifade edilir. Kara Türklerle çok paralel mit ve inanışlara sahip olan Çinliler de; karanlık, ölüm, kuzey, kara su gibi anlamlara da sahiptirler.

Yeraltı dünyasının birçok unsuru siyahla ifade edilir. Siyah renk ise Türk dünyasında yaygın bir ölüm ve yas ifadesidir. Mezarlara siyah renkli paçavralar veya flamalar asılması, Dede Korkut gibi önemli eserlerde yas evinden bahsederken "kara gökle otağ" tabirinin kullanılması, oğlunun kara çadıra yerleştirilmesi gibi bazı hususlar ifade edilir. Aynı kitaptaki öykülerden birinde (Dirse Han'ın oğlu Boğaç Han'ın öyküsü) bir yas ve hüzün ifadesi olduğunu bize gösterir. Siyah rengin bir yas ifadesi olduğuna dair pek çok örnek vardır. Ahmed bin Mahmud'un Selçukname adlı eserinde, Sultan Melikşah'ın oğlu Davud'un (12 Mayıs 1082) vefatının yasında siyah rengi görüyoruz. Bahaddin Ögel'e göre "kara toprak" deyimi daha sonradan ortaya çıkmıştır. Ögel, kara rengi, "kara yer, kara toprak," (Kutadgu Bilig'e dayanarak) ev, mezar ve makam olarak kara yer katı gibi başlıklarla ele alır.

Kırmızı-Al: Eski Türklerde saygı duyulan ateş, kırmızı renkle temsil edilirdi. Kızıl ruh, eş, albasan gibi hamile veya lohusa kadınların musallat olduğu düşünülen, tanrıça Umay ile ilişkisi tartışılan ve bugün de Türk dünyasının her yerinde yaşayan bu mitin, bugün de Türk dünyasının bir özelliği olduğu anlaşılmaktadır. Kırmızının rengiyle veya ateşin rengiyle ilişkisi. Ögel'e göre Türkler kırmızı kelimesini Orta Çağ'dan itibaren kullanmaya başlamışlar ve kırmızı yerine daha çok al kelimesini tercih etmişlerdir. Kırmızı, çoğunlukla kanla karşılaştırılır ve düğün ve nikahların rengiydi. İnsan vücudu tarif edilirken kırmızı veya kırmızı renkten bahsedilmiştir. Selçuklulardan beri Türkmenler kırmızı bere ve kırmızı bayrak kullanmışlar ve Osmanlılarda olduğu gibi kralın kralları genellikle kırmızı olarak tasvir edilmiştir. Bayraktaki kırmızı rengin ifadesi çoğunlukla kırmızı bayrak veya bugün kullandığımız şekliyle kırmızı bayrak şeklindedir. Kırmızı, aynı anda hem savaşın hem de zaferin rengidir. Bu renk güneşin ve tüm savaş tanrılarının rengidir. Hareket, ateş, hakimiyet, aşk, zevk, gelin ve evlilikle ilgili bazı konuların eril prensibini ifade eder.

Mavi: Doğu yönünün sembolü olan mavi renk, aynı zamanda gökyüzünün rengi olduğu için çoğu zaman gökyüzü unsuruna işaret eden çeşitli unsurların sembolü olarak karşımıza çıkar. Bu anlamda bazen beyaz bazen de yeşil ile ilişkilendirilir. Bir isim ile sıfat olarak kullanıldığında, bu renk o ismin Gök Tanrı veya gökte olduğuna inanılan ruhlarla ilişkili bir şey olduğunu gösterir.

Mavi rengin dünya mitolojilerindeki genel anlamı da bu duruma uygundur. Çeşitli mitolojilerde bu renk akıl, anlayış, basiret, iffet, kusursuzluk, sadakat, Allah'a saygı ve barış gibi erdem ve erdemli davranışların simgesidir. Gökyüzü ejderhası da bu renkle ilişkilidir. Aynı zamanda her şeyin içinde bulunduğu sonsuz alanı sembolize eder. Gök mavisi dışında mavi de genel olarak kadınsı su elementinin rengidir. Türklerden farklı olarak mavinin Çin'de daha olumsuz anlamları ifade eder. Örneğin iblis krallardan birinin resmedildiği ve mavi yüzlü ve kızıl saçlı olarak tasvir edildiği belirtilir. Mavi yüzlü erkekler genellikle kötü adamlar veya hayaletler olarak kabul edilir. Gökyüzünün rengi genellikle olumlu anlamları ifade eder. Bu renk bir elemente atfedildiğinde saygın bir element haline gelir. Eski Türkçe metinlerde geçen Gök kurt, Gök Böri tabiri bu konuya işaret etmektedir. Gök rengi erkek kurt, Gök Tanrı'nın bir sembolüdür. Nitekim güneş gibi bir nurdan ortaya çıkmıştır.

Beyaz: Renklerin dünyadaki çeşitli mitoloji ve kültürlerden kaynaklanan en genel anlamları ışık, güneş, hava, saflık, temizlik, iffet, masumiyet, sadelik, mükemmellik, kutsallık, kurtuluş, ruhsal mükemmellik. Beyaz elbise giymek, saflık, temizlik ve iffetin yanı sıra ruhun beden üzerindeki zaferini de ifade eder." Bu, Gök Tanrı kavramının yerini birçok Türk toplumunda görülen Ülgen'in almasıyla, yani aslında ikincil bir tanrı olan Ülgen'in daha sonra Gök Tanrı'nın yerini almasıyla ilgili olabilir. Bu nedenle mavi veya mavi (gök mavisi) yerine beyaz kullanılır. Mavi renk gibi Gök Tanrı veya Ülgen'in rengi sayıldı. Dolayısıyla Ülgen'e yaratılış sırasında ilham veren peri veya ruhun adı Ak-ene/ana'dır. Bu nedenle çeşitli uygulamalarda gökyüzüne ait tüm tanrılar ile ilgili veya iyilik tanrıları olarak gruplandırılmıştır. Birbirini tamamlayan gökyüzü ve yeryüzü unsurlarından çoğu zaman gökyüzü unsuruna düşenler beyaz/beyaz renk ile karakterize edilir.

Türklerin ve onlara paralel olarak Çinlilerin düşündüğü kozmolojik sistemde bir yön ve ana yön anlayışı vardı. Dört ana yönün sembolleri arasında renkler de vardı. Kuzeyin renk sembolü siyah, güneyin rengi kırmızı, doğunun gökyüzü rengi mavi (bazen yeşil), batının rengi beyaz (beyaz veya beyaz benekli) idi. Merkezin yani dünyanın rengine siyah veya yağmur (siyah) deniyordu. Bu şema ile ilişkili diğer semboller, yani hayvanlar, yıldızlar, su, ateş, ağaç, metal, toprak (merkez), aslında renk kozmolojisi ve mitolojinin diğer yönleriyle yakından ilişkilidir. Örneğin Uygurcada kuzey kara yılan, güney kırmızı saksağan, doğu mavi veya yeşil ejderha, batı beyaz olarak ifade edilir. Bazı araştırmacılar Hunlarda ve Göktürklerde yönlere göre belirlenen renkleri biraz farklı ele

alırlar. Örneğin Hunlar için kuzey siyahı, güney kırmızısı, doğu grisi (gri), batı beyazı, Göktürkler için kuzey yağız (konur), güney doru (koyu gri), doğu grisi ve batı beyazı olarak tanımlanır.[14]

1.4.7. Hayvan Sembolleri

Kurt: Kurt, prototürk topluluklarında bir totem iken, Hunlar döneminde atalar kültünün bir parçası olmuştur. Türk dünyasının çeşitli yerlerinde kurt, Oğuz Kağan Destanı'nda yol gösterici bir unsur olarak karşımıza çıkar. Araştırmacılar da benzer şekilde bugün yapılan bulgulara göre kurdun Başkurt Türklerinin efsanelerinde rehber olarak yer aldığını belirtiyor.

Çin kaynakları kurdun tahakküm ve yiğitlikle ilişkisi hakkında bilgi verir. Bir Çin yıllığında, "Sancaklarında bir kurt kafası takıyorlar. Hsiung'un Noin-Ula kurganında bayrak haline gelen keçe kabı şeklinde bir maddenin bulunduğu direğin tepesinde bir kurt başının varlığını, Hunlardan beri geliştirildiğini belirtir.

Anka, Simurg, Phoenix, Gamda, Griffon: Bu fantastik hayvanlar farklı kültürlerde yer alsa da esasen birbirlerinden türedikleri söylenebilir. Phoenix esas olarak Mısır mitolojisinde, Simurg ise İran mitolojisinde görünür. Bunun Arap-İslam kültüründeki yansıması Phoenix veya Zümrüdüanka'dır. Garuda Hint mitolojisinde yer alır. Öte yandan özellikleri bu canlılara benzeyen karatavuk, Türk kültür ve mitolojisinde adı geçmektedir. Hatta tüm mitolojilerde grifon ve gerçek hayvan olan akbaba ve diğer bazı hayvanlar da zaman zaman bu gruba girer. Grifonlar gökyüzünü, şafağı, bilgi, bilgelik ve güç gibi kavramları ifade eder. Kartal başlı griffonlar Türk sanatında yaygındır. Yırtıcı kuşların MÖ 1. bin yılda Shang döneminden kalma koyun kürek kemiklerinde Gök Tanrı'nın simgesi olduğu belirtilir.

Ejderha: Tüm dünyada Çin mitolojisine ve sanatına ait olduğu kabul edilse de Türk mitolojisi ve sanatında büyük bir yere sahiptir. Bu masal hayvanı, gök ve yer-su unsurlarına bağlı olarak geniş bir uygulama alanı bulmuştur.

Türklerde özellikle ilk dönemlerde bereket, refah, güç ve kuvvet sembolü olarak kabul edilen bu efsanevi yaratık, On Asyalıların kültürleriyle temasa geçince zayıflamış ve yenilmiş kötülüğün sembolü haline gelmiştir.

[14] Çoruhlu, Yaşar, Türk Mitolojisinin Anahtarları, Kabalcı Yayınları, D.10, İstanbul, s.180-181, 185-189)

Türk kozmolojisinde yer ejderi ve gök ejderinden bahsedilir. Yeraltında veya derin sularda bulunan yer ejderhası, bahar dönüşünde yerin altından çıkar, pullar ve boynuzlar oluşturur, göğe yükselir ve bulutlara karışırdı. Böylece yağmur yağdırarak bolluk ve bereketin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Çin mitolojisinde imparatorluğun simgesi olan ve zaman zaman hayat iksirinin efsaneleriyle ilişkilendirilen ejderha, Türkleri bu yönüyle de etkilemiş ve Türk mitolojisinde suyun, bereketin ve yeniden doğuşun simgesi olarak kabul edilmiştir. Çin'de olduğu gibi Türk hayvan takviminde de yıl sembolü olarak yer almıştır.

Kartal ve Avcı Kuşlar: Türklerin milli sembollerinden biri olan kartal, Şamanist uygulamalarda oldukça yaygındır. Yakutların en yüksek ruhlarını taşıdığına inanılan bu hayvan, Dünya Ağacı'nın tepesinde Gök Tanrı'nın ta kendisi ya da Şamanist ruhu ifade etmek için tasavvur edildi. Zaman zaman şaman muhafızları, hayvan-atalardan veya yardımcı ruhlardan birini temsil eden savaşçılarına fa-li (böril) derler. Çince'de kurt anlamına gelir." Hsiung-nu'ya ait Noin-Ula kurganından çıkarılan bayrak şeklinde keçe benzeri bir maddenin yapıştırıldığı direğin tepesinde kurt başının bulunması, bu durumun ortadan kalktığını göstermektedir.

Aslan: Türk sanatında aslan figürleri daha çok Budizm ile birlikte görülse de Altaylar'da Pazarık kurganlarından çıkarılan eserlerde aslan-grifon tasvirlerinin bulunması bu hayvanın Türklerde daha eski zamanlardan beri tanındığını göstermektedir.

Hayvan dövüş sahnelerinde aslan, gökyüzü unsuruna uygun olarak galip konumundadır ve iyi-kötü, aydınlık-karanlık gibi kavram çiftlerinin olumlu yönüne tekabül etmektedir. Bu nedenle birçok hayvan için olduğu gibi aslan da savaşın, zaferin, iyiliğin kötülüğü yenmesinin, gücün ve kudretin sembolü olmuştur. Aslan postu ve yelesi de yiğitlik sembolü olarak kullanılmıştır. Bu nedenle Türklerde uzun saçın yaygınlığı ile aslan yelesi arasında sembolik bir ilişki kurulmuştur.

Kaplan: Kaplan, Çin mitolojisine paralel olarak Türk mitolojisinde ve sanatında yer alır. Eberhard'ın Çin kaynaklarından verdiği bilgiye göre, Kırgızların atası olabilecek Cye-gular, 'kaplan yılı' tabirini kullanmış. Kaplan, Türk boylarının en eski maddelerinden biriydi ve yiğit (alp). Kaplanın Türklerde alp (madde) veya sembol olması da astroloji ile ilgiliydi. Dört ana cepheden birine ait olan beyaz veya benekli leopar, aynı zamanda dört büyük yıldız grubundan birinin özetiydi. Güneş ve Merth'in sembollerinden olan kılıç, silahların mucidi olduğu düşünülen ve kaplan postu giyen Türk kahramanı Ch'ih-yo ile ilgiliydi. Ch'ih-yo ayrıca kaplan postu giyen bir alp tanrısı (savaş tanrısı) olarak kabul

edildi.

Sieroszewskf tespitinde şamanın göğe yükselmesi için hazırlanan aranjmanda beyaz at yelesinden yapılmış çelenklerin ağaçlara asıldığı anlaşılmaktadır. Yine bu mekanizma ile ilgili olarak bazı Türk toplulukları, tanrıların adayı dünyanın eksenini oluşturan ve Demirkazık denilen Kutup Yıldızı'na ulaşan direğe bağladığını söylemektedir. Buryatlar, Solbon yıldızının (Colpan-Shepherd Star, Zühre) erkeksi olduğuna ve bir at sürüsü olduğuna ve bu yıldızın atların koruyucusu olduğuna inanmaktadırlar.

Kurgan adı verilen eski Türk mezarlarında, öbür dünyada ölülere hizmet etmek için gömülen at kadavraları bulunmuştur. Ayrıca, genellikle yas belirtisi olarak kuyruklarının kesilmesi veya düğümlenmesi de dikkate değerdi. Kesilen ağaçlara mezarın başına asılan at, cennete giderken binilecek bir hayvan olarak düşünülür. İslami dönemde bazı Türk hükümdarlarının atlarıyla birlikte defnedildiği veya atın tek başına defnedilmesi için bir türbe yaptırıldığına dair bilgiler vardır.

At: Türk kozmolojisinin çeşitli unsurlarına göre de anlam kazanır. Su elementinin hayvan formu attır. Öte yandan su bazlı atlar ve sudan çıkan kanatlı atlarla ilgili efsaneler de bu unsurlarla ilgilidir. Özellikle beyaz atlarda beneklerin varlığı uğurlu kabul edilir ve bu etkenlerle de ilişkilidir. Efsanevi atların bir başka türü de göksel at olarak adlandırılır. Gök atlarının kanatlı olduğu düşünülüyordu.

Atın mitolojik unsurları Türk-Budist döneminde de devam etmiştir. En önemli fark, beyaz atın Gökyüzü Tanrısı yerine Buda'nın simgesi olmasıdır. Geçmişte olduğu gibi geçmişte de yılın sembolü olarak kullanılan at, Budizm'in yedi taşından biri olarak kabul ediliyor. Ateş elementinde yönün güneye karşılık geldiği düşünülmektedir.

Geyik: Geyik, kökleri Mezolitik döneme kadar uzanan Türk mitolojisinin en eski sembollerinden biridir. Gök ve yerin unsurlarına bağlı olarak diğer birçok hayvanla ortak özellikler gösterir. Şaman, törenlerde kimliğine bürünen hayvan-at veya ruhlardan biridir. Bu nedenle bir şamanın elbisesi veya davulu üzerinde veya bir parçası ile temsili olarak görülebilirler. Çok eski zamanlarda muhtemelen totem olarak kabul edilen geyiğin ve Kurua'nın bu özelliği, Pazırık kurganlarından birinden çıkarılan atların başlarındaki geyik maskelerinin bulunmasından da anlaşılmaktadır. Bu aynı zamanda atın daha sonra geyiğin yerini aldığını da gösterir. Geyiğin daha sonraki zamanlarda ruhlarına sahip olmak için kurban edilmesi bu kadim tabiattan kaynaklanabilmektedir.

Balık: Verbiskiy'in derlediği Altay yaradılış destanında önemli bir yeri olan balık Türk kozmolojisinde gök gürültüsü unsurunun hayvan biçimli timsalidir. Özellikle göl ve nehir kıyılarında yaşayan Türk topluluklarında bereket, refah ve bolluk timsali olarak görülmüştür. Evlilikte de mutluluk ve üremenin simgesidir.

Boğa: Boğa (Öküz, İnek) genellikle yer unsuru içinde değerlendirilmekle beraber bazı anlamlarıyla gökle de ilişkilendirilmiştir. Bazı kavimlerin türediklerine inandıkları bir hayvanın varlığına inanılır. Eski Türklerde özellikle boğa ya da öküz alplık ongunu ya da timsaliydi. Erken devir Türklerinde savaş ilahı sayılmış Ch'ih-yo'nun başı; kaplan, ejder ve yabani boğayı andıran bir mask olarak da kullanılıyordu.

Yüksek coğrafi bölgelerde yaşayan boğa ve onun tüylü cinsi kotuz, aynı zamanda güç ve gücün sembolü olduğu için hükümdarın veya egemenliğin veya ongunun sembolüdür. Tonyukuk'un yazılarında hukman ile şişman bir boğanın karşılaştırılması bu noktayı desteklemektedir. Öte yandan, egemenliğin simgesi olan tuğlalarda yak öküzü kuyruğu veya kozuzun kuyruğu da kullanılmıştır. Özellikle bu gibi durumlarda boğanın gökyüzüne (gök boğası) ait olduğu düşünülürdü. Ancak, genellikle toprak elementine dahil edilir. Nitekim öküz ve koç gibi hayvanlar toprağa gömülür ve kurban olarak sunulurdu. Bazen yeraltı tanrısı Erlik bir boğanın sırtında tasvir edilir. Kara boğa da Erlik'e kurban olarak sunulur.

Kaplumbağa: Türk mitolojisinde ve sanatında kaplumbağa sembolizmi, eski Çin ve Hint tasavvurlarıyla olan ilişkileri sonucunda gelişmiştir. Kaplumbağanın kubbe şeklindeki sırtı göğe (yang) ve alt kısmı yeryüzüne (yin) işaret ediyordu. Böylece kaplumbağa, bir su üzerinde yeryüzünü ve onun üzerindeki gökyüzünü temsil eden bir sembol olarak karşımıza çıkar.

Türk ve Çin kültüründe yaygın olan bu kozmolojik tanıma göre kutsanmış bir hayvan olan kaplumbağa mitolojik bir semboldür. Dört ayağının birbirini takip etmesi, dört mevsimin ahenkli ardışıklığına benzetilir. Kabuğundaki desen, kuzey göksel yarımkürede bir grup yıldıza işaret ediyor. Sol gözü güneşi, sağ gözü ise ayı temsil ediyor. Tüm kabukluların başı olarak kabul edilen kaplumbağa, kışın hareketsiz kaldığı ve yazın kabuğundan çıktığı için uzun bir ömre sahipti, bu nedenle uzun ömür ve sabrın sembolü olarak kabul edildi. Uzun ömürlü olması ve sabrından dolayı güçlü bir hayvan olarak kabul edilmiş ve aynı zamanda refah, barış ve mutluluğun bir işareti olarak görülmüştür.

Kaplumbağa, Göktürk döneminde hanedan sembolizmiyle ilgiliydi. Nitekim Kültigin ve Bilge Kağan'ın türbe külliyelerinde olduğu gibi hanedandan kişilerin yazıtlarında da kaplumbağa biçimli bir kaide bulunmaktadır. Ayrıca üstleri genellikle ejderha süsleri şeklinde olan bu yazıtlar, aynı zamanda evren/dünya düzenini veya devletin uzun ömürlülüğünü de sembolize etmelidir. Öte yandan, ruhu korumaya da hizmet edebilir. Ancak bu hayvan yer unsuru ile ilgili olduğu için uğursuzluk, sıkıntı ve zorluk gibi hususları da dile getirmiştir. İslamiyet'ten sonra kaplumbağa alegorik kullanımı ile özellikle Kelile ve Dimne hikayeleri ve minyatürlerinde karşımıza çıkmıştır.

Koyun ve Keçi: Koyun, koç ve keçi ve özellikle beyaz koç, eski Türklerde Gök Tanrı'ya sunulan kurbanlar arasındaydı. Çin kaynaklarına göre Tabgaçlar, Gök Tanrı ayini olarak bilinen törende beyaz buzağı, koç ve at kurban ederlerdi. Benzer şekilde günümüz Şamanist topluluklarından Beltirler de gökyüzü için düzenledikleri törenlerde beyaz koyun veya keçi kurban ederlerdi. Bu nedenle gökyüzü unsuruna atfedilen özellikler koyun, koç ve keçilerde de söz konusu olmuştur. Ancak koyun ve keçiler (beyaz olmayan) toprak tanrısının hayvanları olarak da kabul edildiğinden, özellikle yas törenlerinde bazen yere kurban edilirdi. Ayrıca bu hayvanların ruhları için veya Şamanizm'de onları kötü ruhlardan korumak için kurban edilirlerdi. Ayrıca koyun on iki hayvanlı Türk takviminin yıl sembollerinden birisidir.

Zıt kavramların mücadelesini gösteren hayvan mücadelesi sahnelerinde koyun ve dağ keçisi mağlup yani olumsuz unsur olarak yer almaktadır. Koçun gökyüzü ile ilgili olduğu düşünüldüğünden ongun olarak kullanılmış ve güç ve kuvvet ya da alp sembolü olmuştur. Öte yandan, koç veya dağ keçisi şekli bazen hanedan arması olarak kullanılmıştır. Bunu en iyi Kültigin yazıtının doğu yüzündeki dağ keçisi şeklindeki amblem ifade eder. Eski Türklerde dağ keçisi sigun kelimesiyle ifade edilirdi. Bu kelime de geyik ile ilgilidir. Geyik gibi dağ keçileri de av kültüyle bağlantılıdır. Ayrıca Taoizm'deki kutsanmış dağ efsanesinde bu hayvanlar, otu yiyerek ölümsüzleştikleri için ölümsüzlüğün simgesi olarak kabul edilmekteydi.

Köpek: Köpek genellikle Türklerde koyunun kurda karşı konumuna benzer bir işlev üstlenmiştir. Nitekim ritüeller sırasında güçlü şamanlar kurt, kartal gibi hayvanların şeklini alırken, zayıf şamanlar köpek şeklini almış ve köpek genellikle yeraltına inerken kullanılmıştır. Bu olumsuz anlama uygun olarak bazı Türk topluluklarında cenazelerde kurban edilen bu hayvan, Türk Kozmolojisinde ölüme işaret eden sembollerden birisidir.

Yılan: Yılan Türk Şamanizm'in de yeraltı ilahı Erlik'le ilgili bir simgedir. Yılan,

Türkler arasında genellikle daha olumsuz bir niteliğe sahip olmasına rağmen, eski Mısır ve Hint mitolojilerinde kutsal ve ilahi niteliklere sahip bir hayvandı. Aynı konu Yunan, Roma ve Hıristiyan toplulukları için de geçerlidir, ancak yeraltı dünyası ile ilişkilendirildiğinde kötülüğe işaret eder. Türkler de zaman zaman bu anlayıştan etkilenmiştir. Eski Hint mitolojisinden yılanla ilgili bazı temalar da Budist mitolojisine aktarıldı. Gerçekten de, Buda'nın yılan-kral Mucilinde'nin sarayına yaptığı ziyaretin efsanevi hikayesinde ve Budist tasvirlerinin bazı sahnelerinde Buda, dokuz başlı bir yılanın kıvrımları üzerinde otururken kendini korumak için başının üzerinde bir kalkan oluştururken tasvir edilmiştir. Yılan ise Buddha'nın yeniden doğduğu hayvan biçimlerinden bir tanesidir.[15]

1.5. Hunlarda Defin Merasimi ve 359 Amida Kuşatması

Milattan önce 3. yüzyılda yaşayan Asya Hunları zamanından beri vefat edenlerin cenazeleri günümüzdeki gibi Mazdaizim ve Maniheizm'den etkilenerek ekseriyetiyle gömülmektedirler. Doğal olarak bu dinlere ait bazı fikirler Türkleri etkilediği gibi, Türklerin eski gelenek, yöntem ve örf ve adetlerini de zaman zaman kabul ettikleri dinlerin kuralları üzerinde etkilemiştir.

Eski Türklere bakıldığında cenaze defin işlemlere her bölgeye, soyuna, coğrafya gibi farklı durumlara göre değişiklikler gösterebilmektedir. Defin işleminde yapılan merasimler, uygulamalar vefat edenin dinini, etnolojisi hakkında bilgi verebilmektedir. Bunları bilinen en eski dönemlerden itibaren dört ana grupta toplayabiliriz; toprağa gömmek, mumyalamak, ağaca asmak ve yakmak. Bunlardan, Türkler arasında ölü gömme adetlerinin görece geç dönem uygulamaları olduğu söylenebilir; ancak dediğimiz gibi bu durum zaman zaman ve yan yana farklılık göstermektedir. Örneğin Asya Hunlarında arkeolojik verilere ve Çin kaynaklarının verdiği bilgilere göre gömme geleneğinin yanı sıra kremasyon da görülmektedir. Asya Hunlarının en önemli mezarlarının bulunduğu Noin-Ula kurganlarında birçok eşya bulunmasına rağmen ne yazık ki herhangi bir ceset bulunamamıştır.[16]

M.Ö. 4. yüzyıldan sonra Orta Asya'dan gelen boyların Orta Avrupa kısmına geçmesi ile özellikle de Macaristan bölgesine geldikten sonra ölü yakma adeti başlamıştır. Kionit kralının ölmüş olan oğluna yaptığı merasim ve olduğu gibi eski Türklerde de

[15] Çoruhlu, Yaşar, a.g.e, . s. 26-27, 32, 39
[16] Çoruhlu, Yaşar, a.g.e, s. 131-135, 140, 142-145, 150,154, 157

cesetlerin yakılması sonrasında yapılan uygulamalar önemsiz bilgiler gerekse de Orta Asya'dan Asya hunları hakkında edilen arkeolojik buluntulara önemli ölçüde katkı sağlamaktadır.

Bir kraliyet ailesi için düzenlenen cenaze töreni konusunda, zaman ve mekan bakımından Hionlulara en yakın olan Hun topluluğu, Avrupa Hunlarıdır. Hükümdarları Attila'nın 453 yılında ölümü ve sonrasında Slav dilinde "strava" olarak adlandırılan cenaze töreni vesilesiyle verdiği bilgilerden Avrupa Hunlarındaki gelenek hakkında çok detaylı bilgilere sahibiz. Buna göre cenazeye katılan Hunlar, adetleri gereği saçlarının bir kısmını kesip, bıçakla yüzlerini kaşıyarak derin yaralar bırakmışlardır.

Asya Hunlarından sonraki dönemlerde Türklerde M.S. VI. yüzyıldan önce ölenler atları ve değerli eşyalarıyla birlikte yakılır, külleri bir kapta saklanır ve mevsime göre ilkbahar veya sonbaharda daha sonra gömülürdü. Daha hayatta iken yaptığı savaşlar hakkında tasvirler yapılmış, ağıtlar yazılmıştır. Mezarlarda yapılan arkeolojik incelemeler, VI. yüzyıldan sonraki dönemde Türkler arasında en yaygın geleneğin toprağa gömme olduğunu göstermektedir.[17]

Asya Hunları zamanından beri ölüler daha çok gömülürdü. Ancak özellikle Çin kaynaklarının verdiği bilgilere ve arkeolojik kazılara dayanarak Hun, Türk ve Kırgız dönemlerinde ölü yakma geleneklerine sıklıkla uygulandığı gözlemlenmiştir.

Pazırık, Şibe ve Berel kurganlarında Hunların ölülerini altın ve gümüş işlemeli kumaşlarla kaplı iki katlı tabutlara gömdükleri tespit edilmiştir. Bu kurganlarda üzeri kumaş ve keçe ile kapatılan gömü, kütük ve ham toprakla kapatıldıktan sonra mezarın üzerine taşlar yığılmıştır.[18]

Hun kadınları kocalan öldüğünde cenaze merasimi için saçlarını kesip, onu, ölen kocası ile birlikte gömerlermiş. Bu adet, kadının canının kocası ile beraber öbür dünyaya gittiğini bildirirmiş. Böylece, saçı kesilen kadının başka birisiyle evlenme hakkı ortadan kalkarmış.

Hun Devletinin yıkılmasının ardından geriye kalan bir kısım Hunlular 350 yıllardan itibaren İran yaylasına doğru ilerlemeye başlamışlardır. Bu Hunlar, Sasaniler ile birlikte olan Kionitler 359 yılında Diyarbakır önlerini kuşatmaya başlayıp hükümdarları Grumbates ve oğlu ile birlikte bunlarla birlikte savaşa iştirak etmeye başlamışlardır.

[17] Tezcan, Mehmet, a.g.e. 2004, s.87-88
[18] Elbüstan, Özlem, a.g.e, s.161

359 Amida kuşatmasında Sasani ordusu içerisinde en soylu yeri işgal eden kendi cephesinden şehir kuşatan Grumbates hakkında, Ammianus bir yazı yazmıştır. Yazıda Grumbates cesurluğuyla istekliliği ile bir grup muhafız ekibi ile yola koyulmuşlar Ancak karşı taraftaki bir gözcü bunları fark edip silahını ateşlemeye başlamış ve Grumbates'in oğlunun göğsünü paramparça etmiştir. Genç adam hem yakışıklı hem ata çok iyi binen birisi olarak bilinmektedir. Grumbates'in oğlunun vurulduğunu gören muhafız grubu kaçarak dağılmaya başlamışlardır ancak cesedin kaçırılabileceği düşüncesiyle hemen geri dönmüşler ve sayısız bir kalabalıkla karşı koymuşlardır. Bu şekilde Büyük bir savaş başlamıştır. Günün Son saatlerine kadar devam eden savaş doğru aslında gecenin karanlığında ortaya çıkan bir kan deryası çok fazla ölü ile karşılaşılmıştır. Kadınlar çocuklar herkes acı bir şekilde göğüslerini döverek ve kendi adetlerine göre yaşayarak yüksek seste feryat edercesine ağlamaya başlamışlardır. Gelenek ve göreneklerine uygun şekilde ceset yakıldıktan sonra küller Gümüş bir tabakaya konulmuş Daha sonrasında toprağa verilmek üzere kendi ülkesine gönderilmiştir. Grumbates Çok sevdiği oğlunun intikamını ve öcünü almak için ant içmiştir.

Bu değerli konunun devamı hakkında çok bilgi olmadan burada bitiyor. Acaba Grumbates intikamını aldı mı? Geride kalan Kionitlere ne oldu? Bütün bu sorular yanıtsız kaldı. Buradan da anlaşılacağı gibi vefat eden kişilerin cenazeleri yakılmaktadır. Uygulanan defin işlemleri cenazeyi yakma gibi uygulamamalar o toplumun dini anlayışına ışık tutmaktadır.[19]

1.6. Gagauz Türklerinde Ölüm

İnsanoğlu, ahiret için iyi veya kötü ne olursa ölümü hep merak etmiştir. Ölümün bir gerçek olduğunu fark etmişlerdir ve ölüm ile baş edebilmek için değişik arayışlara koyulmuşlardır. Vücudun verdiği tepkiler dışarıdan gelen tepkiler, rüya görme gibi bir çok ölçüt kullanılmıştır. Ancak ölüm bilinmezliklerden oluşan bir durumdur. Bir yandan Türk topluluklarının geleneksel mirasını taşıyan, diğer yandan tarih boyunca Slav toplulukları ile iç içe yaşayan Gagauz toplumu, inanç sistemi nedeniyle Hıristiyanlığın ve Hıristiyanlaşan pagan geleneklerin de katkısıyla bu tür inançlar açısından zengin bir kültürel genetiğe tabidir.

Türk topluluklarının geleneklerinde Şaman kültürünün etkisiyle oluşan hayvan

[19] Tezcan, Mehmet, "359 Amida Kuşatmasındaki Örneğe göre Hunlarda Defin Merasimi", Marmara Üniversitesi, Uluslararası Türk Kültüründe Ölüm Sempozyumu, 2004, s.85-86

mitleri ve doğa unsurları önemli bir yere sahiptir. Bu yüzden duvarlara çizilen hayvan figürlerinin ve davranışları ölümle ilişkilendirilmektedir. Bu aralarındaki ilişki bölgeden bölgeye göre değişiklik göstermektedir. Örneğin, köpeklerin gece uluması, baykuşun gece ötmesi gibi hayvanların davranışları ölümü işaret etmektedir**.** Hayvanların ölümü işaret ettiği Köpeğin birkaç gece uzun, aralıksız uluması, kötü haber, sık sık uluması, uzun, sürekli uluyan birkaç gece, bir evin üzerinde dolanan, evden eve uçan, evin herhangi bir yerine konan, evin saçağına tüneyen baykuş, ötme, Gözlerin içine derinden bakmak ölüm işareti olarak kabul edilir.

Halk kültüründe nesnelere insan yaşamına anlam yüklemek oldukça yaygındır. Örneğin; Türklerde erkeğin evin direği olarak kabul edilmesi, evin tavanını destekleyen kirişin (ağırlığı destekleyen bağlama elemanı) kırılıp düşmesinin evin erkeğinin ölümüne yorumlanır**.** Yanan sobanın sönmesi, saat camının veya aynanın kırılması, akşamları aynayla oynayan birinin, evin yanındaki kayın ağacının aniden kırılması, mezarda bir ağacın kırılması, eve boş kovalarla giren, gece yarısı ağaç keser gibi bir ses duyan, eşya ve ölüm arasında kurulan ilişkinin farklı örnekleridir. Aynı şekilde Van ve çevresinde eşikte süpürge bırakmak veya eşikte oturmak, Divriği'de geceleri evden kara kazan vermek ölüme davet olarak algılanır.

Gagauz Türkleri güneş battıktan sonra evden elek, çorba, tuz, ekmek, ekşi maya vermezler. Yine Türk kültüründeki inanışlara uygun olarak Gagauzlar için; tavan, direk, dolap gıcırdaması, gıcırdama, çatlama ve kırılma, geceleri kapıyı çalmak uğursuzluk ve ölümün habercisi demektir. Öte yandan ikonanın düşmesini bir ölüm alameti olarak görmek de Hıristiyan inancından kaynaklanan bir düşünce olarak varlığını savunmaktadır.

Doğa olaylarının ölümle ilişkilendirilmesi, Pagan ve Şaman inançlarından başlayarak birçok kültürde yer almış bir akımdır. Bu eğilimin en yaygın örnekleri, kayan bir yıldız görüldüğünde birinin öleceğine inanmak ve kuyruklu yıldız görüldüğünde bunu ölüm habercisi olarak yorumlamaktır. Gagauz toplumunda yıldızların bu tür yorumları aynı biçimde varlıklarını sürdürmektedir. Ay ve Güneş'in hareketleri de sıklıkla ölümle ilişkilendirilir. Örneğin; Ağrı'da gün içinde ayın yükselmesinin uğursuzluk getireceğine ve birinin öleceğine inanılır. Bu saatlerde uyuyanların eşiyle tanıştıklarını düşünerek uyanacağına inanılmaktadır.

Gagavuz halkı ay ve güneş tutulmasını korkutucu bulur ve yaklaşan felaketin bir işareti olarak görür. Ay ve güneş tutulmasından sonra ışık olursa iyi olacağına, karanlık olursa insanlık için felaket olacağına inanılır. Gagauzlarda göğün kızarması kan

dökülmesidir; Gök gürültüsü ve şimşek, ölümün habercisi olarak algılanır ve sürekli fırtına ve şimşek, birinin asılarak ölümü veya ölümü olarak yorumlanır. Öte yandan Gagavuz inanışlarına göre, Aziz İliya'nın şeytana attığı ok yıldırımdır ve yıldırım çarpması sonucu ölen kişi günahkar kabul edilir ve bu yere bir haç dikilebilir.

Gagavuz'da bir ölüm olayı yaşandı; Yakınlarına bizzat haber verilerek, kilisede zil çalınarak ve cenaze evinin girişine siyah beyaz kumaş parçaları asılarak duyurulur. Ölüm meydana geldiğinde, ölen kişinin yüzü iki saat boyunca bir peçe ile kapatılır. İki saat sonra cenazeyi yıkama işlemi başlar. Erkek sakalları varsa tıraş edilir. Kadınlar kadınları, erkekler erkekleri yıkar. Yıkanan ceset, tamamen yeni, temiz giysilerle bir tabuta konur. Cesedin başında ve ayağında mumlar yakılır ve ölünün temiz elbise giydirdiği cebine para konulur. Bu iki ritüel, bir yolculuğa çıkan ölülerle ilişkilendirilir; Birincisi yolu aydınlatmak, ikincisi ise yolculuğun ihtiyaçlarını karşılamak. Bu işlemlerden sonra ziyaretçi kabulü başlar. Ziyaretçiler yanlarında çiçek getirirler. Bir mum yakar ve cesedin içine girer. Önce karşıya geçer. Ardından ziyaretçiler için hazırlanan yerlere para ve çiçek bırakır. İsterse ölünün elini ya da boynundaki simgeyi öpebilir. O gece ölülerin durumuna göre; eşi, çocukları veya ebeveynleri ve akrabaları, sabaha kadar merhumun bulunduğu odada kalır. Bu esnada sıcaklığın yükselmemesi ve ölünün bedeninin bozulmaması için kapılar sürekli açık tutulur, geceleri mumlar söndürülür ve merhumun üzerine mıknatıslar, demir parçaları, çiğ yumurta ve formalin[20] konulmaktadır.

Gagauzlar Ortodoks Hristiyan inancına sahiptir. Dolayısıyla onun ölüme yüklediği anlamın ve buna göre davranışlarının kökeninde bu inancın etkileri görülmektedir. Ölüm, Allah'ın huzurunda ve görevlendirdiği meleklerin huzurunda gerçekleşecek bir yolculuğun başlangıcıdır. Bir insanın ne kadar yaşayacağını ve ne zaman öleceğini Allah tayin etse de ölümün Allah'ın melekleri eliyle olacağı inancı Gagauzca'da bu meleklerin mitolojik vizyonlarının oluşmasına yol açmış olabilir.

Gagauz kültüründe ölüm; Chuma, Rusalli, Tepegöz veya Tılsım'ın elinden olduğu düşünülmüş ve bugün Azrail (Mihail) ölüm meleği olarak kabul edilmektedir. İnançlarına göre Allah'ın sevdiği kimseler ölür. Bu inanç aynı zamanda Gagavuzlara göre günahkarları bekleyen bazı insanlar için gerçek ölümün olmayacağı anlamına gelir. Bedenen ölseler bile kabirde obur (hayalet) olurlar. Obur olanların bedenleri çürümez ve

20 Formalin; Formaldehitin % 37-40'lık sulu çözeltisi. Renksiz ve keskin kokuludur. Az miktarda serbest formaldehit içerir. Durdukça, paraformaldehit denen bir polimer oluşturur. Paraformaldehit ısıtıldığında yine formaldehite dönüşür. Formalin hastanelerde dezenfektan olarak, ayrıca biyolojik numunelerin saklanmasında kullanılır.

insanda dolaşır; İsa'nın ikinci gelişinde, yani Yargı'da diriltilmeyeceklerdir. İsa'nın ölümü ve reenkarnasyonu, Gagauzların ölüm ve ahiret inançlarının ve buna göre gerçekleştirdiği cenaze törenlerinin temelini oluşturmaktadır.

Ahiret inancına sahip hiç kimse, sevdiklerinin günah işlemesini ve karşılığında acı çekmesini istemez. Bu nedenle, barışçıl bir yolculuğa çıkabilmesi için yapabilecekleri son katkıyı yapma eğilimindedirler. Eğer ölüm belirtileri kuvvetliyse Gagauzlar, din görevlilerini eve çağırır ve ölenlerin itiraf etmesi için fırsat yaratmaya çalışırlar. Bütün insanların kirli, "günahkar" olduğuna ve suyun arındırıcı bir güce sahip olduğuna inanıldığından, ölen kişi yıkanır veya abdest almasına yardım edilir. Ölüm meydana geldiğinde, şarapla yıkanır. Iusiumbeli'ye göre Gagauzlar, ölüme hazırlanırken kestikleri saç ve tırnaklarını toplarlar. Öte yandan, kadınlar erkeklere göre ölüme daha fazla manevi hazırlık yaparlar; Oruç ve namaz gibi ibadetlere odaklanır. Gagauzlarda, bir insan gözleri açık ölürse, yapacağı ilk şey gözlerini kapatmaktır. Belirtiler bölümünde de belirttiğimiz gibi Gagavuzlarda ölen kişinin yeni ölümlere neden olabileceğine dair bir inanış vardır. Bu anlamda gözleri açık ölmeyi, gözleri hala bu dünyada olma ve yanlarına bir şeyler alma arzusuna bağlıyorlar.

Cenaze töreninde Gagauzlar evden kazma kürek getirip sivri ucunu aşağı taşırlar ve getirenler bu aletlerin üzerine ellerine su dökerek yıkarlar. Evde ilk kez birisi ölürse, bir başkası ölmesin diye anne ve babası ölüye mezara kadar eşlik etmezler. Bu sayede ölü, kötülük yapmak için geri döndüğünde evin kapısını bulamayacaktır. Ölen kişinin gözlerinin arkalarında olacağına inanıldığından defin işlemi tamamlandıktan sonra ölen kişinin yakınları eve dönerken arkalarına bakmamalıdır. Son olarak mezarlıktan cenaze evine gelirken herkes bahçeye girmeden önce ellerini yıkar.

Defin sonrası cenaze evinde Pomana isimli bir masa kurulur. Cenazeden dönerek, kapıda tutulan suyu üç defa dökerek ellerini ve yüzlerini yıkadıktan sonra masaya geçerler. Gagavuzların düğünlerine sadece davetliler gelirken, cenazede özel bir çağrı yapılmaz, isteyen gelip sofradan yemek yiyebilir. Cenazenin defnedilmesini takip eden gün, yani üçüncü gün cenaze evinde tekrar Pomana hazırlanır ve tüm akrabalar toplanır. Katılımcılara göre cenazenin ikinci, üçüncü, dokuzuncu, yirminci ve kırkıncı günlerinde Pomana tekrarı yapılıyor. Bu yemek, üçüncü, altıncı ve dokuzuncu aylarda yeniden başlandıktan sonra on ikinci aydan itibaren yılda bir kez tekrarlanır. Dokuzuncu ve yirminci günlerde hazırlanan Pomana'da ölüden arta kalan giysiler gelenlere dağıtılır. Kırkıncı Pomana'da ölünün hatırı için cenaze yakınlarının uygun gördüğü bir kişiye

tamamen yeni giysiler alınır ve hediye edilir. Kırkıncı gün Pomana'da yemek için kullanılan masanın üzerinde takım elbisenin yanı sıra tüm tabak, kase, kaşık, çatal, masa ve sandalyeler ölenin yakını tarafından uygun görülen kişiye verilir. Ayrıca erkeklere çorap, kadınlara başörtüsü ve basma, her misafire kolaç (ekmek) verilir. Pomana döneminde kilisede de tören yapılır ve burada Anadolu kültüründeki Aşura'ya benzeyen Koliva adı verilen bir yemek ikram edilir. Bunun dışında ölenin ailesi, ölümden sonraki kırk gün boyunca her sabah mezarlığı ziyaret eder.[21]

1.7. Göktürklerde Defin Merasimi

Göktürkler de Hunlar gibi kurgan mezarlarını kullanmışlar ve devlete hizmet edenlerin anılarını yaşatmak ve kurganların yanı sıra türbeler yaparak borçlarını ödemek istemişlerdir. Bunların en önemlileri Kültigin, Bilge Kağan ve vezir Tonyukuk'un mezar anıtlarıdır. Göktürklerin Yuğ törenlerinde; biri ölünce çadırına konulur, çadırın etrafında yedi defa dolanır, ölenin yakınları koyun, koç ve atları kesip kurban olarak çadırın önüne getirirler. Türkler ölünün ardından yas tutar, saçları yolunur, yüksek sesle ağlar, tırnakları ve yüzü yarılır, ölüye yakın kadınlar saçlarını keser. Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerini kabul etmenin temel nedeni, ortalama bir kurgan yapımının birkaç ay sürmesidir. Cenazelerin tutulduğu bu kışlalar, daha sonra İslam dünyasında klasik türbe mimarisinin kökenini oluşturmuştur. Hunlardan sonra büyük bir Türk devleti kuran Göktürkler, Orta Asya'nın kuzey bölgelerinde şaman geleneğini sürdürmüşlerdir. Göktürkler de Hunlar gibi kurgan mezarlarını kullanmışlar ve devlete hizmet edenlerin anılarını yaşatmak ve kurganların yanı sıra türbeler yaparak borçlarını ödemek istemişlerdir.

Göktürklerin mezarlarında vazgeçilmez bir gelenek haline gelen ve Uygurlarda sıkça rastlanan "Balbal" adı verilen taş heykellerin ataların ruhunu temsil etmek için yapılmış olabileceği düşünülmektedir. Araştırmalar, mezarlara taş dikme geleneğinin Çin'de de kullanıldığını, ancak Çin mezar taşlarına hayvan ve mitolojik yaratık figürlerinin de işlendiğini gösteriyor. Türk boylarından önce Budizm, Maniheizm, Musevilik ve Hristiyanlık dinlerini kabul eden Göktürklerin türbelerinde vazgeçilmez bir gelenek haline gelen "Balbal" adı verilmiştir. Uygurlarda sıkça gördüğümüz örnekler ataların ruhunu temsil etmek için yapılmış olabilir.

Türk boyları İslamiyet'i kabul etmeden önce Budizm, Maniheizm, Musevilik ve

[21] Güneş, Hüseyin Nihat, İnanç Sistemi Temelinde Gagauzlar'da Ölüm ve Cenaze, Balkan Üniversitesi, Ankara, 2019, s. 13,

Hristiyanlığı kabul etmiş, ancak çoğunluk Gök Tanrı inancında kalmıştır. 5. ve 6. yüzyıllarda Budist din adamlarıyla birlikte Hristiyan keşişler Orta Asya bozkırlarında yaşayan toplumlar arasında özgürce dolaşarak dini propaganda yapmışlar ve aynı yüzyıllarda Hazar çevresindeki Türkler Hristiyanlığa geçmişlerdir. Budizm, bozkır dini birliğini sağladığı için çekici görüldü, ancak hoşgörü ve nezaket vaazı, savaşçı bir toplumun erdemlerine aykırıydı. Hunlar ve Göktürkler tarafından kısmen kabul edilen ancak milleti etkileyemeyen Budizm, Uygurlar tarafından hayatın her alanına uygulandı. Uygur Budizm'i etkili sanat ve edebiyat ürünleri üretmiştir. Ayrıca Şamanizm'in gereklerini sürdürerek ölülerini üç veya yedi gün bekletmişler, defin törenlerinde koyun kesmişler ve üç yıl yas tutmuşlar. Uygurlar, kubbeli mezarların yanı sıra mezarlara da taş dikme geleneğini sürdürdüler. Mezarın üzerinde duran ve elinde bardak tutan mezar taşlarına **Bengütaş** adı verilir.

Göktürklerle başlayan ve Uygurlarla devam eden mezar taşına heykel koyma geleneği Bulgarlar ve Kumanlar (Kıpçaklar) tarafından da devam ettirilmiştir. Gezgin Rubruk, Kumanlar'ın mezarlarını tepe şeklinde yaptıklarını, tepeye bir heykel koyduklarını ve heykelin yüzünün doğuya dönük olduğundan bahsetmiştir. Bu balbal ve taş heykeller 6. ve 13. yüzyıllar arasında yapılmış ve Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle giderek azaldığı görülmüştür.

Türklerin güneşin doğduğu yere dönerek dua ettikleri için ölülerin ve balbalların yüzlerinin doğuya dönük olduğu bilinmektedir. İslamiyet'ten önce Türkler doğu yönüne ileri derler ve doğunun sembolik rengi mavi olarak tanımlanırdı. Yakma geleneğine Andronova, Karasuk ve Tagan kültürlerinde de rastlanmakta ve ölüleri gömmenin Çinlilerin, yakmanın Budist inancının etkisi olduğu düşünülmektedir.

IX. yüzyılda defin törenlerinin Göktürk törenlerinden bir farkı yoktu ve merhumun üzerine ceket giydirilip bandajlanır, yanına bir fiyonk ve tüm eşyaları konur, önüne içki dolu bir kap konulurdu. Ölen kişinin servetine göre atlarından kesilip yendikten sonra atın geri kalanı direğe asılır ve ölen kişinin ruhunun bu at ile cennete gideceğine inanırlarmış.

Defin törenlerinde uygulanan işlemlerden biri de yemek pişirme törenleridir. Kutadgu Bilig'de buna "yoğ aşı" deniliyordu ve Divan-ı Lügat-it Türk, gömüldükten sonraki üçüncü ve yedinci günlere kadar verilen yiyecekleri "yoğ" olarak tanımlıyordu. Oğuzların Anadolu'ya gelmesinden sonra cenazelerde yemek pişirmeye devam ettiler. Anadolu'da ölülerin defnedilmesinden ve yemek sunulmasından sonra bugün bile bu

günlere önem verilmektedir.

Orta Asya'da Gök Tanrı ve Şamanizm inancına bağlı olarak gelişen ölü gömme İslamiyet'in kabulünden sonra kısmen korunmuş ve gömme gelenekleri ilk olarak Anadolu coğrafyasında mezar mimarisi şeklinde ortaya çıkmıştır. İslamiyet'in kabulünden sonra Karahanlılar ile başlayan, kümbet ve türbe yapma geleneği diğer Türk devletlerinde de devam etmektedir.

Çin kaynaklarında cenazenin defnedilmesi için; Ölümün sonbahar veya kış aylarında gerçekleşmesi durumunda yaprakların çıkması ve çiçeklerin açılmasının beklendiği, ilkbahar veya yaz aylarında meydana gelirse yaprakların düşmesinin beklendiği belirtilir. Ceset bu süreçte çadırlarda veya kışlalarda tutuldu. Cesedin saklanmasının temel nedeni, ortalama bir kurganın inşasının birkaç ay sürmesidir. Cenazelerin tutulduğu bu kışlalar, daha sonra İslam dünyasında klasik türbe mimarisinin kökenini oluşturmuştur. Hunlardan sonra büyük bir Türk devleti kuran Göktürkler, Orta Asya'nın kuzey bölgelerinde Şaman geleneğini sürdürmüşlerdir.[22]

1.8. Atlı Kavimlerde Ölü Yakma ve Türklere Yansıması

İran "Atlıları"nda "Yakma" ve Orta Asya'ya sızmaları eski İran kabileleri de, özellikle Doğu'daki Orta Asya "Türk" kabileleriyle kaynaştıktan sonra tamamen "atlı" idiler. Aralarındaki sınırları belirlemek son derece zordur, ancak Batı'da at sırtında İranlılar, Doğu'da ise at sırtında Türkler vardı. Daha ziyade M.Ö. II. bin yılın ilk çeyreğinden itibaren "Andronovo Kültürü" ile Altaylardan Batı Türkistan'a yayılan ve Batı bölgesindeki İran kavimleri ve çeşitli kültürlerle ilişkilere giren Orta Asya boyları, M.S. "Soğd" aşiretlerinden özellikle büyük olmuştur. Tarihsel zamanlardan beri İranlı "atlı" kabileler Altaylar ve Doğu Türkistan bölgesine çoğunlukla Tian Shan ve Pamirs aracılığıyla sızmış ve bu etkiler güneyden gelen Çin etkisinden daha erken ve daha yoğun olmuştur. Altay'daki Hun kurganlarında bile görülen İran kumaşları ve İran motifleri bunun kanıtıdır. Bir yoruma göre, aynı zamanda Andronovo Kültürü'nün de üyesi olan bu İranlılar, güneye göç ettikten sonra "kremasyon" geleneğini terk ettiler ve bunun yerine, ölü yakma geleneğini nefretle kınadılar. Erken dönemde, bu İran kabilelerinde cesetlerin etlerinden temizlenip kemiklerinin bir kaba konulması adeti sıklıkla görülür.

Bahattin Ögel bu konuda şunları söylüyor: “Bir kimse öldüğünde merhumun eti

[22] Tsiu, Liu Mau “ Çin Kaynaklarına göre Doğu Türkleri”, (çev. Ersek Kayaoğlu, Deniz Banoğlu), Selenge Yayınları, 2006, D.27, s. 5

kemiklerinden sıyrılır ve kemikleri ayrı bir kaba gömülür. Bilim dilinde bu konteynere ossuarium denir. Türk hanlarının, Horasan ve Batı Türkistan'a atanan Göktürk şedleri ve yabgularının Zerdüşt dinini benimsemiş ve bu gelenekleri bizzat uygulamış olmaları kuvvetle muhtemeldir." Ancak bunların ne ölçüde İran etkisi ile yapıldığı belirsizdir.

Onlarca, hatta bazen yüzlerce saygıdeğer insanı kurban etme geleneği de Asya'da çok eski bir gelenekti; bu M.Ö 2. binli yılda Shang Hanedanlığı zamanından, Çin'de geç Zhou Hanedanlığı döneminde, hatta Çin'i ilk kez birleştiren Ch'in İmparatorluğu döneminde bile uygulanmış, ancak MÖ 2.yüzyıldan itibaren yasaklanmıştır. Asya Hunları döneminde Han Hanedanlığı (MÖ 206-MS 220). Bu tür uygulamaların zaman zaman ve daha çok Hunlar ve Türkler arasında hanedan mensupları için yapıldığına dair birkaç örnek de vardır. Kanaatimizce, Amida kuşatmasında Grumbates'in oğlunun cenazesinin yakılması ve küllerinin toplanması ve şehrin alındıktan sonra ahalisinin öldürülmesi böyle bir geleneğin yansımasıydı.

Türklerde ceset yakma, kül ve küllerini bir kaba koyma geleneğinde genellikle İran ve Ahura-Mazda'nın dini etkileri vurgulanır; ancak bu etkilerin boyutu hakkında farklı görüşler vardır. Ölenlerin cesetlerinin İran coğrafyasında yakıldığı bilinmemekle birlikte, Volga boylarından Kazakistan bozkırlarına, Tanrı Dağları ve Yenisey bölgesine kadar Asya Hunları ve Türklerinin cesetlerinin yakılması pratiği hakkında daha fazla arkeolojik bilgi bulunmaktadır. Bu etkilerin önce Maveraünnehir bölgesindeki Soğdlulara ve onların Orta Asya'daki çeşitli kolonilerine, daha sonra doğuda Hunlara, belki de Ahura-Mazda dininin ve onun bir mezhebinin etkisiyle geçtiği düşünülmektedir. Antik çağda, "ölü yakma" geleneği daha çok Andronovo Kültürü'ne (MÖ II. bin yıl- bin iki yüz başı) mensup insanlarda ve ayrıca eski Yunanlılar, Vikingler ve Kızılderililer gibi Hint-Avrupa kabilelerinde görülür. Andronovo halkı cesetlerini yakıyordu.

Orta Asya'da çok eski zamanlardan beri uygulanan "ölü yakma" geleneği Asya Hunlarına, Avrupa Hunlarına ve son olarak Türklere ve Kırgızlara geçmiş, Asya'da görüldüğü yerde İran'dan gelmiştir. Etkilerden ziyade Mazdaizm (Ahura-Mazda dini), M.Ö. II. binlerde "Andronovo Kültürü" ile Hunlar dönemine tekabül eden "Taştik Kültürü"nün ortak özelliği olduğu görülmektedir. Batı Türkistan, Apostolik, Soğd ve Kuşanlar üzerine yapılan araştırmalar, Hellenistik dönemde bazı Apostolik ve Soğd yerleşim yerlerinde ve bazı Kuşan dönemi yerleşimlerinde ölü yakmanın "Budizm ile bağlantılı olarak" yapıldığını göstermektedir. Bunu İran'da Mazdaizm'in bir etkisi olarak görmek tarihi ve arkeolojik bilgilerle bağdaşmaz; çünkü bu dinde cesetlerin yakılması

nefret uyandıran bir uygulamaydı.

359 yılında Amida (Diyarbakır) cephesinde Romalılara karşı Sasani saflarında savaşan Kionite Hunlarının da bu tip göçebe kültüre mensup Hun kökenli kavimlerden olup yakarak öldüğünü belirtmiştik. Hükümdarlarının oğlunun cenazesinde Hunlardan Türklere kadar birçok Türk boyunun uyguladığı bir geleneği uygulayarak bu özelliklerini göstermişlerdir.[23]

V.V. Radlov, Kırgız bozkırlarında ve Altaylarda merhumun küllerini içeren bu tür kaplara hiç rastlamadığını, böyle bir şey de duymadığını söylüyor.

Çin kaynaklarının bilgisine göre, İlkbaharda veya Yaz aylarında ölenlerin son cenazeleri Sonbaharda, sonbaharda ölenlerin veya belki de Kışın, İlkbaharda defnedildiği bilinmektedir. Bu işlemlerden, ölen için ilk kez öldüğünde ve bir kez de son defin sırasında olmak üzere iki merasim yapıldığı anlaşılmaktadır.

1.9. İbn'i Fadlan Seyahatnamesi

X. yüzyıl başlarında Abbası Halifesi Muktedir'in divanında çalışan katiplerdendir. Halife tarafından Etil (Volga) Bulgarlarına gönderilen elçilik heyeti sırasındaki anılarını anlattığı İbn Fadlan Seyahatnamesinde o dönemdeki Türk boylarındaki defin usulleri hakkında önemli bilgiler verilmektedir. Fadlan şöyle anlatır :

"Oğuzlardan biri hastalandığında cariyeleri, köleleri varsa ona bakarlar. Ailesinden başka kimse ona yaklaşamaz. Hasta için çadırlardan uzağa bir çadır kurdular. Hasta ölene veya iyileşene kadar orada kalır. Hasta, köle veya fakir ise onu tarlaya atıp bırakıyorlar.

Önemli bir adam ölürse, onun için ev gibi bir çukur kazarlar, cübbesini giyer, kemerini takar, yayını takarlar ve eline nebiz (şarap) olan tahta bir kadeh verirler. Her şeyi getirip bu oda gibi mezara koyuyorlar. Sonra onu oturturlar ve odanın üzerine çamurdan kubbe benzeri bir höyük yaparlar. Daha sonra hayvanlarına ulaşırlar ve hayvanlarının durumuna göre bir, yüz veya iki yüz hayvanı öldürürler. Başları, ayakları ve kuyrukları dışında kalan etleri yerler, kalanları direklere koyup mezarın çevresine asarlar. "Cennete giderken bineceği hayvanlar bunlardır" derler.

Bazen hayvanları öldürmeyi bir veya iki gün ertelerler. Büyüklerinden biri onu

[23] Tezcan, Mehmet, 359 Amida Kuşatmasındaki Örneğe göre ve Hunlarda Defin Merasimi, Marmara Üniversitesi, Uluslararası Türk Kültüründe Ölüm Sempozyumu, Ankara, 2006, s.90-92

öldürmeye teşvik eder. Yaşlı adam, “böyle bir şey hayal ettim. İşte görüyorsun! Arkadaşlarım beni geçti. Ayaklarım çıplak ayakla yürümekten ve onları takip etmekten çatladı, onlara ayak uyduramıyorum. "Yalnız kaldım" dedi. Bunun üzerine hayvanlarını öldürürler ve ölülerin mezarının yanındaki bir direğe asarlar. Bu kez aynı yaşlı adam, “Aileme ve arkadaşlarıma söyle, yanımdan geçenlere yetiştiğimi söyle” gibi bir rüya gördüm. Yorgunluktan dinlendim” diyor.

Bütün Türkler sakallarını yolar ve bıyıklarını uzatır. Çoğu zaman sakalını onlardan almış, çenesinin altında bırakmış, üzerinde deri olan yaşlı bir adam görürsünüz. Uzaktan bakınca keçi sanıyorsunuz.

Yine İbn Fadlan’ın Bulgar Türkler’ inin ülkesine yaptığı seyahatte de Bulgar Türkler’ inin defin merasimlerini şöyle dile getirir; “Bir adam bir başkasını kasten öldürürse, misilleme olarak onu öldürürler. Onu yanlışlıkla öldürürse, kayın ağacından bir sandık yaparlar, içine koyarlar, çivilerler, aralarına asarlar, 'Biz onu yerle gök arasına bırakırız, yağmurun ve güneşin altında kalsın. Belki Tanrı ona acır. Zaman onu çürütene kadar, rüzgarlar alıp götürene kadar asılı kalır.

Bilgili bir kimse görürlerse, "Bu kişi Rabbimize kulluk etmelidir" derler. Onu alırlar, boynuna bir ip geçirirler, bir ağaca asarlar. İp kopana kadar orada kalır.”

Yine Fadlan Seyahatnamesinde suçluların cezalandırılması ve öldürülmesine bir örnek olarak “kadınlar ve erkekler nehre iner ve birlikte çırılçıplak yıkanır. Ancak asla zina yapmazlar. Onlardan bir zina eden, kim olursa olsun, dört kazık ile sürülür ve bu kazıklara kollarından ve bacaklarından bağlanır. Balta onu tepeden tırnağa keser ve kadına da aynı cezayı verirler. Sonra zina eden kadın ve erkeğin her bir uzvunu bir ağaca asarlar. Zina eden gibi hırsızı da öldürürler.”

Bulgar Türklerinden bahsederken, “Müslüman veya Harezm kadınının kocası ölse onu Müslümanlar gibi yıkarlar. Sonra önünde bayraklı bir arabaya bindirip defnedilecekleri yere götürürler. Cesedinin çevresine bir çizgi çekerler ve mezarını bu çizginin içinde kazarlar. Bir lahit yaparlar ve onu gömerler. Aynı şeyi kendi ölülerine de yapıyorlar. Kadınlar öldükten sonra ağlamaz. Erkekler ağlar. Öldüğü gün eve çadıra gelirler. Kapısında dururlar ve en acıklı, en yüksek sesle ağlarlar. Bunlar ücretsiz çalışmalardır. Ağlamaları bittikten sonra köleler gelir. Yanlarında deriden yapılmış kırbaçlar var. Durmadan ağlarlar, yanlarına vururlar ve vücutlarının yerlerini kamçılarla açarlar. Kırbaç vücutlarında dayak izleri bırakır. Kubbeli ölü çadırının kapısına daima bir

bayrak dikerler. Silahlarını getirirler ve onları mezarının etrafında korurlar. İki yıldır yas tutuyorlar. İki yıl dolduğunda çadırlarının kapısına bayrağı indirirler. Saçlarını kestiler. Ölen kişinin yakınları davetiye verir. Böylece yas tuttukları anlaşılır. Dul eşi varsa evlenir. Bu törenler şefler (yaşlılar) için yapılır. Halk ise bunlardan bazılarını ölülerine yapmaktan memnundur."

Kutluklardan bahsederken de "Türkler arasında onlardan kahraman görmedim. Bir adam onların ülkesinde zina ederse adam ve kadın yakılır. Onlar arasında boşanma yoktur. Kadına adamın bütün malı mihr verilir. Ayrıca, evlenen kadının velisine bir sene hizmet eder. Onlar adam öldürene kısas tatbik ederler. Yaralamalarda tazminat verirler. Eğer yaralama tazminatından sonra kişi ölür ise bir şey talep edemez. Onların hükümdarı kötülüklerden meneder, evlenemez, evlenir ise öldürülür" diye anlatır.[24]

Görülüyor ki ölenin kişiliği, makamı, alim ve önemli şahsiyet olması, suçlu veya kötü insan olması durumuna göre Türklerde çeşitli ölüm ritüelleri uygulanmaktadır.

[24] Şeşen, Ramazan, İbn'i Fadlan Seyehatnamesi, Yeditepe Yayınları, İstanbul, s. 13-15, 30, 36

II. BÖLÜM

MEZAR-MEZARLIK ve MEZAR ŞEKİLLERİ

Türklerin ölüm ritüellerinde ölüyü toprağa gömme, mumyalama, ağaca asma ve yakma şeklinde usullerin uygulandığını daha önce değinmiştik. En çok başvurulan usul olan toprağa gömme defin usulü. Zaman içinde mezarlar, yapılış şekillerine göre farlı isimler almışlardır.

2.1. Mezar

Ölünün gömüldüğü çukur, kabir, ehram, mastaba, kaya mezarı, anıt mezar, türbe, katakomp, kurgan eski mezar çeşitleridir. Mezar taşı " ölünün gömülü olduğu yeri ve kimliğini göstermek üzere dikilen taş, şahide" diye tanımlanır.[25]

Mezar üzerinde bulunan, orada bulunan kişinin yerini, ölüm tarihini, kimliğini, önemini, başarılarını anlatan yazıların işlendiği taşlara ise mezar taşı denilmektedir Baş taşı, ayak taşı ve gövdesi olmak üzere genel olarak üç kısımdan olmaktadır.

2.2. Kurgan

Eski Türklerde çokça uygulanan "dışardan bakıldığında yığma toprakla oluşturulmuş höyükler gibi görünen yapıya kurgan denilmektedir.

Mezar, tüm tek tanrılı dinlerde ve diğer insan inançlarında ölen insanların gömüldüğü yeri tanımlar. Kabir, makber, metfen, gömme anlamlarına da gelen mezara Türkistan'da "**gavr**" deniliyordu ve mezar terimi de buradan gelmektedir. Diğer aleme ilk geçiş olarak görülür. Taşların şekillendirilmesi sürecinde İslam'ın figüratif unsurlarının yasaklayıcı tavrının büyük etkisi olurken, İslam'ın kabulü ile henüz belli bir şekil kazanmamış taşlara ölünün portresinin kazınması veya kabartması yapılırken, insan şekli yani heykel terk edilmiş, soyutlanarak düz ya da oval tanık olmuşlardır. Selçuklular ve beylikler döneminde tanıklı, dikdörtgen, prizma şeklinde lahitler, tanıksız prizmatik lahitler, koç ve at şeklinde mezar taşları yapılmıştır. Osmanlı dönemi mezar taşları ise diğer dönemlerde olduğu gibi tek parçadan oyularak stilize edilmiş ve sarık, boyun ve gövde olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır. Mezar taşlarının piramidal kütlesi,

[25] Hasol, Doğan, Ansiklopedik Mimarlık sözlüğü, (12. Baskı) , Yem Yayınları, İstanbul,2012, s. 321

süslemeler ve yazılarla daha hafif bir görünüm kazandırılmıştır. Bu taşlara işlenen sembol, motif ve yazıtlar dönemin tarihini ve sanat üslubunu anlatmak açısından önemlidir.[26]

Bir el sanatları dalı olan taş süsleme, Türk ve İslam mimarisinin ana süsleme unsurlarından biridir. Anadolu'daki mimari yapıları muhteşem oymalarla süsleyen bu sanat dalı, kültürel kaynaşmanın önemli bir parçasıdır. Türklerin Orta Asya'dan beri taş üzerine işledikleri özellikle de hayvan figürlerine yer verdikleri bilinmektedir. Taş süsleme, Türk ve İslam mimarisinin bezeyici ana öğelerindendir. Büyük Selçuklu gerekse Anadolu Selçukluları dönemlerinde taş işlerinde figürlü plastiğin süsleme elemanı olarak kullanıldığı ve bu figürlerin sadece mezar taşları üzerinde kalmayıp " darüşşifa, han, türbe, cami, kümbet, kale, kervansaray, medrese ve saray gibi anıtsal mimarlık eserlerinde yüzey süsleme unsuru" olarak yer aldığı görülmektedir.

2.3. Sin-Kabristan-Mezarlık

Arapça ziyaret kökünden gelen "**ziyaret yeri**" anlamına gelen **mezar** kelimesinden Türkçe eki ile türetilen bir yer adıdır. Arapça' da "ölülerin gömüldüğü yer" anlamına gelen mezar (Mezarın başında ve dibinde "şahit" veya "mezar taşı/hece taşı" denilen taş veya mermer blok vardır.[27]

Yatanın siyasi ve sosyal statüsüne göre yapılan mezar taşları;

1. Yazısız adi mezar taşları
2. Yazısız muntazam mezar taşları
3. Yazılı düz mezar taşları
4. Musanna (Bir usta elinden çıkmış, çok süslü) mezar taşları
5. Lahidler
6. Taş ve tahta sandukalar şeklinde sınıflandırılabilir.

[26] Mezarlıklar Müdürlüğü, Hüvelbaki, Seçil Ofset Yayınları, İstanbul, 2008, s. 2.
[27] TDK Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara-2009, s.2020

2.4. Türbe

Genellikle ünlü bir kimse için yaptırılan ve içinde o kimsenin mezarı olan yapı Türbe diye adlandırılmaktadır.[28]

Türbe yapıları farklı İslam toplumlarında farklı isimlerle anılmaktadır. Bu yapılara Arap toplumlarında "kubbe", Farsça konuşulan bölgelerde "künbed", Türk toplumlarında ise "mausoleum" denildiği bilinmektedir. Bu yapılar bazen kitabelerde ve kaynaklarda "ravza", "meşhed, makber" gibi farklı şekillerde anılsa da özel anlamlar kazanmış ve yerel bir kullanımla sınırlı kalmıştır.

Mezarlar mimari ve yapısal farklılıklarına göre isimlendirilmiş ve sınıflandırılmıştır. Sanat tarihi araştırmalarında biri dikey, diğeri kubbeli prizma biçimindeki mezar yapılarının künbed ve mezar olarak adlandırılması, bazen "kule mezar", "kubbeli mezar" olarak adlandırılmalarıyla paralellik göstermektedir. kare" veya "dikey", "yatay" mezar yapıları.[29]

2.5. Anadolu'da Ölüm Sonrası Mezarlık Çevresinde Oluşan İnançlar

İzmir'in Menemen ilçesinde ölünün defnedilmesi sırasında mezardan başka bir ölüye ait kemikler çıkarsa, bunlar mezarın dibinde toplanır ve üzerine madeni para atılır ve ardından ölü gömülür. Aydın'da ise para mezara indirilirken ölünün avucuna konulur. Mersin'in Anamur ilçesine bağlı Çarıklar köyünde ölülerin ağzına para sıkıştığı görülüyor. Başka bir ölünün kemiklerinin mezardan çıkması durumunda mezara madeni para atma geleneği Mersin'in bazı köylerinde, Kırşehir'in ve Çankırı'nın Subaşı Köyü'nde de görülmektedir. Mezara atılan para ile mezarın önceki sahibinden satın alındığına ve böylece ahirette iki ölü arasında çıkabilecek ihtilaf ve adaletsizliğin önüne geçildiğine inanılır. Adana'da ölünün ağzına toprak atılır ki dünyadan memnun kalsın.

Tahtacılar arasında ise "Gözlerini toprak doldursun" denilerek ölünün gözüne toprak atılır. Bu sayede ölen kişinin gözünün geride kalması engellenir. Anadolu'nun bazı bölgelerinde ölülerin kıyafetleri, yatak şiltesi ve kişisel eşyalarıyla birlikte gömüldüğü görülüyor. Sivas'ın bazı köylerinde merhumun en sevdiği eşyalar, ölenle birlikte gömülür; Urfa'da yeni gelinlerin takılarıyla birlikte gömüldüğü belirlendi. Bergama köylerinde merhumun eşyaları da mezara konur. Tahtacılarda cenaze giydirildikten sonra kefene

[28] Önkal, Hakkı, "Türkiye'de Türbe Mimarisi Araştırmaları", Türkiye Araştırma Literatür Dergisi, C.7, S.14, 2009, s. 125
[29] Önkal , Hakkı, a.g.e, s.139

sarılır ve mezara serilmiş şilte veya kilim üzerine serilir ve başın altına yastık konur. Ölen kişinin değerli eşyaları da yanında kalır. Benzer uygulamalar Tunceli bölgesinde de görülmektedir. Bu geleneklere eski Türklerde de rastlanmaktadır. Kaynaklardan edinilen bilgilere göre Orta Asya Hun Türkleri, ölen atalarını ve beylerini altın ve gümüş işlemeli kumaş ve kürkle kaplı bir tabutun içine gömmüşler. Yine Oğuzlar ölülerini giydirip çevreler, sonra da yayları ve tüm mal varlığı ile gömerlerdi. Bu uygulamaların temeli, ölen kişinin ahiretteki ihtiyaçlarını karşılamak ve bu şekilde rahat etmesini sağlamaktır. Öte yandan ölülerin öbür dünyaya gidişi bu şekilde kolaylaştırılmaya çalışılır.

Mezarı kapatırken toprağı ilk kazan, sonra da ilk toprağı atan o olmalıdır. Ayrıca mezarın kapatılmasında kullanılan kürek üzerindeki toprak ölünün hakkını aşmamak için temizlenmelidir. Mezar kapatılırken kürekle atılan toprak elle tutulamaz. Yere atılmalı ve yerden alınmalıdır. Edirne'de toprak atmak için başkasının elinden küreği alan kişinin öleceğine inanılır. Erzurum, Erzincan ve Sivas'ta mezarın başında kazma ve kürek bırakılması diğer ölüm olaylarının işareti olarak yorumlanır. Kayseri'de kürek elden ele verilmemeye özen gösterilir ve ölenin yakınlarından başlayarak herkes mezara toprak atmaya çalışır. Toprak atarak mezarın kapanmasına yardım edenlerin sevap kazanacağına inanılır. Gaziantep'te ceset mezara götürüldükten sonra oradakilerden biri bir avuç toprak alır ve azar azar yanındakilere dağıtır. Bu şekilde, Allah nezdinde günahlarının bağışlanmasında ölüye yardımcı olunmak istenmektedir.[30]

Cenazenin defnedilmesinin ardından Denizli'nin Çal ilçesine bağlı Aydın, Kayseri, Ankara ve Mahmutgazi köylerindeki mezarın üzerine bir tas su dökülüyor. Kabir üzerine su dökmenin ölünün ruhuna rahmet anlamına geldiğine halk arasında inanılır. Anadolu'da defin sırasında mezarlıkta yiyecek dağıtma geleneği de vardır. Gaziantep'te bir yanda cenaze meşgalesi yapılırken, orada toplanan fakir ve dilencilere tuz, ekmek, tahin helvası, üzüm, incir, meyve posası vb. yiyecekler dağıtılır. Para dağıtanlar da var. Hakkari'de ölülerin defnedilmesi sırasında mezarlıkta çocuklara şeker dağıtılıyor. Adana'da defin sırasında mezarın üzerine buğday ve şeker atıldığı görülüyor. Tahtacılar'da mezarın başına dikilen bayrağın altına şeker bırakılır. Ölen kişinin en yakın akrabaları veya kendi çocukları her gün bayrak altından şeker alır ve yerler. İzmir'de Ordu'nun Ünye ilçesinde

[30] Haseki, Metin, Plastik Açıdan Türk Mezar Taşları, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi, İstanbul, 1977, s.8

mezara testiyle su ve yemek bırakma geleneği bulunmaktadır.[31]

Defin sırasında mezarlıkta bulunan yoksullara, çocuklara yiyecek veya şeker dağıtmak, kabre buğday veya şeker serpmek, ölülerin ruhlarına dağıtılan bir saçtır. Bilindiği gibi saç, her toplumun kendi emeğiyle kazandığı en değerli ve kutsal nimetlerden biri olup, ruhlara sunulan kansız bir kurbandır. Aynı şekilde kabre su veya yemek bırakmak da kansız bir kurbandır ve ölülerin ruhlarına sunulur. Bu sayede ölünün gittiği her yerde rahat etmesi sağlanarak geri dönmesinin önüne geçilmek istenmektedir. Anadolu'nun bazı yörelerinde mezarın üzerine bayraklar asıldığı ve bez parçalarının bağlandığı tespit edilmiştir. Ankara'nın Haymana ilçesinde yaşamını yitiren bir gencin mezarına bayrak asıldı. Bayburt'ta genç yaşta ölen, yurtta ölen ya da askerde şehit düşenlerin mezarlarına farklı renklerde tülbent ve bezler bağlanarak memleketlerine geri getiriliyor ve beyaz bayrak asılıyor. Aydın'da yeni defnedilen cenazenin mezarına ister kendi elbisesinden ister herhangi bir kumaştan bayrak yapılır. Bolu'da mezarın başına ağaç dikilir, ölen erkek ise bu ağaca şapka, kadın ise bu ağaca yazı bırakılır. Adana ve Mersin'de genç kız veya gelin ise mezara kırmızı yazı, genç erkek veya asker ise bayrak asılmaktadır.

Tahtacılar arasında bir genç ölünce mezarın başına ve ayağına ikişer tahta dikilir, aralarına ip gerilir, ipe kırmızı ve yeşil örtüler ve el yazmaları bağlanır. Ölen kişi yaşlı bir kişi ise, bu bezler genellikle beyaz renklidir. Mezara bayrak asmak, kumaş veya çeşitli renklerde yazılar veya şapkalar vb. bağlamak, özel eşyalarını bırakmak, ölen kişinin yaşı ve cinsiyeti hakkında bilgi vermesinin yanı sıra daha fazla özen gösterildiğini göstermesi açısından önemlidir. Genç yaşta veya erken ölenlerin mezarına mezarları süslemek için ağaçlar, çiçekler ve bazı otlar da kullanılmıştır. Adana'da mezarda ağaç ve çiçekler olduğu sürece ölünün mezarda acı çekmeyeceğine, mezardaki ağaçlar sallandıkça ölünün günahlarının döküleceğine inanılır. Mersin'de merhumun ruhunun dinlenmesi için mezarın üzerine ağaç dikilmektedir. Ankara'da mezarın başına gölge sağlamak için fidan dikilir. Yine Ankara'nın Akyurt ilçesinde mezarın başına bir zakkum ağacı dikilir ve merhumun tutulduğu takdirde cennete gideceğine inanılır. Mezara ağaç dikmek, eski Türklerde yaygın olan ağaç kültüyle bağlantılıdır. Kökleri yerin dibinde, gövdesi göğe doğru yükselen ve dalları, budakları ve yaprakları göğe dağılmış, mevsimden mevsime kendini yenileyen ve kendini yenileyen ağaç, ilk çağlardan beri dini bir yapıya sahip

[31] Hasol, Doğan, Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, Yem yayınları, 12. Baskı, 2012, İstanbul, s.205

olmuştur. Aynı zamanda genellikle yaşamın ve sonsuzluğun sembolü olarak kabul edilmiştir. Özellikle meyvesiz ve büyük ağaçlar kutsal sayılırdı. Orta Asya Hun Türkleri, Ötüken'in dağlık bölgesinde kutsal sayılan bir çam ağacının etrafında özel bir ayin yapmışlar ve kötü ruhlardan arınmak istedikleri yerlere ağaç dikmişlerdir. Çeremiler, Buryatlar, Yakutlar, Başkurtlar, Kazaklar ve Kırgızlar da büyük ve yaşlı çam, kayın, ardıç, selvi ve çınar ağaçlarına adaklar adadılar, kurbanlar kestiler ve bazı dualarla onlardan dilek dilediler.

Yakut Türklerinde kayın ağacının özellikle şamanlar arasında büyük önemi vardır. Her şamanın özel bir ağacı vardır ve şaman ile ağacı arasında bir bağ vardır. Birinin yaşamının diğerinin varlığı ile devam edeceğine inanılıyordu. Günümüzde mezarlara ağaç dikme geleneğinin kökeni eski Türk inanışlarına kadar uzanmakta ve dikilen ağacın ölünün günahlarını bağışlamasına yardımcı olacağına ve böylece ölen kişinin ruhunun tatmin olacağına inanılmaktadır. Anadolu'daki mezarlıklarla ilgili bir başka uygulama da, defin gecesi mezarın başına ateş yakma geleneğidir. Harput'ta ölülerin yırtıcı hayvanlar tarafından kazılmaması için mezar başında ateş yakılır. Adana'da ilk üç gün, Ankara'nın Haymana ilçesinde bir gün mezar başında ateş yakılıyor. Mezarda ateş yakma geleneği Mersin ve Artvin'in köylerinde de görülmektedir. Kabirde bir veya üç gün ateş yakma geleneğinin vahşi hayvanları kovmak için yapıldığı halk arasında yaygın olsa da, bu aslında ateşin Türkler tarafından kutsal kabul edilmesiyle açıklanabilir.

Şamanist Türklerde ateşin her şeyi temizlediğine ve kötü ruhları uzaklaştırdığına inanılır. Ateşin ruhuna söylenen şaman ilahilerinden anlaşıldığına göre aile ocağı kültü ile ateş kültü birbirinden ayırt edilemez ve ocak kültü atalar kültü ile bağlantılıdır. Ocağın tüttüğü, ateşin sürekli yandığı, ataların sürekli o ocakta, o yurtta olduğu anlamına gelir. Ataların ruhlarının ateşte tezahür ettiğine inanıldığından Türkler ocak ve ateşi kutsal sayarlardı. Mezar başında ateş yakma geleneği Altay ve Yenisey Türk boylarında da görülmektedir. Bu bakımdan defin gününün akşamı mezar başında ateşin yakılması da söz konusu eski Türk inançlarının izleri olmalıdır.

Anadolu'da ölülerin defnedilmesi sırasında yapılan bu uygulamaların yanı sıra mezarlık ziyaretleriyle ilgili çeşitli inanç ve uygulamaların da yaşatıldığı görülmektedir. Ölünün ilk kez mezarlıkta ziyaret edileceği gün veya saat konusunda kesin bir kural yoktur, söz konusu gün ölü sahiplerinin düşünce ve yorumlarına göre değişebilir. Buna göre, defnedildikten sonra türbenin ilk ziyareti, ertesi sabah güneş doğmadan önce Ankara'da, bir hafta sonra Eskişehir, Erzurum, Sivas, Niğde ve Kırşehir'de; Kırk gün

sonra Kastamonu'da, Eskişehir ve Sivas'ta yer yer ölü defnedilir. İlk Cuma günü Kayseri ve Çorum vb. günlerde defin yapılır.[32]

2.5.1. Ölüm Olgusundan Kaçınmalar

Ölümün zamanını bilme arzusu, ölüm, bilinmeyen ve yok olma korkusunun bir sonucudur. Bu korku ölüme karşı ihtiyatlı olma eğilimindedir. Geçen yüzyıla kadar bilimsel bilgiden yoksun yaşayan insan toplumlarının ölümden kaçınma ya da ölümden uzak tutma çabaları inançlar temelinde şekillenmiştir. Örneğin, Türk topluluklarında ve Anadolu'da yaygın olarak yerleşmiş olan Albastı veya Alkarısı inancı bu duruma çarpıcı bir örnek olarak kabul edilebilir. Dişi bir şeytanın/şeytanın yeni doğum yapmış kadına ve çocuğuna musallat olduğunu anlatan bu inanca rağmen, modern tıp, lohusalığın bu semptomlarına doğum sonrası sendrom adı verilen psikolojik bir bozukluğun neden olduğunu tespit edebilmiştir. Bu durum doğumdan hemen sonra gelişir. Günümüzde bu bilginin henüz bulunmadığı yerlerde yeni doğum yapmış annenin olası bir ölümünün önüne geçebilmek için suların kapatılması, iğne batırılması gibi bilimsel temeli olmayan uygulamalardan yardım istenmektedir.

Ölüm, birey ve toplum arasındaki bağların aniden kopması olarak açıklanabilir. Bu ani kırılma, ölülerle ilgili bir belirsizliği de beraberinde getirir. Ölen kişi henüz öbür dünyaya taşınmadığı için bu belirsizlik tehlike oluşturmaktadır. Bu tehlikenin ortadan kaldırılması, büyük korku yayan cesedin ortadan kaldırılmasını gerektirir. Cesedin kaldırılması, ölüler ve bu dünya arasında bir sınır sağlar. Cesedin yayacağı kirliliğe ve kirliliğin yol açtığı düzensizliğe son verilmeye çalışılır. Bazı arınma uygulamalarıyla ölüyü kendi yerine çekerek, cesetten gelebilecek kirliliği emerek ölüme karşı bir süre de olsa zafer kazanmaya çalışılır. Ölüme galip gelme çabası, cesedin ve cesedin bir unsuru olan kemiklerin yakılması veya korunmasında kendini isterse gösterebilmektedir.[33]

Farklı inanç ve kültür sistemleriyle, farklı deneyimler ve etkileşimler sonucunda bölgelere göre çeşitlenmiştir. Muğla yöresinde Kandıra'nın bazı köylerinde; cam, ayna gibi bir camı kırmanın ölümü uzak tutacağına inanılıyordu. Diğerleri gibi, bu korku

[32] Kalafat, Yaşar, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, Berikan Yayınları, Ankara, 2010, s.134-136

[33] Göde, H. Altay, N. Tatlıcan, "Türk Halk Anlatılarında Ölüme İlişkin Tabu ve Kaçınmalar", Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 2019, s.115

temelli eğilim, bir davranışı yapmaktan ziyade yapmama şeklinde ortaya çıkar.[34]

Defin sonrası cenaze evinde **Pomana** isimli bir masa kurulur. Cenazeden dönerek, kapıda tutulan suyu üç defa dökerek ellerini ve yüzlerini yıkadıktan sonra masaya geçerler. Gagavuzların düğünlerine sadece davetliler gelirken, cenazede özel bir çağrı yapılmaz, isteyen gelip sofradan yemek yiyebilir. Cenazenin defnedilmesini takip eden gün, yani üçüncü gün cenaze evinde tekrar Pomana hazırlanır ve tüm akrabalar toplanır. Katılımcılara göre cenazenin ikinci, üçüncü, dokuzuncu, yirminci ve kırkıncı günlerinde Pomana tekrarı yapılıyor. Bu yemek, üçüncü, altıncı ve dokuzuncu aylarda yeniden başlandıktan sonra on ikinci aydan itibaren yılda bir kez tekrarlanır. Dokuzuncu ve yirminci günlerde hazırlanan Pomana'da ölüden arta kalan giysiler gelenlere dağıtılır. Kırkıncı Pomana'da ölünün hatırı için cenaze yakınlarının uygun gördüğü bir kişiye tamamen yeni giysiler alınır ve hediye edilir. Kırkıncı gün Pomana'da yemek için kullanılan masanın üzerinde takım elbisenin yanı sıra tüm tabak, kase, kaşık, çatal, masa ve sandalyeler ölenin yakını tarafından uygun görülen kişiye verilir. Ayrıca erkeklere çorap, kadınlara başörtüsü ve basma, her misafire kolaç (ekmek) verilir. Pomana zamanlarında kilisede tören yapılır ve Anadolu kültüründe Aşura'ya benzeyen Koliva adlı bir yemek ikram edilir. Bunun dışında ölenin ailesi, ölümden sonraki kırk gün boyunca her sabah mezarlığı ziyaret eder.

Anadolu'da ölümden kaçınmak için bir takım ritüeller uygulanmakta. Ölü yıkandıktan sonra yıkanan suyun ısıtıldığı kazanları ters çevrilemez, mahallede ölüm olduğunda mahalledeki su dolu kapları boşaltılır, ölüyü yıkadıktan sonra su dökülür. Ağırlığı geçsin diye ölü yıkanırken yatağını yapıp yerine bir taş koymak, ölünün ayakkabılarını sokağın bir köşesine bırakmak, gece defnedilmek. Zamanla vücudun başında ateş yakmak, uyuyanları uyandırmak gibi beden ağırlaşmasın diye davranışlara dönüşmüştür.

İster Şaman, ister Pagan, ister tek tanrılı dinlerin inanç sistemine tabi olsun, her toplum, ölüm, bu inanç sisteminin tarif ettiği yaşam-ölüm-öteki dünya ilişkisinin temeline yerleştirerek ona anlam vermeye ve yarattığı korkudan uzaklaşmaya çalışır. Hayat-ölüm-öteki dünya zinciri etrafında yaratılan anlam, bu dünya ve sevdikleriyle ilişkisinin bittiğini kabul edememe durumunu, bu bağlamda bir umutsuzluğu ve nihayetinde bir

[34] Kılıç, Y., E. Eser, (2018), Lohusalık Sendromu (al/alkarısı/albastı)'nun Eskiçağ Yakındoğu Toplumlarının Kültüründeki İzleri; Lilith Gerçeği, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, (5), Ek Özel S., s.33-34

arayışı ifade etmektedir. Bu nedenle hiçbir şey bitmemiş gibi davranılır ve devam eden süreçte (merhum) bireyin kötü durumlarla karşılaşmaması ve ruhunun huzur bulması için eylemlere devam edilmektedir.

2.5.2. Ölenin Ardından Tutulan Yas

Ölümden sonra üzüntü ve ölüye saygının bir göstergesi olarak üzüntü, sessizlik ve sükûnetin hakim olduğu bir sürece girilir. Yas süreci, kaybedilen kişiye tekrar ulaşmaya çalışma, üzüntü ve yeniden yapılanma aşamalarından oluşur (Gizir, 2006). Yasın bireysel ve toplumsal olmak üzere iki farklı boyutu olduğunu söylemek mümkündür. Yas sürecinin yapısı, ilk olarak yaslının kişilik özellikleri ve ölen kişiyle olan bağıyla, ikinci olarak da toplumun ölüm algısı, inanç sistemi ve kültürel çerçevesi ile ilgilidir. Yas sürecinin evrensel kodları olsa da kültürel olarak tanımlanmış kalıpları ile farklılık gösterebilir.

Gagauz toplumunda yas süresi genellikle kırk gündür. Ancak bu süre ölenin yakınlık derecesine, köy veya şehir kültürüne göre üç, altı ay veya bir yıla kadar uzayabilir. Bu süre zarfında baştan aşağı siyah giyinmeye özen gösterilir. Yas evinde radyo yok ve mümkünse yakın çevresinde eğlence yok. Bu dönemde düğün törenleri ileri bir tarihe ertelenir veya sessizce yapılır. Karı koca dokuz kırk gün birlikte olmazlar. Yakınlarını kaybeden ve ölümünün ardından kırk gün dışarı çıkmayan aileler bu süreçte yalnız bırakılmıyor. Ziyaretler sırasında sohbet edilir veya yardım edilir. Ölü sahipleri dokuzuncu veya yirminci gün veya kırkıncı gün hamama giderler. Ölen kişi, geceleri kabirlerinde rüyaya düşeceği veya rahatsız edileceği inancıyla anılmasa da, yemek için her oturduklarında, ölünün tabağına sanki ölü gibi yemek, kaşık, çatal konur. Ölen kişi yakınlarında ve hatta yanlarındaymış gibi konuşuluyor.[35]

2.5.3. Anadolu'da Defin merasimi

Kök Tengri Dini'ne göre insanların ruhu öldükten sonra da yaşamaktaydı. Ataların sevilmesi ve hatırlanması, varlıklarının sebebi olmasından ileri gelmektedir. Üzerlerinde yaşadıkları vatan toprağını kanlarını döküp canlarını vererek atalarından emanet alan Türkler, onlara karşı yapılan saygısızlıklara da sert bir şekilde karşılık vermekte idiler. Hun iktidarında bunun bir örneği kaynaklara yansımıştır. M.Ö. 77 senesinde Wu-huanlar güç kazanmaya başlayarak, Börü Tonga (Mo-tun) devrinde yedikleri darbenin öcünü

[35] Güneş, Hüseyin Nihat, a.g.e, s.89

almak istemişlerdi. Onlar önceki kağanın mezarını açmak suretiyle bir saldırı düzenlediklerinde atalarının ruhlarının incitildiğini düşünen Hunlar çok öfkelendiler. Kagan bu saygısızlığı cezalandırmak için Wu-huanlara taarruz etmek üzere 20 bin atlı saldı. Ayrıca, Kök Türk Kağanlığı ardından Türk devletinde Uygur Yaglakar ailesinin idareyi üstlenmesi yine Atalar Mezarlığı'nda toplanan kurultayın bir kararı idi.[36]

Eski Türkçe' de ''ruh, can'' anlamına gelen bir ''tin'' kelimesi mevcuttur. Bu sözcük aynı zamanda ''nefes'' manasını da ifade etmektedir. Türkler; ölümü nefesin kesilmesi ruhun bedenden çıkarak uçması olarak düşünmüşler ve bu yüzden öldü kelimesi yerine ''uçtu'' deyimini kullanmışlardır. Bazı mezar taşlarının üzerinde kuş tasvirleri bulunmasının sebebi de büyük bir ihtimâlle bu sebeptendir. Uçmak kelimesi aynı zamanda cennet kavramının karşılığı için de kullanılmış ve bu gelenek Türkler tarafından Anadolu coğrafyasında da yaşatılmıştır. Kaynaklar bugün Anadolu'da ölmenin uçmak deyimiyle zikredildiğini ve bir insanın vefatının zaman zaman ''kuş gibi uçmak'', ''uçup gitmek'' deyimleriyle anlatıldığını belirtmektedir. Bunun yanı sıra eski Türk kitabelerine bakıldığında ölmek yerine ''adrılmak'' ve ''kergek bolmak'' gibi ifadelere de rastlanmaktadır. Ölüm gayet tabiî olarak hoş karşılanmadığından dolayı mümkün mertebe bu kelimenin kullanımından kaçınılmıştır.

Türklerde defin merasimine dair ilk kayıtlardan bazıları Hunlar zamanına dair bilgi veren Çince kaynaklardan elde edilmektedir. Buna göre tabutların içi ve dışı ölüler gömülürken kullanılır. Hükümdar öldüğünde, yakın ve sevgili hizmetkarları ve cariyeleri de onunla birlikte öleceklerdi. Sayıları onlarca kişiden yüzlerce kişiye ulaşabilir. Bunun yanı sıra, Türk-Hun Devleti'nin Batı'daki sınır beyliği olduğu düşünülen İskitler'deki defin merasimleri de dikkat çekmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgiler sunan Heredot'a göre,''Kraliyet İskitleri''nden vefat etmiş bir hükümdar için, İskit hâkimiyetindeki en uzak mekân olan Gerrhi'de bütün kabilelerin defin sürecine iştirak ettiği bir merasim düzenlenmekteydi. Bu törene dair sunulan bilgilere bakıldığında yine Çin kaynaklarına benzer ifadeler göze çarpmaktadır. Hükümdarın defni sırasında beraberinde bir cariyesi, sakisi, aşçısı, seyisi, muhafızı ve habercisi de kazılan dikdörtgen şeklindeki kabre gömülmekteydi. Kabre altın kaplar da konulmakta ve üzeri toprakla kapatılarak ''kurgan'' denilen bir toprak tepe haline getirilmekte idi. Fakat Hun ve İskitler ile alakalı rivayetlerin tartışılır olduğunu savunan mütehassıslar da mevcuttur. Prof. Dr. Saadettin Y.

[36] Ögel, Bahaddin, Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi, C. I-II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s.253

Gömeç, bu anlatıların daha ziyade Moğol geleneğinde mevcut olduğunu belirtmekte, Türk tarihinde hükümdarın ölümü ile birlikte akrabalar veya hizmetkârların da öldürülmesi gibi bir örneğe rastlamanın zor olduğunu ifade etmektedir**.** Gerçekten de gerek Orhun Yazıtları, gerekse diğer Türkçe kitabeler incelendiğinde bu konuya dair bir malumat bulunmamaktadır. Her yönüyle Hun teşekkülünün bir ardılı olan ve kültürlerinin de aynı olduğu apaçık ortada bulunan Kök Türk Kağanlığı döneminde ne Türkçe, ne de yabancı kaynaklarda böyle bir ayrıntıya yer verilmemesi şüphe uyandırmaktadır.[37]

Kök Türk Kağanlığı döneminde Börülü sülalesi mensubu kağan ve diğer mühim idarecilerin ölümüne dair yazıtlarda devletin temellerinin atılmasının hemen ardından 552 senesinde Bumin Kağan ölmüştü. Yazıtlarda kendisinin vefatı ve cenaze merasimine dair şu ifadeler geçmektedir: ‘’[Bumin Kağan] Eyaleti düzenledi ve töreni düzenledi. Daha sonra öldü. Doğudan doğuya yas tutanlar, ağlayanlar, Bök (Bük) Halkı, Çöllüg İlliler, Çinliler, Tibetliler, Avarlar, Romalılar, Kırgızlar, Üç Kurıkanlar, Otuz Tatarlar, Kıtanlar, Tatabiler geldi, ağladı ve yas tuttu. Çok ünlü bir kağandı.” Yine Kök Türklerin fetret devri ardından tahta çıkan İlteriş Kagan’ın 691 senesinde ölümü ardından yerine kağanlık makamına oturan kardeşi Kapgan, ağabeyi için daha önce öldürdükleri Baz Kağan’ı balbal diktirmişti. Yeri gelmişken balbal meselesine değinmek gerekmektedir. Türk kültüründe vefat eden kişinin sağlığında öldürdüğü düşmanlarının suretlerini temsil eden ve balbal olarak isimlendirilmiş olan bu kayalar defin işleminden sonra mezarın çevresine dikilmekteydi. Balballar iki amaçla dikilmişlerdir. Bunlardan ilki, Kök Tengri Dini’ne göre bu balbalların ölen kişiye öte dünyada hizmet edecekleri inancı bulunmaktadır. Diğer yandan mezarın çevresine dikilmiş olan bu kayalar, ölen kişinin yiğitliğini temsil ettiği için dosta güven, düşmana ise korku vermekte idi.[38]

Bir başka kayıt ise Bilge Kağan’ın kardeşi Köl Tigin’in 731 senesinde vefatı dolayısıyla karşımıza çıkmaktadır. Defninden sonra yoğ merasimide aynı yıl düzenlenmiş, bu törene bütün millet katıldığı gibi pek çok yabancı elçi de iştirak etmişti. Köl Tigin Yazıtı’nda şu ifadeler geçmektedir: ‘'Kitan ve Tatabi ulusundan Udar Şengün'ün başkanlığında, yas tutan ve ağlayan Çin imparatorundan Iiyi Likeng geldi. Yanında on bin altın ve gereğinden fazla gümüş getirmişti. Tibet kralından bir bakan da geldi. Gün batımına Soğdlulardan Berçik-er, Bukarak halkından Enik Şengün ve Oğul

[37] Gömeç, Saadettin, Türk-Hun Tarihi, Berikan Yayınevi, Ankara 2012, s. 149

[38] Gömeç, Saadettin, Kırgız Türkleri Tarihi, 3. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara 2011, s. 119. 7

Tarkan katıldı. On Ok'un Türgiş kağanından Makarac Tamgaçı ve Oğuz Bilge Tamgaçı, Kırgız kağanından Tarduş İnançu Çor adlı elçileri geldi. Çin imparatorunun yeğeni Chang Sengun, türbe, resim ve yazıtlı taş ustası olarak gönderildi.” Kitabelerde anlatılan bu hadisede Köl Tigin’in hatırasına binaen yoğ töreni tertip edildiğini görmekteyiz. Kaynaklarda Türklerin bu gibi merasimlerde acılarını dile getirmek için bağrışarak yüzlerini ve gözlerini çizdikleri belirtilmektedir. Ayrıca ‘’**sıgıtçı**’’ denilen özel ağlayıcılar ve yas tutucular da görev almaktaydılar. Yine 734 senesinde ölen Bilge Kağan’ın yoğ merasimi de 735 senesinde gerçekleşmişti.

İlim adamları Çin kaynakları aracılığıyla Kök Türkler’de defin merasimlerine dair detaylı bilgiler sunmuşlardır. Buna göre onlar ölen kişiyi ayrı bir çadıra koymaktaydılar. Oğulları, torunları ve erkek veya kadın diğer akrabaları, onun için atlar ve koyunlar keserek çadırın önüne sererlerdi. Ölünün bulunduğu çadırın etrafında at üzerinde yedi defa dolaşarak kapının önünde bir bıçakla yüzlerini kesip ağlarlar.‘ 'Yogchi, sitıtçı, Çin, Tatabi bodun başlayu, Udar Şengün kelti. Tangaç kağanta olasıyı Likeng kelti. Bir beyaz altın ve gümüş bulutu sorunsuz geldi. Tüp küplere bölünmüştür. Kurıya'nın batı kesiminde Soğd Berçik-er, Bukarak'ta Enik Şengün, uluş bodunta, Ogul Tarkan kelti. Oğlum Turgish Kaganta Makaraç Tamgacı ve Oğuz Bilge Tamgacı'ya geliyor. Kırkız kaganta Tarduş İnançu Çor kelti. Bediz kreasyonunun kurucusu, havlamacı Chang Sengun, taş atıcı Tangaç kağan geldi."

Yüzlerinden kan ile gözyaşının karışarak aktığı bu tören yedi defa tekrarlanır. Ardından geride kalanlar, muayyen bir günde bindiği atı, kullandığı bütün eşyaları ve cenazeyi ateşe verirler. Küller yine yılın belirli bir gününde mezara gömülür. İlkbaharda ölenler sonbaharda, otların ve yaprakların sarardığı zaman; kışın ve güz vakti ölenler ise ilkbaharda gömülürdü. Bu kişi hayatında eğer bir kişiyi öldürmüşse mezar üzerine balbal dikilmekteydi. Bu kayaların sayısı yüze ve hatta bine kadar ulaşabilirdi. Uygur Türklerinin siyasi tarihinde selefleri Kök Türklere nazaran ölüm ve defin meselelerine dair teferruatlı bir bilgi bulunmamaktadır. Kırgız Türklerinden haber veren kaynaklar onların ölüm halinde sıradan Kırgız-Hakanlarının atı ile gömüldüğü ifade edilmektedir. Mezarlarda yapılan çalışmalarda bazen ok tutucular ve oklar, kesikler, baltalar, bıçaklar ve koşum takımları da bulunmuştur. Kırgızlar bazen kaplarda ölülerin yanına bir parça et ve kımız koyarlardı. Toplumda yüksek rütbeli Kırgız beylerinin kurganlarında altın ve gümüşten yapılmış kemerler, günlük hayatta kullanılan değerli metallerden yapılmış mutfak eşyaları ve kemer tokaları tespit edilmiştir. Kırgız Türkleri hakkındaki ortaya

konan bu çalışmalar, Türklerde daha önce işaret ettiğimiz ölümden sonraki yaşam inancının en somut örneklerinden birisini teşkil etmektedir.

İbn Fadlan, X. yüzyılda Oğuz dini inanışlarına dair bilgiler verirken "onlardan bir kişi ölünce sırtlarında elbiseleri, üzerlerinde silahları ve diğer şahsi eşyaları ile birlikte gömüldüğünü ifade etmişti.

Defin işi tamamlandıktan sonra hala yaşamakta olan bir başka geleneğe, ''ölü aşı''na geçiliyordu. Onlar bu iş için kestikleri hayvanın ayakları, derisi ve kuyruğu dışında kalan kısımlarını yiyerek derileri bir sırığa asıyorlardı. İnançlarına göre ölen kişi cennete, etleri yenilerek derileri sırıklara asılan bu atlar vasıtasıyla gidiyorlardı. Eğer bu yapılmazsa, cennete yolculuğu yayan yapılacak ve bu da ölen kişinin ruhunu incitecekti. Ayrıca tıpkı Kök Türkler'deki gibi balbal dikme geleneğine Oğuzlar' da da tesadüf etmekteyiz. Ölen kişi şayet sağlığında bazı kimseleri öldürmüş ise, bunların ağaçtan resimleri yapılarak mezarın üzerine konulmaktaydı. Bu kişinin sağlığında öldürdüğü kimselerin, cennette ona hizmette bulunacağı inancına binaen bu adet uygulanmaktaydı. Türklerin İslâmiyet'e girmeleri sonrasında da bu inanç ve geleneklerin birçoğunu uyguladıkları şüphesizdir. İlim adamlarının Anadolu coğrafyasında yapmış oldukları saha çalışmaları bu uygulamaların halâ canlı tutulduğunu göstermektedir.

Ölüm hadisesinin gerçekleşmesi sonrasında ölen kişinin gözleri kapatılır, çenesi bağlanır, yatağı değiştirilerek ''rahat döşeğine'' alınır, başı kıble yönüne çevrilerek ayakları yan yana getirilip elleri vücuda paralel olacak şekilde ya da göbek üstüne konulur, ölünün karnına bıçak, demir, makas vb. gibi metalden mamul nesneler konulur, ölünün bulunduğu odanın penceresi açılır, odası aydınlatılır ve başucunda Kur'an-ı Kerîm okunur. Bahsedilen adetlerin sonuncusu hariç diğerlerinin yöreden yöreye farklılık göstermektedir. Yine bütün bunlar, ölen kişiyi daha çabuk huzura erdirme kaygısıyla uygulanmaktadır. Mesela cenazenin bulunduğu odanın penceresi; Kırşehir, Ankara ve Çankırı'nın bazı yerlerinde ölünün ruhunun çıkabilmesi için açılırken, Sivas'ın Kevenli Köyü'nde Azrail'in evi terk etmesi için, Ankara Çubuk'ta meleklerin içeri girebilmesi için ve Amasya Merzifon'da ise ölüm kokusunun çıkması için açılmaktadır. Bu anlatılan ön hazırlıktan sonra cenazenin defni için gerek dinî gerek geleneksel bakımdan zaruri

olan hazırlık boyutuna geçilir.[39]

Anadolu'nun kırsal kesimlerinde ölen kişi son döneme kadar, avluya kurulan büyük bir kazanda ısıtılan su aracılığıyla yıkanmakta idi. Fakat daha büyük olan yerleşim yerlerinde bu iş mezarlıkların gasil hanelerinde veya bağlı bulunan belediyenin cenaze yıkama araçlarında da yapılmaktadır. Cenaze ılık su ile yıkanır ve kendisine gusül abdesti aldırılır. Kişinin burnu, kulakları vb. yerlerine pamuk tıkandığı da görülmüştür. Bu uygulama Kırşehir'de şeytanın girmemesi için; Kahramanmaraş, Amasya Merzifon, Ankara Çubuk, Nallıhan, Eskişehir, Erzurum gibi yerlerde pislik ve akıntı çıkmaması için; Kayseri, Niğde, Sivas, Ankara, Eskişehir, Çankırı, Afyon ve Uşak gibi kentlerde ise abdestinin bozulmaması için yapılmaktadır.

Ölü; meslekten yıkayıcılar, imamlar, bu işte tecrübeli olanlar, dini bütün müminler veya bunlardan hiçbirisi bulunmazsa cenaze evinden ya da komşulardan birisi tarafından yıkanmaktadır. Az kişinin iştirak ettiği yıkama işleminde erkekleri erkek, kadınları ise kadın yıkayıcılar yıkamaktadırlar. Ölüden arta kalan su çeşitli şekillerde kullanılmaktadır. Sivas, Erzurum, Eskişehir, Kastamonu ile Ankara'nın bazı ilçelerinde kullanılmadan dökülür; Yozgat Boğazlıyan, Afyon, Çorum, Sivas ve Çankırı'da ev halkı elini yüzünü yıkar; Sivas Zara ve Divriği, Afyon ve Niğde'de şifa niyetine hastalar ve kırklı çocuklar yıkanır. Kayseri, Aksaray, Çankırı ve Konya'da ölenin çamaşırları yıkanır; Kayseri ve Merzifon'da hocalar ile ölü yıkayıcılar ellerini yıkarlar. Uşak'ta son suyu olduğu için yakınları ölüye dökerler. Şanlıurfa'da ise aynı su ile bir başka ölü yıkanır. Kayseri Tomarza'nın köylerinde de bir kişi vefat ettiğinde işlem aşağı yukarı bunlara benzer şekilde uygulanmaktadır. Cenaze evinin avlusuna kurulan kazan vasıtasıyla ısıtılan su ile ölen kişi yıkanmaktadır. Bazen köyün veya ilçenin camiinde ve hastanenin ''**teneşir**'' ve ''**salaca**'' olarak adlandırılan gereçleri ile cenaze yıkama işlemi yapılır. Kazanda kalan su ile ölen kişinin ''canı içinde kaldı'' anlayışına binaen kıyafetleri, yastığı, yorganı vs. yıkanır. Yıkanan eşyalar fakir-fukaraya dağıtılır.

2.5.4. Ölünün Kefenlenmesi

Ölü, yıkanmasının ardından kefenlenmektedir. Kefenlenme işlemi İslâm geleneğine göre gerçekleştirilmektedir. Kefen bezinin rengi beyazdır. Adamın kefeni gömlek (omuzdan ayağa örtülen örtü), izar (baştan ayağa örtülen örtü) ve **Lifafe** (tekrar

[39] Örnek, Veyis Sedat, Anadolu Folklorunda Ölüm, Ankara Üniversitesi Dil ve Coğrafya Fakültesi Yayınları, S.218, Ankara, 1971 s. 45-47

baştan ayağa örtülen örtü) denilen üç parça kumaştan oluşur. Kefen, **himar** (başa örtülen bez), **dir** (göğüs üzerine konulan bez), hırka (göğüsten göbeğe veya diz kapağına kadar uzanan geniş bir örtü), izar ve fiberafe adı verilen beş parça kumaştan oluşmaktadır. Halk arasında kişinin sağlığında kefenini alıp bir köşeye saklaması ya da ‘’kefen parası’’ adı altında bu işlem için para ayırması âdetine rastlanır.

2.5.5. Ölünün Defnedilmesi

Ölen kişi mümkün mertebe çabuk gömülmeye çalışılmaktadır. Kişi sabah vakti ölmüşse öğle namazına, öğle vakti ölmüşse ikindi namazına müteakip defnedilir. Fakat bazen uzaktaki yakınlarının cenaze törenine katılabilmesi için beklenilen durumlar da mevcuttur. Ölen kişinin Ankara Lalahan ve Çubuk ilçelerinde kokmaması için, Ayaş ilçesinde öte dünyaya gidip bir an evvel hesap vermesi için, Sivas’ta beyninin soğumaması ve dolayısıyla hesabını daha iyi bir şekilde verebilmesi için, Kayseri’de şişmemesi ve bir an önce toprağına kavuşması için er vakitlice defnedildiği ortaya konulmuştur.[40]

Muğla Milas’a bağlı olan Burnaz Köyü’nde ölülerin elbise ile gömüldüğüne dair kayıtlar mevcuttur. Köy halkının çok dindar olduğu ve içki içmedikleri belirtilmekte fakat buna rağmen onların ölülerini elbisesi ve ayakkabıları ile gömdükleri ifade edilmektedir. Hatta bir keresinde ölünün başlığı eski olduğundan yenisi alınıp getirilinceye kadar cenaze bekletilmiştir. Aydın Söke’nin Seçin Köyü’nde de buna benzer olarak ölen genç kızlar gelinlikleri ile defnedilirdi. Tahtacılar ölüye zıbun, gömlek, köncek (kısa zeybek donu), giydirirler başına ise fes ve poşu sararak bunun üzerine beyaz bezden ‘’kefin’’ sarılırdı. Cenaze ‘’örken’’ denilen kumaş şeritlerle sarılmaktadır. Mezarda, kilim alınır ve ‘’örkenler-cerenk’’ veya ‘’baş-ayak tahtası’’ denilen tahtalara bağlanırdı. Kadınların örkeni kırmızı ve yeşil renge sahiptir. Gelinler kırmızı ve yeşil renkli duvağıyla gömülür. Öte yandan daha önce de bahsettiğimiz gibi ölünün güzel kokması için yedi türlü dağ otu dövülerek cenazenin üzerine serpilmektedir. Mersin Mut’ta şayet ölünün defni ertesi sabaha kalırsa gece başında saz çalınarak ağıtlar söylenir. Dünya malına tamah edilmemesi gerektiği gibi konularda nefesler okunur. Ayrıca onlar mezara döşek ve yastık konulmaktadır.[41]

Anadolu’nun ölüyü eşyaları ile birlikte gömme geleneğine başka bazı yerlerde de

[40] Aksoy, Mustafa, a.g.m., s. 389.
[41] Örnek, Sedat Veyis, a.g.e, s.48

rastlanılmıştır. Sivas'ın kimi köylerinde ölen kişi sevdiği eşyaları ve eğer kışın vefat ettiyse üşümemesi için yatak ve yorganı ile gömülmektedir. Urfa'da yeni gelinlerin ziynet eşyalarıyla gömüldüğü tespit edilmiştir. Tunceli yöresinde de benzer uygulamalara şahit olunmuştur. Kahramanmaraş'ın Alevi Türkmenlerle meskun bölgelerinde de mevsim kış ise mezara yatak ve yorgan konulmaktadır. Diğer mevsimlerde ise ölü, kıymetli bir halı ve battaniye ile birlikte gömülür. Gömülen bu eşyaların daha önce kullanılmamış olması gerekir. Öte yandan ölen kişi kadın ise, sağlığında kullanmış olduğu saat, ayna, tarak, küpe, çeyiz gibi kişisel eşyaları ile dantel, yazma ve severek giydiği elbiseleri de mezara konulmaktadır. Ölen kişi genç kız ise kabrine gelinliği de konulur. Erkeklerin mezarlarına da ayna, tarak, tıraş takımı, kolonya gibi yine şahsî eşyaları konulmaktadır. Bunun yanı sıra Anadolu'da ölünün genellikle tabutsuz olarak gömüldüğü bilinmektedir. Fakat cenazenin tabutla gömüldüğü de kimi bölgelerde görülmektedir.

Kişinin kaza geçirmesi, vurulması ve bedeninin parçalanması nedeniyle ölü zaruri olarak tabutla gömülür. Fakat bunların dışında birtakım inançlar dolayısıyla Anadolu'nun kimi yerlerinde ölünün tabutla gömülmesine şâhit olunmuştur. Kayseri'deki kimi bölgelerde ölünün rahat etmesi ve günah ile sevap tartılırken tabutun ağırlığının da sevaba yazılması için; Kahramanmaraş'ta ölünün incinmemesi için; Sivas Zara'da ün olması için; Çorum'da mezarın çökmesi durumunda ölünün rahatsız olmaması için ve Erzurum'un bazı bölgelerinde ise cesedin çabuk çürümemesi için ölen kişi tabutla gömülmektedir. Buna karşılık Kırşehir'de Hristiyan âdeti olduğu için; Amasya Merzifon'da tahtada bol miktarda olan kurdun cenazeye zarar vermemesi için; Çankırı'nın bazı bölgelerinde ise topraklan gelinip toprağa gidildiği inancı mevcut olduğu için ölü tabutla gömülmez. İzmir'in Menemen ilçesinde ölünün defnedilmesi esnasında mezardan bir başka ölüye ait kemiklerin çıkması durumunda bunlar mezarın ayak ucunda toplanarak üzerine para atıldıktan sonra cenaze gömülür.[42]

[42] Aksoy, Mustafa, 'Mut'ta Bir Alevî-Türkmen-Tahtacı Köyünde İnanç, Gelenek ve Görenek", *Alevilik*, İsmail Engin-Havva Engin, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004, s. 389

3.5.6. Defin Merasiminin Ardından Yapılan Ritüeller

Ölünün gömülmesinin ardından Aydın, Kayseri, Ankara ve Denizli'nin birtakım köylerinde mezarın üzerine bir kap su dökülür. Mezara su dökmenin ölünün ruhuna Gaziantep'te bir taraftan defin işiyle meşgul olunurken diğer yandan cenaze alanında bulunan fakir ve dilencilere bir heybe veya sepet içerisinden bazı yiyecek ve içecekler ikram edilir. Hakkâri'de ölünün gömülmesi sırasında mezarlıktaki çocuklara şeker dağıtılır. Adana'da ise defin sırasında mezarın üzerine buğday ve şeker atılmaktadır.

Tahtacılar'da mezarın başına dikilen bayrağın altına şeker bırakılır. Ölen kişinin en yakın akrabaları veya çocukları her gün bayrağın altından bir şeker alır ve yerler. İzmir'de mezara bir sürahi su, Ordu'nun Ünye ilçesinde yemek bırakma geleneği var. Bütün bunlar Kök Tengri itikadındaki kansız kurbanlardan birisi olan saçı geleneğini aklına getirmektedir.

Türklerde ataların mezarlarının kutsal kabul edildiğini tarihi örnekleri ile ortaya koyulmuştu. Anadolu'da da bu âdet sürmüş ve ataların ruhlarının incitilmemesine özen gösterilmiştir. Doğu Anadolu'da ve çeşitli Türkmen yerleşimlerinde mezar taşları dikkat çekmektedir. Buralarda yapılan incelemelerde balballara benzer taşlara tesadüf edilmiştir. Yine inançlara göre koruyucu ruhları temsil eden kutlu hayvan heykellerinin de mezar etrafına dikildiği görülür. Bilhassa; Bingöl, Bitlis, Erzincan, Erzurum, Diyarbakır, Kars, Van, Tunceli ve Malatya illerinde koç, koyun ve at heykelli mezarlara rastlanmıştır. Bu buluntular Türk inancının yörede İslâmî bir kimlik hüviyetiyle devam ettiğinin göstergesidir.[43]

2.6. Türk Mezar Taşları ve Formları

Türkler, İslam inancını seçmeden önce yaptıkları mezar taşlarını basit şekiller vererek yapmışlar, daha sonraları erkek ve kadınları temsil eden küçük heykelcikler yapıp ölülerinin başlarına dikmişlerdir. Bu gelenek, ölenleri unutmamak ve arkalarında bir anıt oluşturmak için yapılmıştır. İslam ile birlikte öldükten sonra dirilme inancı da putperestlikten yeni çıkmış Müslüman halk için mezar taşlarının şekillenmesinde etkili olmuş ve taşların üzerindeki insan formunun yerini düz veya oval sütunlar almıştır. Taşlar belirli bir şekil kazandıktan sonra yazı ve süslemeleriyle birlikte döneminin getirdiği üslup ve sanat anlayışını da yansıtmış ve İslam dünyasında kendine has ismiyle dikkatleri

[43] Karaoğlan, Hamza, ''Pazarcık Yöresi Alevilerinde Ölüm ve Ölü İle İlgili Uygulamalar", KSÜ İlâhiyat Fakültesi Dergisi, II, 2003, s. 40

üzerine çekmektedir.

Bir mezar taşının şekil kazanmasında ilk önce yazılacak metnin, yazı tarzı ve istifleniş şekli karar verilir. Yazıya göre hazırlanan desen mezar taşının gövde formunu belirlemiş olur. Bunun yanında yaşanılan dönemin başlık şekli ve kişinin unvanı da taşın başlık şeklini oluşturur. Kağıt üzerinde hazırlanan yazı ve desen kömür tozu yardımıyla taşa silkme yöntemi ile aktarıldıktan sonra, hakkak tarafından taşa işlenerek tamamlanır. Bu işlemler takriben üç ayı bulur. Son haline kavuşmuş olan bu mezar taşları görüntü olarak heykel gibi gözüküyor olsa da manevî boyutu ile daha etkin bir duruş sergiler. Mezar taşları, kendi kültürünü geleceğe taşıdığı gibi geçmiş dönemlerin de kültür ve sanat anlayışlarını yansıtırlar.

Mezarların bir arada bulunduğu yere kabristan, caminin avlusunda ise mezarlık denir. Mezarın başına ve ayağına dikilen taşlara şahit, baş taşına baş şahit, ayak taşına ayak şahit denir. Türkler, İslamiyet öncesi basit şekiller vererek yaptıkları mezar taşlarını daha sonra erkek ve kadınları temsil eden küçük heykelcikler yapıp ölülerinin başlarına dikmişlerdir. Bu gelenek, ölen insanların unutulmamalarından ve arkalarında bir anıt oluşturarak hayatlarına eklemek istemelerinden kaynaklanıyordu.

Taşların şekillendirilmesi sürecinde İslam'ın figüratif unsurlarının yasaklayıcı tavrının büyük etkisi olurken, İslam'ın kabulü ile henüz belli bir şekil kazanmamış taşlara ölünün portresinin kazınması veya kabartması yapılırken, insan şekli yani heykel terk edilmiş, soyutlanarak düz ya da oval olarak yapılmışlardır.

Tarikat Taçları: Sarık şeklinde olup, taş üzerine kabartma olarak uygulanmıştır. Bu türbanlar ayrıca ölen kişinin hangi dini gruba ait olduğunu ve hangi statüde olduğunu gösterir.

Kadın Başlıkları: Çiçeklerle süslenmiş başlıklardır. Erkek mezar taşlarındaki başlıklar yerine kadın mezar taşlarında başörtüsünü temsil eden ve kadın zarafetini yansıtan çiçekler başlığı oluşturmaktadır. Genel olarak mezar taşında kullanılan desen ve motif anlayışını ayak taşı üzerinde görmek mümkün olsa da atıl kalabilmektedir.[44]

[44] Perçem, Ersan, Türk Mezar Taşları ve Formları, Sosyal Bilimler Dergisi, S.6, ss.615, 622

III. BÖLÜM

MALATYA

Malatya her dönemde, konumu, iklimi, doğal zenginlikleriyle ve diğer hayat şartlarının elverişli olması nedeniyle kıymetini muhafaza etmiştir. Anadolu ve Suriye' de kurulan büyük, küçük devletlerin, hükümdarların ele geçirip, muhafaza etme isteğini kabartmıştır.

Anadolu'nun tarihli coğrafyası hakkında bilgi veren ilk ve Orta Çağ kaynaklarında Malatya ve civarı çok geniş bir şekilde tasvir edilerek jeopolitik önemi vurgulanan bir şehir olmuştur. Dikkati çeken bir diğer durumda, Malatya isminin bir kaç küçük değişiklik ve imla farklılığı haricinde köklü bir değişikliğe uğramadan günümüze kadar gelebilmiş olmasıdır.[45]

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Havzası kesiminde yer alan Malatya ili, doğuda Elazığ ve Diyarbakır, batıda Kahramanmaraş, kuzeyde Sivas ve Erzincan, güneyde Adıyaman ile sınır komşusudur. Malatya İl Yönetim Alanı toplam 12.412 km² olup, bu alanın matematiksel konumu 35º 34' ve 39º 03' kuzey enlemleri ile 38º 45' ve 39º 08' doğu boylamları arasındadır. Şehir merkezinin rakımı 900 metredir. İdari olarak il, doğuda Sivrice, Baskil, Keban ve Ağın, kuzeyde Erzincan'da Kemaliye, kuzey ve kuzeybatıda Sivas'ta Divriği ve Kangal, batıda Elbistan'da Maraş, Pazarcık ve Sivas, kuzeyde Adıyaman'a ayrılmıştır.

Malatya, eski çağlardan beri Anadolu ve Ortadoğu'nun kavşağında yer almıştır. Doğu'nun en eski ulaşım yolu; Malatya-Sivas'tan Erzurum'a, oradan da Kafkasya'ya uzanan yoldur. Buna Karasu-Aras yolu da diyebiliriz. Öte yandan Güneydoğu'ya, Malatya ve Diyarbakır üzerinden Mezopotamya'ya giden yol önemlidir. Murat, Karasu-Van Gölü, Malatya'dan doğuya doğru giden bir diğer önemli doğal rotadır. Bir diğer önemli yol ise Malatya ile Kahramanmaraş arasında, güneyden gelen ve Malatya'da düğümlenen Toros Dağları'nın çok yoğun göründüğü bir bölgede, farklı akış yönlerine sahip vadilerin izlediği doğal bir koridor boyunca uzanmasıdır. Güneyde dağlar arasında açılan bir başka yol ise Urfa'yı Adıyaman üzerinden Malatya'ya bağlar. Belirtilen yollar Malatya'da birleşerek kuzeyde Kafkasya'ya, güneyde Çukurova, Mezopotamya ve Suriye'ye, batıda

[45] Akçadağ, Göknur, "Malatya Şehir Adı ve şehrin Tarihi Süreçleri", Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi, 2016, ss185

Ege kıyılarına, doğuda İran ve Uzak Doğu'ya ulaşıyor. Bu yollar Akad İmparatoru Sargon zamanından beri devam ediyordu.

Malatya ili jeopolitik öneminden dolayı pek çok medeniyete, devlete beyliğe Hitit, Asur, Urartu, Medler, Persler, Kommagene, Roma, Bizans, İslami dönemde ise Emeviler, Abbasiler, Türkler döneminde; Anadolu Selçuklu Devleti, Danişmendliler, Artuklular, Germiyanoğulları, Eretnalılar, Kadı Burhaneddin, Dulkadiroğulları ve Osmanlı Devletinin hakimiyeti altında olup, kültürel zenginliğini bugünlere taşımıştır.

Hititler döneminde de işletilen bu yoldan Hitit kralların Anadolu'da devletlerle savaştıkları bilinmektedir. Hitit Kralı Şuppiluliuma'nın bu yoldan geçerek Aşağı Fırat'a indiği ve Malatya çevresinde Fırat nehrini geçtiği kaynaklarda belgelenmektedir. Kayseri-Kültepe'den başlayıp Gürün, Darende, Malatya, Samsat üzerinden Urfa'ya ulaşan bu yolun, buradan biri Kargamış ve Halep'e, diğeri Nusaybin üzerinden doğuya Asur ve Babil'e gitmek üzere ikiye ayrıldığı tahmin edilmektedir. Mezopotamya ile Anadolu arasındaki ticaret ve kültür alışverişinin bu yol üzerinde gerçekleşmesi Malatya'nın tarihi ve kültürel önemini artırmıştır.

Bizans İmparatorluğu da Roma yollarını aynı amaçla kullanmıştır. Araplar Bizans topraklarına yaptıkları akınlardan sonra geri çekilirken, Kommagene-Malatya geçidinden yararlandılar. Türkler ise Malatya yakınlarında Fırat'ı geçerek İç Anadolu'ya ulaştılar.

Değirmentepe ve Arslantepe'de çok sayıda taş ve pişmiş toprak damga mühür ile pişmemiş toprak pullar bu bölgelerin önemli bir ticaret merkezi olduğunu belgelemektedir.

Bizans-Arap mücadelesi sonucunda şehir İslam egemenliğine geçmiştir. (MS 659) Bizans kaynaklarında Melitene olarak da geçen Malatya şehir adı, Araplar tarafından eski şekline yakın bir imla ile "Malatiyye" olarak anılmaya başlayacaktı. Araplar bu şehri "Sugür Eİ-Cezeriye"nin merkezi yapmış, aynı zamanda bölgenin en büyük ve müreffeh kasabası yapmışlardır. Abbasilerden Harun Reşit (MS 786-809) döneminde "EI-Avasım" Bizans İmparatorluğu ile İslam Devletleri arasında oluşturulan sınır bölgesidir. Malatya, İmparatorluğun ikiye bölünmesinden sonra Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu içinde kalmış ve bundan sonra da önemini sürdürmüştür.

Anadolu'nun tamamen Türkleşmesine kadar Malatya, Bizans ve Müslüman Araplar arasında paylaşılamayan bir merkezdi. IX. yüzyıldan beri Arap akıncıları tarafından sürekli saldırıya uğradı.

Pers kralı Darius I (Daryus, MÖ 522-485) Malatya bölgesi, merkezi Kayseri (Mazaka) olan Kapadokya Büyük Satraplığı'na bağlıydı. Bölge ekonomisinin can damarı olan Mazaka-Malatya yolu bu dönemde önem kazanmıştır. Malatya, İran platosunu Akdeniz'e bağlayan ulaşım yolunda, doğu ile batı arasında sosyal ve ekonomik ilişkilerin düğümlendiği bir şehir olmuştur.[46]

3.1. Malatya'da Ölümle İlgili Adetler, İnanışlar

Yoldan geçen İsmail Doğan, önünden geçen cenaze arkasında kamyonlara binmiş bayanların hep birden ağıt yaktığını, ağladığını cenaze konvoyuna katılan diğer araçların ise uzun uzun kornaya bastığında şahit olmuştur. Ayrıca Mezarın üzerinde kötü kötü ruhların kalkması için ölen kimsenin sevdiği eşyaları ile gömülmesi gibi birbirini devam ettiren adet ve inançların Malatya'da halen devam ettiğini göstermektedir. Bu âdet ve inanışlar Malatya'nın etnik yapısının derinliğinde çok sağlam Türk karakteri taşıdığının bir örneğidir.

Halk bilimciler insan hayatında doğum, evlenme ve ölüm olmak üzere üç önemli geçişin olduğunu, bu dönemler çerçevesinde gelenek, âdet ve inanışların kümelendiğini belirtmektedirler. Bu sebeple ölümle ilgili âdet ve inanışlar da Sosyoloji ve Halkbilimi başta olmak üzere diğer sosyal bilim dallarını yakından alakadar etmektedir.

Para için ağıt yakan mersiyeler, kötü ruhları ve şerleri yakmak için mezara ateş yakmanın yanı sıra, ölenlerin sevdikleri eşyalarının tabuta koyup gömmek gibi birbirini tamamlayan adet ve inanışlar, İslamiyet öncesi inanışların izlerini göstermektedir. Bu inançların Malatya'nın etnik yapısının derinliğinde çok güçlü bir Türk karakterine sahip olduğunun kanıtı olduğu söylenebilir.[47]

3.1.1. Ölümü Çağrıştıran Olaylar, İnançlar

Malatya ve çevresinde ölümle ilgili ilk akla gelen görülen rüyalar ve onlardan çıkarılan yorumlar;

Rüyada ölü yüzü görme, çıplak insan görme, bulanık su görmek, düğün yapmak, ağaçtan bir dal kesilmesi, beyaz bir deve görülmesi ki o Azrail olarak yorumlanır, beyaz

[46] Malatya Kültür Envanteri, Malatya, 2014, s. 13-14.

[47] Doğan, İsmail, "Malatya'da Ölümle İlgili Adetler İnanışlar", III. Battalgazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu, Malatya, 1988, s.102-103

veya siyah ata binmek, tilki görmek, evinin yıkıldığını ve yandığını görmek, gelin görme, bulgur kaynatmak şeklinde görülen rüyaları örnek verilebilir. Bu rüyaları gören kişinin ya da ailesinden birisinin öleceğine yorumlanır. Ayrıca baykuş ötmesi, köpek uluması, kargaların kümeler halinde acı sesler çıkarması, tavuğun horoz gibi ötmesi de ölüm habercisi olarak bilinir. Yaz aylarında yağmur yağması büyük bir gazabın habercisi olup, bayramda örgü örmek, bıçağın sofrada ters dönüp keskin kısmının yukarıya gelmesi, yıldız kayması da yine ölümün habercisidir.

Hasta ve çok zayıf olan çocuk mezarlığa bırakılır, ağlarsa şifa bulacağına, çocuk orada bir şeyle meşgul olursa öleceğine inanılır. Kadınların bir şey yiyemeyeceklerine inanıp ağzımızın tadı olmadığını ve öleceğini söylemeleri de dikkat çekmektedir.

3.1.2. Ölümü Uzaklaştırmak İçin Yapılan Ritüeller

Kazayı, belayı def edebilmek için sadaka ver elde bilinmekle beraber köpeğin uluduğu zaman ayakkabının ters çevrilmesi Baykuşun uğursuzluk ve ölüm habercisi olarak bilinmesinden dolayı da ciğer veya et verilmesi bir baş soğanın da kesilip kıbleye doğru atılması gibi bazı inançlar yer almaktadır.

Ayrıca rüyada ölümü görünce ertesi gün güneş batıncaya kadar oraya kimseye anlatılmaz. Eğer anlatılması gerekirse de akan bir suya karşı anlatmak gerekmektedir düşüncesi de yer almaktadır Ayrıca yine kötü bir rüya gören bir insan sabah kalktığı zaman eline bir bardak veya bir tas su alıp rüyasını o suyu anlatırsa ölümü kendinden uzaklaşacağına inanmaktadırlar.

Bu gibi inançların haricinde ölümle ilgili bir rüya gören bir kimse sabah uyandığında üç defa dua okuyor acısını götürmek için veya ölümlü kendisinden uzaklaşalacağına inandığından dolayı bir fakire sadaka veya üç soğan vermektedir.

Bütün bunların yanında ölümü uzaklaştırmak için Battal Gazi'de bir de üzerlik otu, şap, susam (çörek), sarımsak beraber sarılarak muska yapıldığı da öğrenilmiştir.

3.1.3. Ölüm Anında ve Hemen Sonra Yapılanlar

Ölen kişinin ağzı kurur, bu nedenle tülbent veya pamukla ağzına çok az su verilir. İnanışa göre o anda şeytan zehri su olarak gösterir, etrafındakiler su vermezse şeytan zehir verir ve bu da o kişinin inancının elinden alınmasına neden olmaktadır.

Cenaze yıkandıktan sonra suyunun kaynatıldığı kazan ters çevrilerek gece sabaha

kadar içinde mum yakılır. Cenaze kaldırıldıktan sonar geride kalanlar ferahlasın diye yeri süpürülür ve bir başka ölü olmasın diye yerine büyükçe bir taş konur. Bu uygulamalara Battal Gazi Boran Köyü'nde rastlıyoruz.

Ölüm haberi genellikle camilerden sala verilerek duyurulur. Konak Kasabası Topsöğüt Köyü'nde sala olarak Yunus Emre'nin 'Yalan Dünya' ilahisi ve başka mistik şiirlerin de söylendiği ilgi çekicidir.

Yalan dünya değil misin

Erişmez hiç biri gamdan

Viran dünya değil misin

Niçin gafil yaşarız biz

Bu dünya fâni bir dünya

Hiç bir şeye güvenmeyin

Akibeti ölüm zira

Nic'oldular baban annen

Sen de bir gün ana dönen

Şol karanlık kabre giren

Kimse sormaz halın asla

3.1.4. Cenazenin Gömülme Zamanı ve Defnedilmeye Hazırlanması

Cenazenin gömülmesi şafaktan akşam namazına kadar olan vakitte olur. Akşam namazından sonra ölenler sabah güneş doğuşuna kadar bekletilir zira, bu zaman zarfında yerlerin mühürlü olduğu ve mevtanın ruhunun kıyamete kadar korkacağı inanılmaktadır.

Malatya ve civarında mevta kadınsa kefenin üstüne önlük bağlanır ve yüzüne tülbent örtülür, eline ve alnına kına dökülür sebebi ise kınanın Cennet toprağı olduğu inancıdır. Yine kefenlendikten sonra sorgusuz geçsin diye üzerine kına serpilir, Şeytanın yaklaşmaması için de üzerine susam dökülür. Erkek mevtanın başına sarık sarılır. Yıkanma bittikten sonra kardeşi ayağının altını yıkar.

Tabutun üzerine ölünün cinsiyetini belirtmek için kadınsa yazma, eşarp, kadın elbisesi, erkekse sarık, erkek elbisesi ya da halı konulmaktadır. Gurbette ölen bir kimsenin cenazesi getirilirken de tabutun üzerine bayrak örtüldüğü bilinmektedir.

Bir kız çocuğunun ölümünde tabutun içine onun çok sevdiği bir kazağını koydular ve birlikte gömdüklerine şahit olunmuştur. Mevta kadın ise tabut içine kınası, yazması konur, "tabutun dışına bir şeyler bağlanır içine de ölünün hayatta iken çok sevdiği eşyalardan konulduğu anlatmaktadır Malatya halkı tarafından.

3.1.5. Ölenin Evinde Yapılanlar

Malatya'nın bazı bölgelerinde üç gün ya da on gün ölü evinde yemek pişirilmez akrabaları veya komşuları sabah, öğle ve akşam yemeğini getirirler. Kimi yerlerde ilk gün ikindi namazından sonra un helvası yapılıp ekmekle dağıtılırken, kimi yerlerde de cenazenin üçüncü günü helva yapılıp dağıtılır.

Yemek konusunda Pütürge ve Akçadağ bölgelerinde ölen kişiye ait koyun, inek gibi bir hayvan kesilerek taziyeye gelenlere çeşitli yemekler verilir ve bu şekilde ölen kişinin günahlarının bağışlanacağına inanılır. Bir de "Kazma Takırtısı" adı verilen ikram bazı yerlerde helva pişirilirken, bazı yerlerde ise yemek verilmek suretiyle mezarı kazanların mevta üzerinde haklarının kalmamasına çalışılır.

Üç gün ölü evinden su içilmez, yemek yenilmez. Bir daha ölen olmasın diye cenazenin arkasından bir tas su dökülür. Cenazeden sonra evde ve hatta mahallesinde çamaşır yıkanmaz.

Cenaze gömülmek üzere kaldırılınca onun yerine bir tas yarma ve bir taş konur. Erkekler mezarlıktan döndükten sonra kaldırılır, yarma bir fakire verilir. Ölünün ruhunun o gece yıkandığı yere geleceği inancı olduğu için korkmaması için yerde ışık yakılır.

Ağıt yakanların ölen kimsenin yakın çevresi olduğu gibi parayla bu isi yapan ağıtçıların da mevcut olması bu geleneğin köklülüğüne işarettir. Ağıt bilen iki kadın tutulup ağıt yakılır" "Pütürge ve Akçadağ bölgelerinde özle ağıtçılar olduğunu bu yörenin halkı dile getirmektedir.

Ölen kimsenin elbisesi bir bohçaya konur, taziyeye gelen kadınların ortasında bu bohça açılır ve içinden gelenler ağıt söylerler.

3.1.6. Mezarlık Çevresinde Uygulanan Adetler

Malatya ve çevresinde mezarın üzerine darı, bulgur, şeker gibi şeylerin serpilmesinin haricinde su dökülmesi, ateş yakılması gibi âdetlerin olduğunu görüyoruz.

Bayram sabahları ölen kişinin yakınları kabir ziyaretlerinde mezarın üstüne şeker, çerez, gül, bulgur bazen de para koyarlar. Ayrıca ziyaret günlerinde mezarın üzerinde mum yakılarak dua da edildiği görülmüştür.

Mezara su dökülmesinin sebeplerini ise; cenaze serinlesin, mezar yarılmasın diye, ölenin mezarda yanmaması için ve sevabı çoğalsın diye uygulanmaktadır. Kişinin ölümünden sonra eşi evlenirse mezarının alevleneceğine inanılmaktadır. Ateşi söndürmek için su dökülüyor, eğer mevta kadınsa su serpildikten sonra bir de yumurta gömülüyor.

Kurt, porsuk, çakal gibi hayvanların ölüyü çıkarmaması için, bir de mezar üzerindeki kötü ruhların gitmesi için ateş yakıldığı da bilinmektedir.

Mezar üzerine zambak, gül gibi çiçeklerin yanında dut, asma, kayısı çam, akasya ve iğdenin dikildiği bilinmekte. Akasya ve iğde gibi güzel kokulu ağaçların kokusu için, meyveli ağaçların ise yiyenlerin ölüye sevap kazandırmaları için dikildiğini gözlemliyoruz.

Üç ve yedi gün şeker veya yemekle birlikte helva dağıtılır, mezarı kazanların hakkı kalmasın diye yedinci gün Kazma Takırtısı adıyla yemek verilir. Kırk ve elli ikisinde ailesinin durumuna göre yemekli ya da yemeksiz mevlit okutulduğu veya hatim duası yapılmaktadır.

Cuma günleri ölünün ruhunun evine geldiğine inanılır, onun için Cuma akşamları sevap kazanmak için yemek verilir. İzollu Köyünde Cuma akşamı ölü kimsenin ruhunun kelebek halinde geldiğine, aynı mezarlıktaki ölülerin birbirlerini ziyaret ettiklerine inanılır.

Mezarlık parmakla gösterilmez, yanlışlıkla gösterilirse parmak ısırılır acı duyulunca kötülük gelmeyeceğine inanılır. Yine kötü insanların mezar tarafından kabul edilmeyip dışarı atıldığına inanılır. Mezarlığın kabul etmediği bir ölü eve gelirse ekmek verilir verilen ekmek yerse eve kabul edilir, yemezse tekrar mezara götürülür.

3.2. Abdülvehhab Gazi'ye ait İnanış ve Gelenekler

Abdülvehhab Gazi, inanışa göre, Hz.Muhammed (S.a.v)'in soyundan gelen, Malatya'ya yerleşen, Malatya'da yaşayan Hüseyin Gazi'nin oğlu olduğu inanılmaktadır. Ayrıca Bizans İmparatorluğu'nu kuşatan Abdullah El Battal'ın silah arkadaşı olduğu bildiren görüşler de bulunmaktadır. Bir rivayete göre battal Gazi'nin Bizans İmpatorluğu ile yaptığı savaşta Abdülvehahab'ın şehit edildiği söylenmektedir. Arap kaynaklarına

dayanarak Amasya Tarihi'ni yazan Abdizâde Hüseyin Hüsameddin ise, O'nun Anadolu'ya gelen Türkler'den bir uç beyi olduğunu ve İslâmiyet'i kabul ettikten sonra, Peçenek Türklerinden pek çoğunun Müslüman olmasına da sebep olduğunu söylemektedir. Taberi'ye bakılacak olursa A.Gazi Arap, Amasya Tarihi müellifine göre ise Türk asıllıdır.

Yörede, A .Gazi'ye atfen anlatılan iki menkıbe vardır. İlk menkıbenin konusu şöyledir: Hz. Peygamber'in sancaktarı olan A. Gazi, Peygamberimizin bulunduğu bir mecliste, Peygamberimiz Malatya şehrini methedince, o devri kimin göreceğini sorar. Peygamber de: "Benden kim sorduysa o görecek" diye cevap verir. Burada Bizanslılarla yapılan bir savaşta şehit oldu. Aynı efsanenin yöreden derlenen bir başka varyantında ise Peygamber'in ağzına tükürerek emanet verdiği ve bu emanetin sahibine teslim edilmesi sonucunda Battal Gazi'nin "yetmiş iki dilinin açıldığı" anlatılır.[48]

"Ağza tükürme" motifine, Orta Asya ve Türkiye'den iki örnek vermek istiyoruz:

Dede Korkut Hikâyelerine benzeyen Sarıklıların Tarihi başlıklı bir makalede şu ifadeler yer almaktadır: "Bir gün Salur Kazan Baba ol oğlanı sevip "Erdir Bay Sarım, Erdir, Bay Sarım, Erdir Bay Sarım' deyip üç mertebe ağzına tükürdü. Er Sarı taifesi o adamın evladıdır."[49]

İkinci efsanede A. Gazi'nin şehadetinden bahsedilmektedir. Kale köyünün doğusundaki dağa sırtını dönmüştür ve düşmanlarla savaşmaktadır. Bizanslılar dağın susuz olduğunu bildikleri için su yollarını kesmişler. Ancak aradan birkaç gün geçmesine rağmen A .Gazi hala teslim olmuyor. Bizanslılar, gece geç vakit elinde kırbaçlarla su taşıyan birisini görürler. Bu kişi, Malatya tekfurunun kızıdır. Kız: "Dinine âşık olduğum Abdülvahab!" diye seslenince, A. Gazi ona: "Kızım vakit tamamdır; dur, seni orada şehit etsinler. Sonra da gelip beni şehit etsinler" der. Bizanslılar, Kral'ın Kızını ve ardından A. Gazi'yi şehit olarak öldürdüler. Sıdkı Tüm Zeynep daha sonra İslam uğrunda şehit olduğu için Kral kızına emanet edilmiştir.

Ana adı verirler. Bugün ziyaretçiler önce Kral Kızı'nın türbesini, ardından A .Gazi'nin türbesini ziyaret ediyor.

A. Gazi'nin ölümüyle ilgili derlediğimiz bir başka efsanede olay kısaca şöyle anlatılır: A. Gazi, Fırat'ın doğusundaki Musar Dağı denilen dağa dağ keçisi avlamak için

[48] Doğan, İsmail, a.g.e, s.133-136
[49] Görkem, İsmail, Malatya'da Ölümle İlgili Adetler İnanışlar", III. Battalgazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu, Malatya, 1988, s.133-134

gelirdi. Yiyeceklerini yanlarında getirerek birçok gece orada kalırlardı. A.Gazi vefat edince Kale köyü yakınlarındaki bu mağaraya gömülmeyi vasiyet etti. Öldüğü zaman vasiyeti üzerine oraya defnedilir. Mağaranın bulunduğu yerden 2 km. Doğusunda eski bir kilise kalıntısı bulunmaktadır.

Battalnameler'de Abdülvehhab ve Seyyid Battal'ın iki oğlu Ali ve Nezir'in Malatya çevresinde çetin bir savaşa katıldıkları kaydedilmektedir. Bu savaşta Uç Firenk isimli gayrimüslim, Abdulvvahhab'ı gafil avlayarak, başından vurarak şehit etti. Zeynep, B. Gazi'nin amcasının kızıdır ve daha sonra A. Vehhab onunla evlenir. Malatya Kayseri'nin kızının adı Mah-Piyruz'dur. B. Gazi ile babası tarafından savaşmaktadır. B. Gazi bu kızı eşi olarak seçmiştir.

A. Gazi, Fırat'ın doğusundaki Muşar Dağı denilen dağa dağ keçisi avlamak için gelirdi. Yiyeceklerini yanlarında getirerek birçok gece orada kalırlardı. A. Gazi vefat edince Kale köyü yakınlarındaki bu mağaraya gömülmeyi vasiyet etti. Öldüğünde, vasiyetine göre oraya gömülür. Mağaranın bulunduğu yerden 2 km. Doğusunda eski bir kilise kalıntısı bulunmaktadır. Efsanede A. Gazi ve Zeynep Ana'nın mezarlarının üzerindeki eski kilisenin kalıntılarıdır. İslam'ın Orta Asya'da yayılması sırasında, tekkelerin çoğu eski Budist manastırlarının üzerine veya yakınlarına inşa edildi ve eski Budist rahiplerle ilgili efsanelerin İslami olduğu varsayıldı. Dolayısıyla Budist halkının yeni dini kabul etmesinin kolaylaştırıldığı yapılan araştırmalar sonucunda ortaya çıkmıştır. Anadolu'da Sünni olmayan mezhep mensuplarının da terkedilmiş kilise ve manastırların çevresinde veya onların yerine tekke kurdukları bilinmektedir. Hıristiyanlığın Anadolu'ya yerleşmesinde de aynı yöntemin kullanıldığı bilinmektedir.

Kale köyü halkının Sünni olmaması, A. Gazi ve Zeynep Ana'nın mezarlarının yanında bir kilise kalıntısının bulunması, yukarıda Budizm ve Hristiyanlık hakkında söylenenlerin burada da İslam için geçerli olduğunu düşündürüyor. Çocuğu olmayan kadın ve erkekler köydeki mezarları çoğunlukla birlikte ziyaret etmektedirler.

Önce Kral Kızı'nın mezarına giderler. Çocuğu olmayan kadınlar evvelâ niyet ederler. Boyunlarına yular gibi bir şey sarıyorlar. Oraya para kazanmaya gelen çocuklar var. Kadın bu çocuklardan hangisini severse ona yuların ucunu verir. Çocuk dizginleri çeker ve kadını mezarın etrafına üç kez sarar. Mezarın dibinde küçük bir mağara var. O mağaranın içinde kurbanların 'omaca' ve 'kaburga' kemikleri var. Kadın 'Bismillah, der ve elini uzatır ve mağaradan bir kemik alır. Omaca gelirse kadının oğlu, kaburga gelirse kızı olur. Doğacak çocuk erkek ise Abdülvahap, kız ise Zeynep adını verirler."

Bu törende dikkat çeken bir diğer nokta ise doğacak çocuğun cinsiyetinin "omaca" ve "kaburga" kemiklerinden yola çıkarak belirlenmesidir.

Falın, Şamanizm'in ana unsurlarından biri olarak kabul edilmesi nedeniyle olayın Şamanizm inancıyla ilgili olduğu düşünülmektedir. Eski Yunan ve Romalılarda da var olduğu bilinen "kürek kemiği ile fal" olgusuna Şamanizm inancında "dua" denir. Halen göçebe olarak yaşamakta olan Nogay ve Özbek Türklerinin hayvanların "boğum kemiği" ile fal yaptıkları tespit edilmiştir. Kırgızlar ve Kazakların evlat edinecekleri zaman, düzenledikleri törende evlat edinilecek çocuğun eline daima bir "knucklebone" verdikleri bilinmektedir.

Kale köyündeki kısır kadınların çocuk sahibi olmaları ile ilgili geleneğin Nogay, Özbek, Kazak, Kırgız Türkler'indeki hayvanların "aşık" ve "kürek" kemikleriyle fal bakma ve Başkurt ile Yakut Türkler'inde görülen çocuğu yaşamayan aileler için yapılan "çocuk satma" törenleri ile münasebetlerini ortaya konulmuştur.[50]

3.3. Malatya İlinde Tescil Edilmiş Kültür Varlıkları

3.3.1. Battalgazi

Battalgazi ilçesi, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Kesimi'nde, Malatya şehir sınırları içinde yer almaktadır. Güneydoğu Toroslar'a ait Beydağı yüksek kütlesinin kuzeyinde hafif eğimli Malatya Ovası'nın kuzeyinde yer alan ilçe, Karakaya Baraj Gölü'nün güney kıyısında doğu-batı doğrultusunda uzanmaktadır. İlçenin kuzeyi Karakaya Baraj Gölü, doğusu Kale ilçesi, batı ve güney sınırları Malatya merkez ilçe sınırları ile çevrilidir.

Bölgenin önemli bir çöküntü ve ovasını oluşturan Battalgazi, dört bir yanı dağlarla çevrilidir.

3.3.1.1. Malatya (Eski Malatya-Battalgazi) Kırklar Mezarlığı

Malatya merkez ve ilçelerinde 650 adet tescilli taşınmaz kültür varlığı bulunurken Arapgir 170 eser ile taşınmaz kültür varlığı açısından en zengin ilçe olarak görünmektedir. Arapgir'i, 113 tarihi eser ile Battalgazi ve 97 eser ile Yeşilyurt ilçesi takip ediyor.

[50] Görkem, İsmail, a.g.e., s.135-136

Malatya iline bağlı Battalgazi ilçesinde yer alan Kırklar mezarlığında 2011-2012 yılları arasında alınan izinler ile kazı yapılmıştır. Yapılan kazıda 312 adet mezar parçası, envanter bulunmuştur. Bulunan bezemeler geometrik, nesneli, figürlü ve bitkisel olmak üzere 4 tipte incelenmiştir. 30 tanesi bitkisel, 17 tane ana, 5 tane de alt olmak üzere toplamda 22 tane de geometrik bezeme bulunmuştur. Yatay ve düşey eksende aynı birimin tekrarlandığı rumi, palmet, lotuslardan oluşurlar. 2 tanesi 14 yüzyıla aittir. Figürlü bezeme kullanılmamıştır. Nesneli bezemelerden 25 adetinde şamdan ve kandil işlemesi yer almaktadır. Geriye kalanların ise 14.-15. Yüzyıllarda yapılmış olabileceği tahmin edilmektedir. Bugün yayınlanıp kaybolan üç örnekten birinde zodyağı temsil ettiği düşünülen balık, oğlak ve boğa, diğerinde ise insan yüzlü güneş işlenmiştir. Üçüncüsü bir insan heykelidir. Mevcut durumda bunu doğrulayacak bir veri olmadığı için hepsini ayrı mezar olarak saydık. Bunlardan 17'si 14. yüzyıldan, 1'i 15. yüzyıldan ve 1'i 18. yüzyıldandır. Bu 312 örneğe göre mezar-mezar taşı tipleri yapılmıştır.

Yüz adet mezar ve kime ait olduğunu anlatan ve duaların yazıldığı mezar taşı görselleri çalışmamızın fotoğraflar bölümünde yer almaktadır.

Mezar taşları yazısında yer alan 655 yılında yapıldığı doğru olmadığı belirtilmektedir. Kazıda elde edilen parçaların çoğunun mezar parçası olduğu için net bir şey söylememekle beraber 312 örnekten 159'unda yazı dışında bezeme olduğu belirtilmektedir.

Tarihi Malatya'da bilinen 14. yüzyıldan iki örneğe bakarak 15. yüzyıla tarihlendirebiliriz. Yatay eksende tek bir birimin tekrarlandığı düzenleme: Üç alt tipten söz edilebilir. İlkinde, meyilli bir "s" şeklinde devam eden yatay bir dalın kıvrımlarına rumi benzeri bir yaprak yerleştirilir. Mezar taşlarında, Erciş'te 12. yüzyıla ait bir türbenin üst sandukasının yan tarafında yatay kuşak olarak ve Selçuklu mimarisindeki gibi ince bir işçilikle görülmektedir. Gevaş'ta lahdin yan tarafında bulunan iyi işlenmiş kavisli dal, rumi rütbesi 14. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Osmanlılarda bu kez 1488 tarihli mezar taşında aynı düzen yazı çerçevesi olarak kullanılmıştır.

Yazıt ve kandil gibi ana düzenlemeyi tamamlayan bitkisel bezemeler, baş veya ayak taşları üzerinde ana düzenleme olan yazıt ve kandillerin çevresinde çeşitli şekillerde kavisli dallarla süslenmiştir. Bunların da ana yapısını "s" şeklindeki dalın kıvrımlarına yerleştirilmiş rumilerden oluşmaktadır. Geometrik Süsleme Malatya mezar taşlarında Ahlat, Erciş, Gevaş örnekleri kadar çeşitli ve kaliteli olmasa da geometri süsleme çeşitleri de zengin kabul edilmektedir. Dikey eksende sıralanmış kesişen yarım daireler: Tek örnek

tarihsizdir.

Yuvarlak çarkıfelek: 30 örnekle Malatya'nın ikinci yaygın grubudur. Açık sanduka mezarların yan taşlarının üst ve yan yüzlerinde genellikle ip motifi ile verilmiştir. Niğde'de 1407 tarihli lahitte, Erciş'te Karakoyunlu dönemine tarihlenen mezarda, Gevaş'ta 14. yüzyıla ait iki mezar taşında, Tokat'ta 1341, 1408, 1410, 1422 tarihli mezar taşlarında, 1448 tarihli mezar taşında Göynük, Sitti Edirne'de Hatun mezar taşında (1467) kandil gövdesi üzerinde, İst. Kısıklı Camii'nin (15. yy?) mezar taşı üzerinde yer alır. Çarkıfelek Anadolu Türk sanatında her dönemde yaygın bir motif olsa da örneklerimizdeki formuyla Malatya'ya özel bir tür olduğu söylenebilir.[51]

Garibname, Türkçe'nin en erken ve önemli eseridir. Aşık paşa tarafından kaleme alınmıştır. Garip Nağme adlı eser yanan ateşin Tanrı aşkına benzetilmesi ile bu dönemin kandilin ne kadar önemli olduğunu açıklamaktadır. Bursa ilindeki İznik'teki Edirne'deki mezar taşlarında kandil ve şamdanlar biçim olarak örneklerinde çok benzemektedir. Şalgam ve kandil simgesi Osmanlı döneminden itibaren işlemeye başlamış olup Osmanlı Dönemi'nin son zamanına kadar işlemleri devam etmiştir Malatya'da figürlü benzemeyi barındıran bir örnek günümüzde bulunmamıştır. Ancak burada fotoğrafları bir yayında yer alan ve genel bir değerlendirme yapılan iki örneğe yer verdik. Hayvan figürleri: Bir zamanlar Malatya Ulu Cami'de bulunan ve nerede olduğu bilinmeyen bir sandık mezarın yan taşı olabilecek taş üzerindeki üç çarkıfelek içindeki balık, oğlak ve boğa figürlerinin işaret ettiği kabul edilmektedir.

Kırşehir ilinde Aşık Paşa Türbesi adresindeki taşında yer alan Aslan diş düzenlemesi üzerindeki aslan burcu ve güneş gezegeni olarak kabul edilen mezar taşındaki işaretlerin ölüm zamanını işaret edebileceği düşünülmektedir. Sonraki zamanlarda bu üç burcun önce ölenlerin ölüm tarihini belirlemeye yardımcı olacağı düşünülürken İlerleyen zamanlarda olarak balığın kış döneminde bu söylemlerden bu düşüncelerden vazgeçilmiştir. Farklı yorumlara göre balık boğa koyun veya oğlak figürlerinin ustaların burçları olabileceği de düşünülmektedir

İnsan hayvan figürlü bezemenin 14. Yüzyılda yağın olduğu düşünülmektedir. Ancak bezemelerin yaygın olmasına rağmen Selçuklu dönemine ait herhangi bir mezar taşı bulunmamaktadır ama bölgede bulunanların 19. ve 20. yüzyılda olması eskiden gelen geleneğin devam ettiğini göstermektedir. Bu durumdan dolayı Malatya'da yapıldığı kabul

[51] Çal, Halil, "Malatya Kırklar Mezarlığı-Mezar Taşlarında Bezeme", Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Malatya, 1988, ss. 160-162

edilebilir. Heykelin geride yan kısmı Eğer mezar taşı olsaydı toprağa değen kısmının bir kısmı toprağın altında olması gerekirdi. Bu durumdan dolayı heykelin tarihi hakkında kesin bir sonuca varmak çok zordur. Sonuç olarak Malatya'da bulunan Mezar taşları üslup biçim şekil bulunan yazı olarak Aksaray'daki Kırşehir'deki ve Konya ilindeki Orta Anadolu Bölgesi'nin 12. ve 15. yüzyıllar arasındaki mezar taşlarına benzemektedir. Ancak Ahlat ve çevresinde yer alan il ve ilçelerde bulunan mezar ve mezar taşları gibi büyük değiller de bu durumdan dolayı aralarındaki ölçü farkından dolayı bezemeleri etkilemiştir. Bezeme yapılan bölgenin az olması bezemelerin küçük olmasına yol açmaktadır.

Ayrıca baş kısmında bulunan taşlarında küçük olması bu duruma etkilemektedir. Taşların bezemedeki işçiliği ve taşın cinsi çok kaliteli değildir. Bu durumu 14 yüzyıldaki Malatya'nın ekonomisini diğer bölgelerdeki Konya gibi merkezlerden daha zayıf daha az daha güçsüz olduğunu göstermektedir. Yukarıda belirtildiği gibi geometrik nesnelere Şamdan veya kandil gibi ve figürlü bezemelerin üslup biçim olarak Orta Anadolu örneklerine daha yakın oldu düşünülmektedir bu orta kısımlarına karşılık olarak da mezar taşları tiplerinde olduğu gibi Malatya iline ait kendisine özel bir biçim üslup olduğundan söz edilebilir.[52]

3.3.1.2. Kırk Kardeşler Şehitliği

Mezarlıklar, Müslümanlar ve gayrimüslimler için ayrılmaktadır. Malatya'da mezar taşlarının üzerindeki yazı ve motiflerden Selçuklular zamanına ait olduğu düşünülen Kırkkardeşler Şehitliği bulunmaktadır. XIII. yüzyıl Selçuklu dönemi mezarlığı olduğu anlaşılan şehitlikte, Kırk Selçuklu şehidinin mezarı bulunmaktadır. Bu nedenle mezarlık yerine, şehitlik olarak nitelendirilmiştir.

Battalgazi ilçesinde sur içinde bulunan şehitlik, Battal Gazi ile birlikte şehit olan kırk kişiye ait türbe olarak da kabul edilmektedir. Şehitlikte bulunan mezar taşlarının bir kısmı müzeye kaldırılmış, kırık dökük vaziyette bulunan mezarlığın çevresi Battalgazi Belediyesi tarafından duvarla çevrilerek koruma altına alınmıştır.[53]

[52] Çal, Halil, a.g.m., s. 175-176, 178-182
[53] Metin, Tülay, Selçuklular döneminde Malatya, Malatya Kitaplığı Yayınları, İstanbul, 2013, s.183

3.3.1.3. Anonim (Sekizgen) Türbe

Bu türbe kalıntısı, Kırklar Mezarlığı'nın içinde yer almaktadır. Günümüze sadece mezarın temel izleri kalabilmiştir. Türbe yapısının, görülebilen temel kalıntılarından sekizgen planlı olduğu anlaşılıyor. Malzemesi düzgün kesme taştır. Türbenin üst yapısı ve tarihi hakkında bilgi maalesef yoktur. Aynı sit içindeki Siddi Zeynep Kümbeti'ne benzer sekizgen gövdeli yapısıyla Selçuklu dönemine ait olduğu tahmin edilmektedir.[54]

3.3.1.4. Usta ve Şegirt Kümbeti

Battalgazi İlçesi, Karahan Mahallesi Kırkkardeşler mezarlık alanı içerisinde ve imam-hatip okulunun karşısında bulunmaktadır.

Kitabesi olmayan yapının, günümüzde sadece temel kalıntısının üzerinde dört sıra kesme taş dizisi bulunmaktadır. 12. yüzyıldan itibaren yaygınlaşan Selçuklu dönemi poligonal gövdeli pramidal külahlı türbeler sınıfına giren yapının içerisinden çıkarılan mezar taşları, Kırk Kardeşler mezarlığında mevcut olan mezar taşları ile aynı üslupta olması ve Karahan mahallesindeki 13.yüzyıla tarihlediğimiz Sıddı Zeynep türbesi de aynı plan tipinde olması nedeni ile 13.yüzyıla tarihlendirilebilir.[55]

Kırk Kardeşler Mezarlığı ve Hasan Basri Türbesine 250-300 m mesafede bulunan, Usta ve Şegirt olarak adlandırılan kümbetlerden Usta Kümbeti yolun kenarında yer alırken, Şegirt kümbetinin ise hemen arkasında olduğu tahmin edilmektedir. Usta kümbetinin yüzeyde temel kalıntıları ile moloz taş ve horasan harç örgülü birkaç sıra duvar kalıntıları görülmektedir. Duvarların kesme taşla kaplandığı görülmüştür. Kalıntılardan bu kümbetin sekizgen planlı olduğu anlaşılmaktadır. 2011 yılında Müze Müdürlüğü başkanlığında KUDEB işbirliği ile hafriyat ve temizlik çalışmalarına başlanmıştır. Kümbetin içerisinde/yüzeyinde dört parça yazılı mezar taşı bulunmuştur. İnsan kemiklerine rastlandığından bu alanda "Sin" kısmı olabileceği düşünülmektedir. Kümbetin içten içe genişliği 5.50 m olup duvar kalınlığı 50 cm'dir. Sırlı sırsız seramik parçalarına da rastlanmıştır. [56]

---

[54] Eskici, Bekir, Malatya Türk-İslam Dönemi Mimari Eserleri, Malatya Kitaplığı Yayınları, (1. Baskı), İstanbul, 2013, s.165

[55] Yıldız, Eren, "Malatya İl Merkezinde Ortaçağ Mezar Yapıları", (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Sivas, 2019, s.63-64

[56] Malatya Kültür Envanteri, Malatya Valiliği Kitaplığı, Malatya 2014, s.278

Şekil 3.1. Usta Şegirt Kümbeti

3.3.1.5. Sıddı Zeynep Kümbeti

Battalgazi İlçesi, Karahan Mahallesi 1882 nolu parselde yer almaktadır. Sıddı Zeynep kümbeti, plan tipi ve inşaat tekniği yönünden Selçuklu dönemi poligonal[57] gövdeli ve piramidal[58] külahlı türbeler sınıfına girmektedir. Birkaç araştırmacı tarafından yapılan önceki tarihlendirmelerde; yapıyı mimari özelliklerine göre 14.yüzyılın ikinci çeyreğine tarihleyen Orhan Cezmi Tuncer, türbeye ismi verilen kişinin bir dönem Malatya'ya hakim olan Dulkadiroğlu Süleyman Bey'in kızı ve Fatih Sultan Mehmed'in eşi olan Sitti Hatun olabileceğini ve 1467 yılında vefat eden Sitti Hatun'un onun anısına türbe yapılmış olabileceğini belirterek 15. yüzyıla 12. ve 13.yüzyıl tarihli tek katlı ve sekizgen planlı Sivas Abdülvehhap Gazi, Kırşehir Kalender Baba, Tunceli Elti Hatun, Konya Tacül

[57] Poligonal; çok sayıda kenar ve köşesi olan düzensiz şekil.

[58] Piramidal; Piramit biçiminde olan

Vezir türbesi gibi sade yapılı olması ve yapının genelindeki inşaat tekniğini de göz önünde bulundurarak 13.yüzyıla tarihlendirilebilir.64 Yapıda kitabe bulunmadığından inşa edeni ve sanatçısı bilinmemektedir.

3.3.1.5. Üç Kardeşler Türbesi

Şehir surlarının içinde, Meydanbaşı Mahallesi Hötüm Dede minaresinin yanındadır. Kitabesi olmayan yapıyı İsmail Aytaç, 13.yüzyıl veya son devirlere, Bekir Eskici ise yapının bölgede yer alan Zeynel Bey mescidine benzemesinden ve yanındaki minare ile aynı yapı kuruluşuna ait bir unsur olma ihtimaline ve inşa tarzını da dikkate alarak 13.yüzyılda yapılabileceğini belirtmiştir. Yapının kuzeyinde bulunan Şahabiye-i Kübra medresesi gibi moloz ve kesme taş inşa edilen türbe yine medresede olduğu gibi beşik tonoz ile örtülüdür. Üç Kardeşler türbesinin 13.yüzyılda dikdörtgen planlı türbelere oranla sıradan bir görüntüye sahip olması kale surlarından kalan taşlar ile inşa edildiğini düşündürmektedir. Yine yapıda kitabe bulunmamakta ve ustası bilinmemektedir.

14. yüzyıldan itibaren yeni bir tip olarak ortaya çıkan baldaken[59] tarzı türbeler, Anadolu Selçuklularından itibaren Beylikler ve Erken Osmanlı döneminde yaygınlaşmaya başlamıştır. Yapının erken Osmanlı dönemine özgü almaşık teknik ile düzenli bir şekilde inşa edilmiş olması Osmanlı dönemine ait bir eser olduğunu göstermektedir.

3.3.1.6. Kanlı Kümbet

Türbede herhangi bir tabuta ve mezara rastlanılmamıştır. Yapının taşıyıcı sistemi zaman içerisinde ve insan eli ile tahribata uğramış olmasına rağmen ayakta durmaktadır. İrili ufaklı çatlakların bulunduğu taşıyıcıların üzerindeki kubbe ve kubbenin sekizgen kasnağı tamamen yıkılma evresine gelmiştir.

Türbenin üst bölümü harap olmasına rağmen kubbenin özgün formu kalıntılardan anlaşılmaktadır. Yıkılan kubbe ve sekizgen kasnak özgün malzemelerine uygun şekilde onarılmıştır. Restorasyon sırasında yapının orijinalinde bulunmayan, yapının biriken yağmur sularından korunması düşünülerek 90 cm genişliğinde tretuvar eklenmiştir.

Mezar odasının dış yüzeyinde ve taşıyıcı ayaklarında oluşan çatlaklar bağlayıcı

[59] Kubbe ya da piramit çatıyla örtülü, kare, çokgen ya da daire planlı, sütunlarla taşınan küçük açık strüktür.

özelliği olan reçine bazlı özel dolgu malzemeler kullanılmıştır. Türbenin taşıyıcı sistemini teşkil eden kagir bölümlerinde renk ve dokular dışarıdan belli olacak şekilde onarılmıştır. Mezar odasının giriş kısmının üzerindeki delik, kesme taş ile örülmüş ve mezar odasının tabanı düzeltilmiştir.

Şekil 3.2. Kanlı Kümbet

3.3.1.7. Nefise Hatun Türbesi

Battalgazi İlçesi Meydanbaşı Mahallesinde Kanlı kümbed ile aynı yol güzergahında bulunmaktadır. Herhangi bir tarih belirten kitabesi bulunmayan yapının, Kanlı kümbet ile benzer özelliklerinin olması nedeni ile Bekir Eskici bu yapıyı 16.yüzyıla, İsmail Aytaç ise 14.yüzyılın sonuna tarihlendirmiştir. Adana Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından onaylanan tescil fişinde Selçuklu dönemine ait bir yapı olarak kabul edilmiştir.

Kare planlı ve tek katlı baldaken bir tip olan türbe, 14. yüzyıla tarihli İznik Sarı Saltuk türbesi ile plan tipi, cenazelik katının olmaması ve kemer formu açısından birbirlerine benzerlik göstermektedir. 1310 tarihli Tokat Kiçi Hatun türbesi, Niğde Dörtayak türbesi, Afyon Garipler türbesi (1386), Bayındır Gömeçlik Hatun türbesi (15.yüzyıl) gibi kesme taştan inşa edilen Nefise Hatun türbesi, gövdenin dört köşesi kemer üzengi seviyesinden başlamak üzere pahlanarak sekizgen bir kasnak oluşturulmuştur.[225]İznik Sarı Saltuk, İznik Yakup Çelebi türbesi gibi 14. ve 15.yüzyıla tarihli yapıların özelliklerini bünyesinde barındıran Nefise Hatun türbesinin, 14. ve 15. yüzyıl arasında inşa edilmiş olması mümkündür.

Bağışlayıcı olan Allah'ın rahmetine kavuşan Emir Suhrab oğlu Şeyh Hasan Bey'in

kızı merhum Nefise Haciyye Hatun'un ihtiyacı için ruhuna Fatiha yad edilmelidir.

Türbeye adı verilen Nefise Hatun'un kim olduğu konusunda birkaç görüş vardır. Birinci görüş; Nefise Hatun'un Celayirli Şeyh Hasan soyundan olduğudur. Ancak bu görüş gerçeği yansıtmamaktadır. Celayirliler 13.yüzyılda Moğollarla birlikte Anadolu'ya gelen Moğol kabilelerinden birisidir. Celayirliler adını kurucusu Celayirli Şeyh Hasan yani diğer adı ile Hasan-ı Büzürg'ten (Büyük Şeyh Hasan (1304-1352) almıştır. Moğolların taht mücadelesini fırsat bilerek 1340 yılında bağımsızlığını ilan eden Emir Şeyh Hasan'ın, Bağdad Hatun ve Dilşad Hatun adlı iki eşi olmuştur. İznik Sarı Saltuk, İznik Yakup Çelebi türbesi gibi 14. ve 15.yüzyıla tarihli yapıların özelliklerini bünyesinde barındıran Nefise Hatun türbesinin, 14. ve 15. yüzyıl arasında inşa edilmiş olması mümkündür.[60]

Şekil 3.3. Nefise Hatun Kümbeti

3.3.2. Battalgazi Menkıbesi

Seyyid Battal Gazi'nin 9. yüzyılda yaşadığı tahmin edilmektedir. Bu fikri kuvvetlendiren iki delilden birincisi, Battal'ın, risaletinin tamamlanmasından iki yüz yıl sonra ortaya çıkacağına dair bir menkıbede geçen kayıttır. İkincisi ise, Battal Gazi şeceresinden hareketle yapılacak bir tarih hesabının aşağı yukarı aynı neticeyi vermesidir. Adı geçen şecerede bulunan şahıslar ise şunlardır: Hazret'i Ali, Hazret-i Hüseyin, Zeyne'l-Âbidin, Zeydü'l-Envâr, Hüseyni'l-Ekber, Yahye'l-Erdişir, Muhammedi'l-Erdişir, Ali Zeyd, Aliyye'l-Mediniyyü, Rebi', Alı, Hüseyn, Seyyid Battal Gazi bilindiği gibi Hazret-i Hüseyin soyundan gelenlere Seyyid denilir.

Battal, Hüseyin Gazi ve Sa'ide Hanım'ın oğludur. Hakkındaki menkıbevi unsur şu

[60] Yıldız, Eren, a.g.e, s.63,69-70,79,83,92

şekildedir: Abdülvehhab adlı bir sahabe Efendimiz Hazretleri (s.a.v.)'ne Rum diyarından bahseder. O'nun mübarek hatırı Rum'a meyi eder. Bunun üzerine Cebrail, Hazret-i Rabbü'l-Âlemin'den haber getirir. Rum diyarının Müslümanların eline geçeceği, risaletin tamamlanmasından iki asır sonra asıl adı Ca'fer olan Battal Gazi'nin zuhur edeceği bildirilir. Abdülvehhâb'ın O'nu göreceği kaydedilir.

Başka bir menkıbede ise, bir gün, Hüseyin Gazi'ye henüz doğmamış bulunan oğlu Battal'a verilmek üzere emanetler sunulur. Bunlar, ismi Aşkar-ı Dev-zade olan at, süngü, Adem Peygamber'in iki bölük saçı, Dâvûd Peygamberin zırhı, İshak Peygamber'in çukalı[61] ve Hazret-i Hamza'nın silâhıdır. Bu emanetler, zamanı gelince babasından Battal'a intikal eder. Ayrıca, Halife tarafından bir kılıç, bir gürz ve Hazret-i Ali'nin sancağı Seyyid Battal'a gönderilir.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in rüyada görülmesiyle alâkalı menkıbelerden birinde Malatya emiri Ömer, O'nunla konuşur. Efendimiz, Battal'a amcası Hasan'ın kızının alınmasını buyurur. Bunun üzerine Battal o kızla evlendirilir.

Mühenk isimli şahsın rüyasında ise Peygamber Efendimiz (s.a.v.), O'nun Battal Gâzi'ye yardımcı olmasını ister. Mühenk, bunun üzerine Battal'a yardım etmek için harekete geçer.

Efendimiz'i rüyalarında gören iki ecnebi kız, Müslüman olurlar. O'nun tavsiyesiyle Meh Peyruz Seyyid Battalla, Mihriyayil'in kızı ise Muhammed isimli gaziyle evlenirler.

Bütün bu menkıbevi unsurlardan sonra Battal-name'deki İslâmi motifleri de şu başlıklar altında incelemek mümkündür:

Seyyid Battal, Allahü Te'âlâ tarafından Rum vilâyetlerini Müslümanlaştırmak, kiliselerini yıkıp yerine mescid ve medreseler yapmakla vazifelendirildiğini defalarca ifade eder. Şahsî bir intikam peşinde koşmadan babasının katilini bile dine davet eder. Savaşarak yendiği çok sayıda kişiyi İslâmiyet'e davet ederek, kabul edenlere ikramlarda bulunur. Bazen tek tek, bazen da toplu olarak çok sayıda kişi Müslümanlığa girer. Bunlar da, İslamiyet'i başkalarına yaymak için çalışırlar. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'i rüyalarında gören bazı ecnebi kişiler de Müslüman olurlar.

Battal ve askerleri, Rum Kayseri'nin elinde bulunan kaleleri fethederler ve

[61] Çukal; Zırhlı, zırhlar giyinmiş

Müslümanlaştırırlar.[62]

3.4. ARAPGİR

Arapgir ilçesi, Göl Dağı'nın kuzeydoğu eteklerinde, Sarıçiçek Dağları'nın güneyinde Arapgir Çayı vadisi boyunca engebeli bir arazi üzerine kurulmuştur. Arapgir'de deniz seviyesinden 1200n yükseklikte karasal iklim hakimdir. Malatya'ya 122 km, Elazığ'a 100 km karayolu ile bağlanan Arapgir, Ağın, Keban, Baskil'de; Erzincan'ın Kemaliye ilçesi; Sivas'ın Divriği ve Malatya'nın Arguvan ilçeleri ile çevrilidir.[63]

Bu şehir Hz. Ömer zamanında Araplar tarafından ele geçirilmiş ve birçok kez el değiştirdikten sonra Malazgirt Savaşı'ndan sonra Alp Arslan'ın fethinden sorumlu olan Emir Danişment tarafından alınmıştır. Birçok tarihi mücadeleye sahne olan Arapgir, XII. yüzyılın sonlarında Anadolu birliğine katıldı ve 15. yüzyılda Timur'un işgaline uğradı. Nihayet Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı Türklerinin sımsıkı eline geçmiştir.

Arapgir, çevresindeki eski şehirlerden biri olan Malatya kadar eskidir. (M.Ö. 15. yy) Bugünkü Arapgir'in adını o dönemde Gözduk denilen derenin adıyla inceleyecek olursak, "Taş Göze" veya "Taşküze" her zaman Göze veya Küze, su kaplarına da küze denir. Yani su ile ilgili ve kaleden 5 km. Türkçede Gözlük çayı denilince, ötedeki dereye adını veren Gözlük ve Taşküze kelimesinin eski Farsça olması ve taştan fışkıran göz suyunun taştan fışkıran adının eski Farsça olması daha olasıdır. şehre verilir.

M.Ö. 712 yılında Asur Kralı Sargon Malatya çevresinde Urartulara karşı beş, Müşkiler'e karşı üç kale yaptırmıştır. Bu seferlerden birinde Meliten halkı Mezopotamya'ya sürgün edilmiş ve Güney Mezopotamya'dan esirler getirilerek iskân edilmişlerdir.

Asur devletinin çöküşüne kadar Asur hegemonyası altında kaldı. Asur Devleti aldığı yerleri sömürmektedir. Arapgir ve Malatya'da iz bırakmadılar. M.Ö. 612 yılında Asur Devleti'ni yıkan Medler Arapgir'i egemenliği altına aldı. Arapgir, 330 yılına kadar Medler'de kaldı. Doğu İran'daki Medlerin ticaretlerinden yararlanan Ermeniler, merkez Ahlat olarak Urartuların ülkesinde bir Ermeni krallığı kurdular. Sakalar tarafından bir süre Ermeni egemenliğinde kalan Arapgir Med İmparatoru Keyaksar, Lidya'ya giderken tüm Anadolu'yu yeniden kendisine bağladı. Arapgir, 215 yıl önce Med, ardından Pers

[62] Çağran, Önder, " Battal-name'de Menkıbevi Unsurlar İslemeli Motifler", III. Battalgazi ve Malatya Çevresinde Kültür Sempozyumu, .Malatya 1988, s.94
[63] Aytaç, İsmail, a.g.e, s.18

İmparatorluğu'nun bir parçası olarak kaldı.

Bizanslılar, Hicri 138, M. 756'da Malatya'yı aldıktan sonra Marcilhusiye'ye gelerek burayı kuşattılar. Bu sırada Kemah'ta Bizanslıların eline geçmiştir. Araplar tarafından kuşatıldığı halde geri alınamadı. Bu olay sırasında Arapgir yeniden Bizans egemenliğine girmiştir. Müslüman Araplar ile Bizanslılar arasında sürekli savaşlar olmuş ve şehir kısa sürede el değiştirmiştir. Arapgir'in 933 yılında Bizans egemenliğine girdiği ve hakimiyetin 1071 Malazgirt Savaşı'na ve hatta sonuna kadar devam ettiği bir gerçektir.

1242 - 1243 yıllarında Kösedağı Savaşı'nda Selçuklu Devleti'nin Moğollara karşı yenilenmesi üzerine Arapgir'deki Moğollara ve ardından İran'da Hülagü tarafından kurulan Moğol İlhanlı Devleti'ne geçmiştir.

1834 yılında Arapgir ilçe haline getirilerek Elazığ'a bağlanmıştır. Bir yandan çeşitli işgaller ve kargaşalar nedeniyle kapatılan eski kervan yollarının Osmanlı seferleriyle Anavatan'da Suriye, Hicaz ve Irak'ın katılımıyla açılması Arapgir halkını harekete geçiriyor. Basra, Bağdat, Diyarbakır ve Harput yolundan gelen baharatlar Arapgir'deki toptancılara gelmekte, oradan Erzincan, Erzurum, Giresun ve Trabzon illerine satılmaktadır. İkinci en önemli yol Beyrut'tur. Halep, Halep yolundan Antep yolundan gelen mallar,

Kanuni Sultan Süleyman döneminde Sivas valiliğine bağlı bir sancak merkezi olmuştur. 1834 yılında Diyarbakır sancaklarına, 1874 yılında Mamuret-ül Aziz (Elazığ) sancaklarına bağlanmıştır. Kalenin eteğinde sıkışıp kalan ve genişleyemeyen şehir XIX. 19. yüzyılın ortalarında bugünkü yerine taşınmıştır.

Cumhuriyet döneminde yurtta demiryolları yapımında Arapgir ilçesini belli oranda pasifize etmiştir. Bu durum toptan ticareti tamamen yok etti. Tüccarların tamamına yakını sermayelerinin faaliyet gösterebileceği büyük şehirlere göç ettiler. Son olarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin sınai kalkınma hamlesi ile dokuma fabrikaları kurulunca Arapgir dokuma sanayi çöktü. Bu sanat dalında çalışan teknisyenler ve işçiler o fabrikalarda işçi oldular. Bu sayede 50 bin nüfuslu Arapgir şehri 10 bin nüfuslu bir şehir haline gelmiştir.[64]

3.4.1. Arapgir İlçesinde Ölümle İlgili İnanışlar

Arapgir merkez ve köylerinde dilek ve dua için gidilecek sevap sayılan türbeler ve

[64] Arapgir Kaymaklığı, arapgir.gov.tr.

gezilecek yerler bulunmaktadır. Derdine derman arayanlar bu mübarek ruhların yattığı yerlere gider, kurban keser ve niyetlerini dua ile ifade ederler. Özellikle mihraplarda adaklar yapıldığında, dualaların kabul oranının yüksek olduğuna inanırlar.

Arapgir ve çevresinde ölümle en çok ilişkilendirilen hayvan baykuştur. Baykuş, yörede "ocağı yıkayan, yıktığı ocakta yuva yapan" bir hayvan olarak görülüyor. Bir evin üzerinde özellikle akşam namazında baykuş öterse o evden ölü çıkacağına inanılır. Baykuş ölümün habercisi kabul edildiğinden, bölgedeki evlerin yakınında kuş görülürse hemen uçurtma olur. Bir köpeğin ağlaması gibi uzun süreli uluma da ölüm işareti olarak kabul edilir. Bulutlu su, düğün, gelinin gelin olması, elinde silahın patlaması gibi rüyalar yöre halkı tarafından ölüme yorumlanır. Yine rüyayı gören kişiyi aramak, onu bir yere götürmek veya ona bir şey vermek de ölüme yorumlanır.

Arapgir'in Gebeli köyündeki cenaze merasimi, ölen şahıs sağlığında en çok neyi seviyor, neyle uğraşıyorsa öldüğü zaman cenazesi onunla ilgili bir merasimle götürülür. Mesela, sağlığında davul-zurnayı seviyorsa davul-zurna eşliğinde, ata binmeyi seviyorsa cenazesi atla kabristana götürülür.

Ölüm alameti, çok hasta olan bir kişinin aniden ayağa kalkıp rahat davranması, daha önce vefat etmiş akrabalarını görüp onlarla konuşması, tavana bakıp sürekli aynı yere bakmasıdır. Yine ölüme yaklaşan hastaların gözleri kararır, yüzleri sararır, saçları ve sakalları birbirine karışır ve ellerinden düşer.

Yöre halkı başlarına gelebilecek her türlü kaza ve belalardan korunmak için bazı dönemlerde okuma, ziyaretlere gitme ve kurban kesme gibi uygulamalar yapmaktadırlar. Yerel halk ölümden korksa da yerel büyükler kendilerini ölüme hazırlıyor. Artık dünya işlerini arka planda bırakıyorlar, daha çok namaz kılıyor, kefenlerini sağlıyorlar ve cenaze masrafları için bir yakınlarından birine para bırakıyorlar.

Ölüm haberi aileyi yıldırım gibi vurur. Selâ okunarak ölüm haberi yöre halkına duyurulur. Arapgir'de evinde cenazesi olan aile yas tutuyor. O evde üç gün ateş ve yemek pişirmek yok. Konu komşular, akrabalar böyle acılı günlerde evlerini hiç yalnız bırakmazlar." "Merhumla birlikte kim öldü" gibi cümlelerle aileyi teselli etmeye çalışırlar. Ölen kişinin iyi nitelikleri hatırlatılır. Ölen kişi yaşlıysa, ölüm biraz daha olgun kabul edilir. Ölen genç ise ve ölüm ansızın gelmişse, ölenin ardından ağıtlar çekilir ve ağıtlar tutulur. Arapgir'de bu ağıtlara "söyleyip ağlamak" denir.

Bir kimsenin öldüğüne inanıldığında, gözleri açık ise kapatılır, üzerine bir örtü

örtülür ve elbisesi yırtılır. Çenesi başının üzerindedir ve ayak başparmakları birbirine bağlıdır ve karnı şişmesin diye karnına bıçak gibi metal bir şey bırakılır. Kişi gece ölürse sabaha kadar tutulur. Cenaze köyde ise sabah saatlerinde, ilçe merkezinde ise cenaze işleri öğleden sonraya bırakılır. Selâ verilen ölülerin cenazesi için halk toplanır. Cenaze genellikle ilçe merkezindeki gasilhanede yapılırken, köylerde uygun bir alan kapatılır ve kazanlarda su ısıtılarak "teneşir" adı verilen bir tahta üzerinde yapılır. Yıkanma işlemi sırasında imamla birlikte merhumun yakınları da hazır bulunur. Yıkama işlemi devam ederken kefen hazırlanır. Köylerde cenaze yıkandıktan sonra kazan ters çevrilir. Yıkanan ceset bir kefene sarılır ve tabuta konur. Ölen kişi erkek ise tabutun üzerine örtü serilir. Ölen kişi kadın ise tabutun üzerine bir yazıt konulur. Alevi yoğunluğunun yüksek olduğu bölgelerde kadınların siyah başörtüsü taktığı, ölen adamın karısının örgüsünü yarıya indirdiği, erkeklerin siyah giyip yakalarına merhumun fotoğrafını astığı görülüyor.

Arapgir'in bazı kesimlerinde ölüye helal olsun diye ölü son kez mahallesine götürülür, ev halkından, akraba ve komşulardan helallik alınır. Daha sonra cenaze tabutla birlikte musalla taşına konulur ve namaz vaktinin gelmesi beklenir. Ölünün defnedilmesi için vakit kısıtlı ise, vakit namazını beklemeden hemen cenaze namazı kılınır. Musalla taşında cenaze namazından önce helallik alınır. İmam her defasında üç defa "ahiretle ilgili hakkını helal et" diyerek helallik ister.

Cenaze namazının ardından tabut öne alınarak mezarlığa götürülür, ardından cemaat cenazeye saygı göstermeye gider. Arapgir'de merhumun eşyalarını dağıtmanın asıl sebebi ölenin ruhundan korkmalarıdır. Ancak aynı zamanda ölünün ardından namaz kılmaya ve fakirlerin ihtiyaçlarını karşılamaya vesile olması da amaçlanmaktadır.

Arapgir'de "yetki devri yemini" diye bir gelenek vardır; ölen kişiye günahına ve yerine getirmediği namaz ve oruçlara kefaret için bir miktar para verilmesi olayıdır. Dokuz kişilik bir grubun oturup içinde belli bir miktar para bulunan mendili, vererek "Kabul ettin mi" diyerek dolaştırmasına denir. Bu tören de cenaze namazından sonra yapılır.

Bölgedeki mezarlar, ölüm haberinin alınmasının hemen ardından ölenlerin yakınları, komşuları ve yakın arkadaşları tarafından kazılıyor. Kabir, erkeklerin göbek hizasında, kadınların göğüs hizasında kazılır. Mezar kazılırken uğursuzluk getirdiğine inanıldığından kazma ve kürek elle verilmez, yerde bırakılır. Cenaze, akrabalar tarafından, yakınlar üzüntüden kurtulamazlarsa, imam ve ona yardım eden birkaç kişi tarafından, kıble tarafında, cenazenin sağ tarafında, kıbleye dönük olarak bırakılır. Cenaze

mezara konulduktan sonra kefenin bağı gevşetilir.

Arapgir ve çevresinde ölümle ilgili inanışlar eski Türk gelenek ve görenekleriyle benzerlik gösterse de çoğunluğunun dini uygulamalar olduğu görülmektedir. Hastanın ölüm meleğini kılıçla fark etmesi nedeniyle Tatarların korkudan ağzı açık öldükleri düşünülmektedir. Bu durumun, ölüm meleğinin yüzünün soğukluğundan dolayı melekle karşı karşıya gelmesiyle hastanın yüz hatlarından anlaşılabileceği söylenmektedir. Hastanın bu ilk karşılaşma anındaki tepkilerinden, ölümden sonraki yaşamının hangi noktasında olduğu hakkında bilgi edinilir. Hasta ölüm meleğini gördüğünde korkarsa cehenneme gideceğine, sakin bir gülümsemeyle karşılanırsa cennete gideceğine inanılır. Demirde usta olan eski Türklerin, ölünün karnının şişmemesi için ölünün karnına bir bıçak ya da metal koyarak, ona kutsallık ve koruyucu ruh atfetmelerinden kaynaklandığına inanılmaktadır.

Kaynaklarda, ölü adam ve yaşlı adamın evin sol tarafında, kadının ise sağ tarafında yıkandığı, yıkandıktan sonra ise "eşuk" adı verilen bir kefene sarılıp yıkandıkları kaydedilmektedir. Tabuta konduktan sonra at arabasıyla defnedilecekleri yere götürülür.

Mahalle ve çevresinde geceleyin ölen bir kişi eski Türklerde olduğu gibi gece gömülmez, kötü ruhların ölülere zarar vereceğine inanıldığından sabaha kadar nöbet tutulur. Fakirleri doyurmak ve ölülerin ruhlarının huzura ermesi için sadaka vermek İslam dininin önemli unsurlarındandır. Ancak hayır işlerinin belirli günlere bağlı olduğu geleneksel Türk inancının bir uzantısıdır. Helva ve çorba dağıtmak eski Türklere ait bir inanç iken, günümüz inanç yapısı doğrultusunda bu güzel amellere hatim ve mevlit eklemek de bu güzel uygulamaları İslamlaştırma çabasıdır.

Çin arşivlerindeki kayıtlara göre Arapgir'de olduğu gibi Orta Asya'da da yaşayan eski Türk topluluklarında yas adetleri vardır. Oğuzların yaslarının alameti, siyahlara bürünmeleri ve yas çadırının üzerine siyah bir bayrak asmalarıdır. Ancak ölen kişi düşmanları tarafından öldürülürse beyaz bayrak çekilir. Alevilerin çoğunluğunun yaşadığı yerlerde yas işareti olarak saç kesme geleneği Göktürkler arasında da bulunmaktadır. Göktürklerde defin işlemi tamamlanıp cenaze evine dönüldüğünde merhumun eşinin saçları ortadan ikiye kesilir. Kazaklarda yas belirtilerinden biri de ölen kişinin atının kuyruğunu yarıdan kesmektir ve buna "tullamak" denir. Aradan yıllar geçmesine rağmen insanların ölüm gibi acı bir duruma verdiği bu tepkiler küçük farklılıklar gösterse de hemen hemen aynısı gibidir.

Arapgir halkının, öldükten sonra çektiği acı ve ıstırabı ifade eden gelenek ve görenekleri, eski Türklerin "Yuğ Törenleri"nin izlerini taşımaktadır. Çünkü eski Türklerden olan Oğuz Türkleri cenazelerinden sonra ağlar ve tırnaklarıyla yüzlerini yırtarlardı. Göktürkler saçlarını ve kulaklarını kesip yüksek sesle ağlardı. Yine bu iki topluluğa mensup kadınlar saçlarını çekerek, kıyafetlerinin yakalarını yırtarak ağlıyorlardı. Ayrıca, defin ve yas törenleri arasında resmi olarak ağlayan, ağlayan ve ağlayan "yağcı" kadınların varlığından da kaynaklarda bahsedilmektedir. Bunlardan yağcı, ölen kişinin maceralarının hikayesini anlatır ve anlatır ve sığır çobanı, ağlayan olarak görevini yerine getirir.

Arapça'da "final" kelimesi, ölen biri için ağlamak ve yas tutmak anlamına gelir. Sonuçta amaç, yakınlarının ölen kişinin yokluğunu hissederek acısını hissetmesidir. Cahiliye döneminde Araplar, ölünün arkasından yapılan iyilikleri sayarak, saçlarını yolarak, yakalarını yırtarak ağlarlardı. Hz. Peygamberimiz birçok hadisinde ölünün arkasından bağırarak ve saçını çekerek ağlamayı yasaklamış ve en sert bir dille yermiştir. "Ölüler, ölülerin arkasından bağırarak ve ağlayarak azap görürler", "Allah, ölülerin arkasından ağlayıp ağlayanlara ve onları dinleyenlere lanet etmiştir". Hadislerde ve şeriflerde de görüldüğü gibi, ölünün arkasından bu şekilde ağlamak Peygamber'in sünneti ile kaldırılmıştır.

3.4.2. Arapgir'de Bulunan Tarihi Mezarlar-Türbeler

3.4.2.1. Maksud Dede Türbesi

MÖ 1200 yılında kurulan Arapgir, köklü bir geçmişe sahiptir. Bu tarihte birçok önemli milli ve manevi şahsiyete ev sahipliği yapmıştır. Arapgir halkı bu insanlara hayatta iken gösterdikleri önemi, öldükten sonra kabirlerini ziyaret ederek göstermişlerdir. Selamlı Köyü'ne yakındır ve VII. yüzyılda kurulduğu sanılmaktadır. Köyün batısındaki Maksut Dede hac yerinde, birbirine özenle oyulmuş sekiz oda, bir tarih müzesi gibi. Anı mevkiinde İçmeler adında bir mağara ve iki tarihi çeşme bulunmaktadır. Maksut dedesinin hac yeri köyün dışında olmasına rağmen insanlar dua etmek için uğrarlar ve ölülerinin ruhlarına Fatiha gönderirler. İnsanların abdest almaları ve rahatça namaz kılmaları için bir çeşme ve mescit yapılmıştır.[65]

[65] Köksal, Hüseyin, "Malatya İli Arapgir İçesi Halk İnanışları", (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Fırat Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Elazığ, 2019, ss.43

3.4.2.2. Alıçlı (Pinik Ana) Kümbeti

Alıçlı Mahallesinin Never Mevkii'nde düzlük bir alan üzerindedir. Sekizgen planlıdır. Yörede "Kubbe" ya da "Pinik Ana Kümbeti" olarak da bilinmektedir. Kesme taş ve horasan harcıyla yapılmıştır. Üst örtüsü yıkılmış olup yoktur. Batı yönde sivri kemerli bir kapı girişi bulunmaktadır. Güney ve kuzey cephelerde birer pencere boşluğu vardır. Kümbetin içi toprak dolgu ile kaplıdır. Yapıda herhangi bir süsleme elemanı yoktur. 13-14. yy. özellikleri göstermektedir.[66]

Şekil 3.4. Pinik Ana Kümbeti

3.4.2.3. Malatya Arapgir Onar Köyü Göktürk Mezar Taşları ve Tarihi Cemevi

Malatya ili Arapgir ilçesi sınırları içinde yer alan Onar Köyü, Doğu Anadolu bölgesinin en önemli tarihi yerleşim yerlerinden biri olmasına rağmen, güzergah olarak biraz kapalı olması veya biraz kapalı olması nedeniyle sık ziyaret edilmeyen köylerden biridir. Buna rağmen Arapgir ilçesindeki Fotokamp (Uluslararası Malatya Fotokamp) faaliyeti nedeniyle son yıllarda adını daha geniş bir alana duyuran Onar Köyü'nün tarihi yerleri ve kaya mezarlarının tahrip edilip, dokunun bozulmaması için gerekli özenin

[66] Malatya Kültür Envanteri, a.g.e, s.183

gösterilmesi gerekmektedir. Özellikle Anadolu'nun bilinen en eski Cemevi ve Roma Dönemi kaya mezarlarına sahip Arapgir Onar Köyü, yeşillikler içinde adeta bir vaha gibi görünmektedir.

Doğu Anadolu bölgesinin tarihi yerleri, şehirleri ve antik kentleri için bir rota belirlenirse Onar Köyü rotasına mutlaka yer verilmesi faydalı olacaktır. Köyün hemen yanındaki yamaçta bulunan Roma Dönemi'ne ait kaya mezarları hakkında birkaç araştırma yapılmış olmasına rağmen henüz detaylı bir çalışma yapılmamış ve günümüze ulaşamamıştır. Köyde yaşayanlar kendi imkanlarıyla bu tarihi kaya mezarlarını koruyorlar.

Onar Köyü, Anadolu'nun en eski Cemevi'ne de ev sahipliği yapmaktadır. Bugün köyde biri modern bir yapı, diğeri ise oldukça eski ve uzun bir koridordan girilen tarihi Büyükocak Cemevi olmak üzere iki Cemevi bulunuyor. Her iki Cemevi de ibadete açıktır ve içinde tarihi eşyalar ve giysiler de bulunmaktadır. Ayrıca modern Cemevi binasında Göktürk yazılı mezar taşları ve çevresinde çeşitli antika eşyalar sergilenmektedir.

3.4.3.4. Onar Dede ve Bayat Boyu

Arapgir merkezine 15 km uzaklıktadır. Uzaklarda bulunan Onar (Öner) köyünün 1224 yılında İran sınırları içinde bulunan Horasan göçmeni Şeyh Hasan Öner tarafından kurulduğuna dair rivayetler vardır. Vakıf senedine Arapgir ile ilgili birçok kaynakta da yer verilmektedir. Ehl-i Beyt soyundan gelen Şeyh Hasan Öner'in türbesi ve aşiretinin gömülü olduğu mezarlıkta cami, tut ağacı, tekke ve iki çeşme bulunmaktadır.[67]

Onar Dede'nin Oğuz Türklerinin 24 boyundan biri olan Bayat Aşiretine ait olduğu düşünülmektedir. Onar Dede mezarlığında Bayat Boyu pulunun bir çeşidi bulunduğundan, pul üzerinde Göktürk'te 'her şey ölümlü' anlamına gelen üç harften oluşan 'Neng Ölesi' olarak yazıldığı Türk öncesi uzmanlar tarafından tespit edildi. . Bugün bu mezar taşı ve benzeri mezar taşları başka Cemevi'ndedir.

Anadolu'ya Hünkar Hacı Bektaş Veli'den yaklaşık 30 yıl önce gelen Hasan Dede, 1220'li yılların başında bugünkü Onar köyünün bulunduğu yere gelerek zaviyesini kurmuştur. 1224 yılında Anadolu Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubat zamanında Malatya Selçuklu Emiri'nden vakıf ismi alınarak yerleşim alanının sınırları belirlenmiş ve bugün Büyükocak Cemevi olarak anılan zaviye resmiyet kazanmıştır. Bilindiği gibi Alevi

[67] Üzmez, Hüseyin, a.g.e. s.41

inancında "Ocak" kelimesinin farklı bir anlamı vardır. Ayrıca son araştırmalara göre Onar Dede, Hz. Ali'nin soyundandır. Günümüzde 1224 yılında yapılan bu Cemevi'nde az sayıda tarihi eser bulunmaktadır; 200 yıllık Kuran ve Osmanlı dönemi Türkmen kıyafetleri, 800 yıllık derviş çantaları gibi eşyalar var.

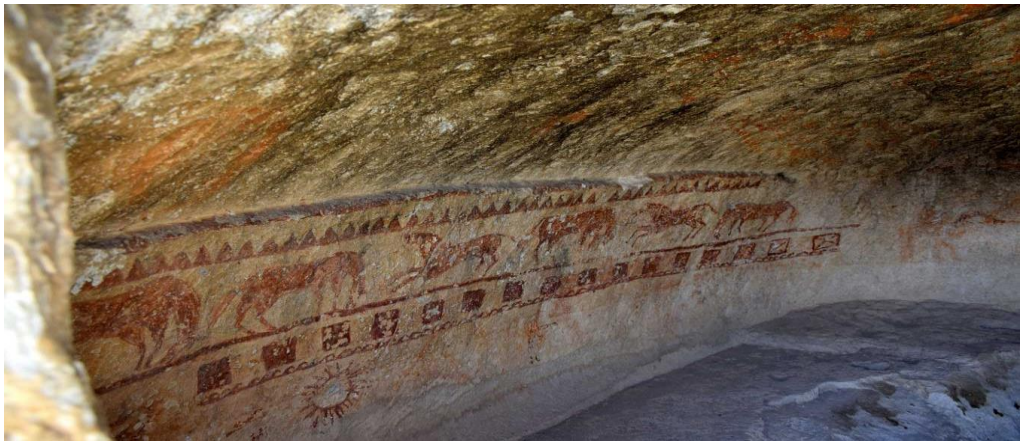

Şekil 3.5. Malatya Onar Köyü tarihi Cemevi (yapım yılı 1224)

3.4.3.5. Onar Köyü Cemevi Mimari Özellikleri

Bilindiği üzere Cemevleri Alevi halkımızın ibadethaneleridir ve bu ibadethanenin unsurlarını oluşturan unsurlar çeşitli dini ritüel ve ihtiyaçlardan kaynaklanmaktadır. Bu tanım Onar Köyü Cemevi'ne de uygundur. Öyle ki, yapıldığı dönemde ve sonrasında saklanma ve cem ayinlerini daha rahat hale getirmek isteyen Aleviler, Büyükocak Cemevi'ni de bu sisteme göre şekillendirmiştir.

Anadolu'nun ilk Cemevi olan Büyükocak Cemevi'ne giriş uzun bir koridor şeklindedir. Bu koridor yaklaşık 20 metre uzunluğunda olsa da bir anlamı da var. Koridor aslında beş kapıdan oluşuyor. Bu kapılar Şeriat, Tarikat, Marifet ve Hakikat kapılarıdır. Son olarak Cümle kapısından Cemevi'nin ana kapısına girilir.

Şekil 3.6. Büyükocak Cemevi

3.4.3.6. Onar Köyü Göktürk Mezar Taşları

Onar köyünde 1997 yılında yapılmış ikinci bir Cemevi bulunmaktadır. Bu Cemevi içindeki geniş bir odada Neolitik ve Kalkolitik döneme ait çeşitli eserler ile Onar Köyü nekropolü ve çevresinde bulunan daha yeni eşyalar ve eserler sergilenmektedir. Özellikle Göktürk mezar taşları ve Bayat boyuna ait pullar günümüze kadar gelebilmiştir.

Mezar taşları arasında Öz-Türkçe veya Ön Türkçe uzmanlar tarafından araştırılan Göktürk'te "Neng Ölesi" (her şey ölümlü) yazılı mezar taşı en ilginç buluntudur. Sergi salonunda başka mezar taşları da bulunmasına rağmen üzerlerindeki şekiller henüz çözülememiştir.

Şekil 3.7. Onar Köyü'ndeki mezar taşı

Göktürk dilinde "her şey ölümlü" yazan mezar taşı – Köktürk dilinde "her şey ölümlü" yazan Onar Köyü'ndeki mezar taşı. (Kaya Mezarları Foto; Recep Özman.)

Mezar taşları dışında el yapımı sandık ve işlemeli ocak olarak kullanıldığı düşünülen buluntular, çeşitli dönemlere ait eşyalar ve tarihöncesi dönemlere ait savaş eşyaları bulunmaktadır.[68]

[68] Özsavaşçı A., Yalçın Ö." Malatya Arapgir Onar Köyü Göktürk Mezar Taşları ve Tarihi Cemevi", https://www.yollardan.com., ya, 2013

SONUÇ

Doğum, yaşam gibi ve ölüm ve öteki dünya olgusu da insanlık tarihinin ilk zamanlarından günümüze tüm insanlığın ortak kavramlarının önünde gelmektedir. Bu kavramlar ptotürklerde ve doğu toplumlarında mutlak ve kaçınılmaz olarak daha olumlu karşılanıp öteki dünyada yeniden dirileceklerine inandıkları için kullanacakları eşyalarla defnedilmişlerdir. Mezopotamya Kültürü'nde ise kasvetli bir biçimde yansıtılmaya başlamış, daha sonra özellikle Mısır'ın etkisiyle, kasvetli ölüm anlayışının yerini daha umutlu bir bakış açısı almıştır. Mezopotamya mitlerinin başında gelen Gılgamış Destanı'nda, Kral Gılgamış'ın ölümsüzlüğü arayışı, aslında insanlığın ölümsüzlüğü arayışı olarak karşımıza çıkmaktadır. Gılgamış, halkına ölümsüzlük verecek bitkiyi yolda bir yılana kaptırınca, insanoğlunun en büyük umudu yok olmuştur.

Ölen kişi için gömülmeden önce ve gömüldükten hemen sonra yapılan ritüeller, ölen kişinin ruhunun bedeninden ayrılıp yeni dünyasına doğru yolculuğa başlaması için bir şart olarak karşımıza çıkmaktadır. Ölen kişinin bedeninin temizlenip giydirilmesi, mezarına saygıyla götürülmesi, yanına yolculuğunda kullanması için çeşitli hediyelerin konulması, yakılması ya da mumyalanması gibi ritüeller, hep bu anlayışla ilgilidir. Bu ritüelleri ölüleri için yapan toplumun her bireyi, kendisi için de aynı durumun ileride geçerli olacağı bilincinde ya da bilinç altında, ölüme karşı ölü olan bireyle birlikte bir mücadeleye girmektedir aslında.

Sürecin ikinci kısmı, X. yüzyıla kadar Türklerde defin usulleri, ruhları öte dünya yolculuklarında güvenli yollamaları için bazı tanrısal varlıkların da eşlik ettikleri görülmektedir. Öteki dünyanın merkezinde, yönetici tanrılarının saraylarında oturması, yine bu kültürlerin ortak bir anlayışı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ortak anlayışlarla ilgili en önemli unsur ise, bizce ölülerin akibetinin belirlendiği yargı sürecidir.

Ölenlerin bu tip yargılardan başarı ile geçmesi, onların yaşamlarında yaptıkları şeylere ve kişiliklerine bağlıdır. Bu durum aynı zamanda toplumun düzeni ve bireylerin bu düzendeki yeri ile doğrudan bağlantılıdır. Ölen kişilerin ardından yazılan yazılar ya da onlar için yapılan mezarlar üzerindeki betimlemeler, bu bireylerin toplumda önde gelen, saygın ya da soylu kişiler olduklarını göstermektedir. Bu bireylerin mensup olduğu ailelerin ekonomik durumu da, bireylerin bu sosyal konumlarına paralel olarak iyi olmalıdır. Bu durum aynı zamanda onların arkalarından oluşturulan mezar ya da mezar anıtlarının niteliğini de etkilemiş olmalıdır. Ölen kişilerin arkasından yazılan, çizilen,

dikilen, inşa edilen tüm nekrolojik materyallerde, aslında ortak bir mesaj yer almaktadır; ölen kişiler için dilenen ölümsüzlük, yeniden doğuş ya da onun öte dünyada krallar/tanrılar gibi yaşamasıdır. Bu mesajlardan bir diğeri ve daha sosyolojik olanı ise aile birlikteliğidir. Günümüzde de devam eden insanın toplumsal düzeninin merkezini aile kavramı oluşturmaktadır. Toplumsal bir bireyin mutluluğunun özünü, anne, baba, kardeş, eş ve çocuklarıyla olan olumlu diyalogları oluşturmaktadır. Bunlar arasında özellikle *eş*(karı-koca) kavramı daha ön planda karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmamızda incelediğimiz çeşitli X. yüzyıla kadar Türklerde defin usullerinin Malatya ve çevresi ile Arapgir ve Battalgazi'deki defin usullerine yansıması kaynaklar ışığında ele alınmaya çalışılmıştır. Ölen kişi için bu mezarlar ve betimlemeler, yaşadıkları toplum tarafından verilen bir referans yazısı gibidir. Mezarlar üzerindeki betimlemeler ise, onların olumlu kişiliklerini, belki de çoğunlukla abartılı bir biçimde yansıtmak içindir. Örneğin kahraman birinin mezarı kendi boyundan çok daha büyük yapılması, savaşta öldürdüğü kişilerin sayısını temsil eden objeler. Başka bir deyişle, ölen kişilerin bu şekilde yüceltilmesi söz konusudur. Bu yüceltme, bireylerin öteki dünyada cennetsel mekanlarında yer alabilmesi için önemli bir faktör olmalıdır. Bu betimlemelerin ikinci boyutu ise, geride kalan toplum bireyleri ile ilgilidir. Ölülerinin arkasından diktikleri balballar, taş anıtlar, eserler ve bu eserler üzerindeki betimlemeler, onların unutulmaması içindir. Nitekim geride kalan bireyler, bilinçaltında aynı kaderi paylaşacaklarını bilmektedir. Yaşayan birey için tamamen unutulma düşüncesi ise, belki de ölüm düşüncesinin en acı veren tarafıdır

X. yüzyıla kadar Türklerde ölüm kavramı inançları temelinde farklı şekillerde karşılanmıştır; ölünün çeşitli merasimlerle defnedilmesi, yakılması, mumyalanması veya ağaca asılması gibi teknikler uygulanmıştır. Öte dünya inançları ile ilgili olarak özel bir biçimde oluşturulmadığı ölen figürlerin ana figürler olarak karşımıza çıktığı nekrolojik kompozisyonlar, diğer sanat ürünlerinin hazır bir şablon olarak alınması ile oluşturulmuştur. Bu durum birçok araştırmacı tarafından, kompozisyonların tamamen yaşanan dünyayla ilişkili olduğu ve burada mezar sahiplerinin yaşamlarından kesitler sahnelendiğini öte dünya inanışıyla ve ölümsüzlük umuduyla bağlantılıdır.

Görüldüğü üzere erkeklerin yüceltilmesi ve ölümsüzleştirilmesi için, kahramanlıktan bilgeliğe bir çok yöntem vardır. Kadın bireyler için ise durum biraz daha farklıdır. Onlarla ilgili betimlemelerde evli olsun ya da olmasınlar, hep aile kavramıyla ilgili olgular karşımıza çıkmaktadır.

Mezarlar üzerinde yer alan ve görülen figürlerin kimliklerini anlatan, onlar için beslenen duyguları yansıtan ve öte dünya yolculuklarına dair mesajlar veren bir çeşit dilin kavramları gibidir. Bu semboller özellikle göktanrı inancı gereği güneş, ay yıldız gibi semboller, doğa üstü Ülgen, Umay gibi semboller, toprak, su, ateş, gibi elementler, kırmızı, mavi, beyaz, kara gibi renkler önemlidir. Hayvanlar deyince özellikle Kurt önemli bir figürdür. Kurttan türeme efsanelerinin çeşitli izleri İslamiyet'ten sonra da yaşamıştır ve Anadolu'ya kadar ulaşmıştır. Kartal ve şahin, atmaca, doğan gibi kuşlar ve yer-su, hayat ağacı, bitkiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin yılan figürü, kişilerin dünyasal ölümlülüğünün fakat ruhsal ölümsüzlüğü ya da sonsuz gençliklerinin bir sembolü olarak karşımıza çıkar. Özellikle bazı sahnelerde yılan figürünün bir piton büyüklüğünde verilmesi, yılana yüklenen kutsallık ve tanrısallıkla ilgili olmalıdır. Lotus çiçeği yeniden doğuşun bir sembolü, köpek öte dünya yolculuğundaki koruyucu yol arkadaşı, horoz öte dünyada kişiyi tekrar uyandıracak figürler olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada bahsetmediğimiz diğer semboller de benzer ikonografik anlamlara sahiptir. Bu sembollerle oluşturulan dilin verdiği ortak mesaj, kişinin güvenli bir öte dünya yolculuğu, ruhunun korunması, öte dünyada yeniden doğuşu ve ölümsüz olduğu üzerinedir.

Çalışmamızın adından da anlaşıldığı üzere, gruplar haline bölerek külütrel, inanış, ikonografik açıdan incelediğimiz tüm eserler ışığında, X. yüzyıla kadar Türklerde ve sonrasında Anadolu, Malatya ili ve çevresi ile Battalgazi ve Arapgir ilçelerinde insanının ölüme ve ölümden sonrasına nasıl baktığını ve bu duygularını nasıl yansıttığını saptamak için birer araç olmuştur. Araştırmamız sonucunda vardığımız genel değerlendirme maddeler halinde aşağıdaki gibidir.

1. Ölüm tüm kültürlerde ve tüm zamanlarda olduğu gibi, Türkler içinde bir varlık problemi olarak baş edilmesi, kabullenilmesi zor bir durumdur.

2. Ölen kişiler için yapılan mezarlar ve bu mezarlar üzerindeki betimlemeler, bezemeler, yazılar kişileri hem bu dünyada, hem de öteki dünyada ölümsüzleştirmek içindir.

3. Türklerde genellikle toprağa defin usulü, uygulansa da, eski dönemlerde mumyalama, ağaca asma ve yakma işlemleri de uygulandığı görülmüştür.

4. Mezarda yatanın siyasi ve sosyal statüsüne göre yapılan mezar taşları; Yazısız adi mezar taşları, yazısız muntazam mezar taşları, yazılı düz mezar taşları, musanna

(Bir usta elinden çıkmış, çok süslü) mezar taşları, lahidler, Taş ve tahta sandukalar şeklinde sınıflandırılabilir.

5. Kurgan kabir, ehram, mastaba, kaya mezarı, anıt mezar, türbe, katakomp, eski mezar çeşitleridir. Ortalama bir kurgan yapımının birkaç ay sürmesidir. Cenazelerin tutulduğu bu kışlalar, daha sonra İslam dünyasında klasik türbe mimarisinin kökenini oluşturmuştur. Balballar, anıt mezarların ardından bengütaşlar (mezarın üzerinde duran ve elinde bardak tutan mezar taşlarına bengütaş adı verilir), Selçuklular dönemi ve sonrasında kiremit, çeşitli taş, mermerlerden mezarlar yapıldığı görülmüştür. Büyük Selçuklu gerekse Anadolu Selçukluları dönemlerinde taş işlerinde figürlü plastiğin süsleme elemanı olarak kullanılmıştır.

6. Eski Türklerin mezarlarında koyun ve koç başının da kullanıldığı görülmüştür. Koçun gökyüzü ile ilgili olduğu düşünüldüğünden ongun olarak kullanılmış ve güç ve kuvvet ya da alp sembolü olmuştur. Öte yandan, koç veya dağ keçisi şekli bazen hanedan arması olarak kullanılmıştır. Bunu en iyi Kültigin yazıtının doğu yüzündeki dağ keçisi şeklindeki amblem ifade eder.

7. Yanan sobanın sönmesi, köpek uluması, baykuş ötmesi, saat camının veya aynanın kırılması, akşamları aynayla oynayan birinin, evin yanındaki kayın ağacının aniden kırılması, mezarda bir ağacın kırılması, eve boş kovalarla giren, gece yarısı ağaç keser gibi bir ses duyan, eşya ve ölüm arasında kurulan ilişkinin farklı örnekleridir

8. Savaş ve av, aslan, gibi sahnelerde prospektif olarak, ölen kişinin aynı zamanda ölüme karşı kazandığı bir zafer de söz konusudur.

9. Ölen kişilerin krallar ya da mitolojik karakterlerle özdeşletirilerek betimlenmesi, öldükten sonra onların gittiği yere gitme ve onlar gibi yaşama umuduyla ilgilidir.

10. Aile bireylerinin beraberliklerinin vurgulanarak gösterildiği sahnelerde, ölen kişiler için öte dünyadaki cennet, yine aileleri ile birlikte refah dolu bir yaşam içinde olmaktır.

11. Bazı yardımcı mitolojik/alagorik sembollerin yardımıyla da, ölen kişiler geride kalanlar tarafından öte dünyadaki yeni yaşamlarına uğurlanmış ve bu uğurlama onlar için yapılan mezarlar ve bu mezarlar üzerindeki sahnelerle belgelenmiştir.

12. Gök tanrı inancına sahip prtotürklerle, Anadolu insanının ölüm ve öteki dünyaya

olan bakışı genel olarak günümüzde de değişmemiştir. Günümüzde de ölenin ardından yapılan İslami ritüellerin özünde, yine ruhun rahat ve güvenli bir biçimde en güzel yere gitmesi umudu vardır. Geride kalanlardan alınan helallik, giden ruh için toplum tarafından verilen bir referanstır. Mezarlıklardaki resimli taşların yerini, evlere ya da bazı batı kültürlerinde mezarlar üzerine konulan fotoğraflar almıştır. Ölüme yakın olan insanlar, öte dünyada yakınlarının yanına gideceklerine inanırlar.

13. Malatya'da çalışmamıza konu olan mezar taşları, ölçü, biçim ve üslup olarak Aksaray, Kırşehir, Konya gibi Orta Anadolu bölgesinin 12-15. Yüzyıl mezar taşlarına benzemektedir. Açık sandık biçimi mezarların yüksekliği de Osmanlı dönemindeki aynı tip mezarların yarı yüksekliğinden azdır. Ahlat ve çevresindeki mezar-mezar taşları gibi büyük değillerdir. Ölçülerin farklılığı bilhassa bezemeleri etkilemiştir. Bezeme yapılacak alanın küçülmesi, bezemelerin, baş ve ayak taşlarının da daha basit ve küçük olmasına neden olmuştur. Bezemelerde ortak noktaları yine de mezar taşı tiplerinde olduğu gibi bezmelerde de Malatya'ya özel bir üsluptan söz edebiliriz. Taş cinsi ve bezemedeki işçilik çok kalitesinin düşük olması 14. yüzyılda Malatya'nın ekonomisinin Ahlat, Konya gibi merkezlerden daha güçsüz oluğunu gösterir. Bitkisel, geometrik, nesneli kandil ve figürlü bezeme, diğer bölgelerde de görülmekle birlikte yine üslup olarak Orta Anadolu örneklerine daha yakındır.

14. Arapgir ve çevresinde ölümle ilgili inanışlar eski Türk adet ve uygulamalarıyla benzerlik gösterse de çoğunluğunu dini uygulamaların oluşturduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

Akçadağ, G., "Malatya Şehir Adı ve Şehrin Tarihi Süreçleri", Akra Kültür Dergisi, 2016, (19), ss.185

Aksoy, M., (1990), Sosyal Hayatımızdaki Başlık-Kalın ve Mehir Kavramlarının Sosyolojik Tahlili, Türk Yurdu Dergisi, Sayı 33

Aksoy, M., (2004), Mut'ta Bir Alevi-Türkmen-Tathtacı Köyünde İnanç Gelenek ve Görenek Alevilik, Kitap Yayınevi, İstanbul

Arapgir Kaymakamlığı, http:// www.arapgir.gov.tr., 20.03.2022

Aytaç, İsmail, (2013) Malatya Türk İslam Dönemi Mimari Eserleri II, Malatya.

Bozkurt, Nebi, (2109) İslam Ansiklopedisi, C. 29

Cholbi, M. "Ölüm Hakkı ve Ötanazi Kavramlarının İntihar Turizmi", Dergipark.org.tr. 2011, s.75

Çal, H. "Malatya Kırklar Mezarlığı- mezar Taşlarında Bezeme", Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, 2020, (94), s.160-180

Çıblak, N., "Anadolu'da Ölüm Sonrası Mezarlıklar Çevresinde Oluşan İnanç ve Pratikler", Çukurova Üniversitesi, 2013, Türk Kültürü, Y.XL, S.474 s. 608-609.

Çoruhlu, Y.,(2002), Türk Mitolojisinin Anahtarları, Kabalcı Yayınevi, Antropoloji-Arkeoloji-Mitoloji Dizisi 10

Elibüyük, M., "Malatya İli Yerleşmesinin Dönemlere Göre Coğrafi Dağılışı", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 2013 /53, (1) ss. 183-220

Ezgi, Z. (2017), "Ölüm Kavramının Satre Felsefesindeki Yeri", Kilikya Felsefe Dergisi (2017), (1), ss.47-49

Eğilmez, S., Yenisey Bölgesinde Türklerde Kurban ve Ölü Gömme Adetleri, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2019, (67)

Eskici, Bekir, Malatya Türk İslam Dönemi Mimari Eserleri I., Malatya Kitaplığı, İstanbul, 2013

Fadlan, İbn, (2017) İbn Fadlan Seyahatnamesi, Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, (3. Baskı), İstanbul

Jackson, (2017), Gılgamış Destanı, 8 ve 11. Tablet, http://dinlervekitaplar.blogspot.com, (03.03.2022)

Gizir, C.D. (2006) Bir Kayıp Sonrasında Zorluklar Yaşayan Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Yas Danışmanlığı Modeli, mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, C. 2, (2), ss.195

Göde, H. A., N. Tatlıcan, "Türk Halk Anlatılarında Ölüme İlişkin Tabu ve Kaçınmalar", Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2019, ss.115

Gömeç, S., (2011), Kırgız Türkleri Tarihi, (4. Baskı), Berikan Yayınevi, Ankara

Gömeç, S., (2011), Şamanizm ve Eski Türk Dini, 2. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara

Gömeç, S., (2012), Türk-Hun Tarihi, (2.bsakı), Berikan Yayınevi, Ankara

Görkem, İ.,"Abdulvvehab Gazi'ye ait İnanış ve Gelenekler", III. Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu, Malatya, 19-22 Ekim 1988, ss.133-136

Grenet, (2002), "Hunlar ve Xioungnu", çev. Özgür Yılmaz, Dergipark.org.tr., İstanbul

Güneş, H. N., " İnanç Sistemi Temelinde Gagauzlarda Ölüm ve Cenaze Merasimi", Balkan Üniversitesi, 2019, https://www.researchgate.net/publication / , 10.08.2019

Güngör, H. (2007), Geleneksel Türk Dininden Anadolu'ya Taşınanlar", Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi, Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü TÜRKSOY, Ankara

Haseki, M., (1977), Plastik Açıdan Türk Mezar Taşları, (1. Baskı), İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi, İstanbul,

Hasol, D., (2012), " Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü", (12. baskı), Yem yayınları, İstanbul

İlter, Gazanfer, "Eski Türklerde Mezar Kültü ve Günümüze Yansımaları" Turuz Dil ve Etimoloji Kütüphanesi, 2008, http://turuz.com, 28.08.2016

İnan, A., (1995), Tarihte ve Bugün Şamanizm, (4.baskı), TTK Yayınları, Ankara

İnalcık, Halil, "Türk Kültürü", Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Türk Kültürü Aylık Dergisi, 1965 (63)

Kafesoğlu, İ., (1987), Türk Bozkır Kültürü, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara

Kalafat, Y., (2010), Anadolu ve Yakın Çevresi Eski Türk İnançları, Berikan Yayınevi, Ankara

Kalafat, Y., (2010), Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, Berikan Yayınları, Ankara

Karaoğlan, H., "Pazarcık Yöresi Alevilerinde Ölüm ile İlgili Uygulamalar" KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2003, (2), ss.40

Kaya, A., "Türkiye'de Yapılan Tarih Araştırmalarında Türklerin İslam Öncesi İnanç Dünyası Üzerine Görüşler, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi, Türk Tarihi Anabilim Dalı İstanbul, 2015

Kılıç,Y., E. Eser, “Lohusalık Sendromu (al ana/alkarısı/albastı) nun Eskiçağ Yakındoğu Toplumlarının Kültüründeki İzleri; Lilith Gerçeği”, Akademik Tarih ve Düşünme Dergisi, C.5, (5) ss.17

Köksal, H., (2018) “ Malatya İli Arapgir İlçesi Halk İnanışları”,(Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Fırat Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri, Elazığ

Kural, Turgay, Kırklar Mezarlığı Fotoğrafları, Malatya, 2014

Malatya Kültür Envanteri, Malatya Valiliği Kitaplığı, Malatya, 2014

Metin, Tülay, Selçuklu Döneminde Malatya, Malatya Valiliği Kitaplığı, Malatya, 2013, s.183

Mezarlıklar Müdürlüğü, Hüvelbaki/İstanbul Büyükşehir Belediyesi Mezarlıklar Müdürlüğü Mezar ve Mezarlıklar, (2008), Seçil Ofset Yayınları, İstanbul

Ögel, B., (1984), Türk Kültür Tarihine Giriş, (1. Baskı), Kültür Bakanlığı Yayınları, 98.

Ögel, B., (1981),Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi (1. Baskı), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara

Önkal, Hakkı, “Türkiye’de Türbe Mimarisi Araştırmaları”, Türkiye Araştırma Litaratürü Dergisi, C.7, (14), ss.125

Örnek, Veyis Sedat, “ Anadolu Folklorunda Ölüm, Ankara Üniversitesi Dil ve Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1971, ss.45-47

Polat, Ezgi, “Ölüm Kavramının Heidegger ve Sartre Felsefesindeki Yeri”, Kilikya Dergisi, 2017/1, ss.42, https://dergipark.org.tr, 03.5.2021

Perçem, Ersan, Türk Mezar Taşları ve Formları, Sobider, Sosyal Bilimler Dergisi, 2016, (6), ss. 615- 622

Roux, Jean Poul, (1999), Türklerin Tarihi, (1. Baskı), çev. Aykut Kazancıgil, Kabalcı Yayınları, İstanbul

Roux, Jean Poul, (1994), Türklerin ve Moğolların Eski Dini, (çev. Aykut Kazancıgil), (1. Baskı), İşaret Yayınları, Ankara

Şeşen, Ramazan, İbn Fadlan Seyahatnamesi, s.14-15, 30-31, 68

Türk Dil Kurumu, (2017), Türkçe Sözlük, (10. Baskı), Ankara

Tezcan, Mehmet, “359 Amida Kuşatmasındaki Örneğe Göre Hunlarda Defin Merasimi ”, Uluslararası Türk Kültüründe Ölüm Sempozyumu, Marmara Üniversitesi, İstanbul,18.04.2004

Tryjarski Edward, Türkler ve Ölüm / Geçmişten Bugüne Türklerde Ölüm Kültürü, çev. Hafize Er, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2012, 639 s. (ISBN: 978.605.5302-06-1).

Tsiu, Liu Mau, (2006), Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri, çev. Ersel Kayaoğlu, (4.Baskı), Selenge Yayınları, İstanbul

Uluslararası Türkoloji Araştırma Sempozyumu, UTAS, 26-28 Eylül 2019, Van, e-baskı, Ekim 2019, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yayın No: 70

Ülger, G., (2013) Cemevi Yapıları (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Ana Bilim Dalı, Mimarlık Tasarım Bilim Dalı, İstanbul

Ürkmez, Ö., (2012), "M.Ö.1. Bin yılda Nekrolojik Eserler Işığında Batı Anadolu'da Ölüm İkonografisi" (Yayımlanmamış doktora tezi), Ege Üniversitesi, Arkeoloji (Klasik Arkeoloji)

Yıldız, E., (2019), "Malatya Merkezinde Ortaçağ Mezar Yapıları", (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Sivas

EKLER

(101-150 / 50 RESİM)

FOTOĞRAF 101

SELAMUN ALA EHLİ……Fİ….

….NIN AİLESİNE … DA SELAM VE ESENLİK OLSUN

NOT: İfade Arapça Yazılmıştır.

IMG_2708 - 09

FOTOĞRAF 102

…MA Fİ'L-ARDİ MEN.…

…YERDE HER NE VARSA… O DA KİM Kİ?....

NOT: İfade Arapça Olup Bakara Suresi 155. İnci Ayetinin Bir Bölümüdür.

FOTOĞRAF 103

HAZA KABRU'Ş-ŞÂBBİ'Ş-ŞEHİDİ İMADUDDİN YUSUF RAHİMEHULLAHU

BURASI, RAHMETLİ GENÇ ŞEHİD İMADUDDİN YUSUF'UN KABRİDİR

NOT: İfade Arapça Yazılmıştır.

IMG_2732

FOTOĞRAF 104

ELLEZİNE YEZKURUNELLAHE KIYAMEN VE KUÛDEN VE ALÂ CUNUBİHİM …..

AYAKTA DURDUKLARINDA (GÜNLÜK İŞLERİNİ YAPARLARKEN) DE YANLARININ ÜZERİNE YATARLARKEN (İSTİRAHAT HALİNDE OLDUKLARINDA) DA HEP ALLAH'I ANANLAR VAR YA İŞTE ONLAR….

NOT: İfade Arapça Olup Al-İ İmran Suresi; 3/191. Ayetinin Bir Bölümüdür.

Resim 549

FOTOĞRAF 105

….. EL-MERHÛM EL-MAĞFÛR 35

HAZİNU KELAMİLLAHİ

MEVLANA BEDRUDDİN MAHMÛD……

RAHMETLİ GÜNAHLARI AFFOLASI ALLAH KELAMININ (KUR'AN-I KERİM'İN) KORUYUCU İLİM HAZİNESİ MEVLÂNÂ BEDRÜDDİN MAHMUD…

SENE: 35 HİCRİ / 655-656 MİLADİ

NOT: İfade Arapça Olup Tarihi Rakamla Yazılmıştır, Sene: 35 Hicrî / 655- 656 Milâdî'dir.

Resim 552

FOTOĞRAF 106

….Fİ HALKİ’S-SEMÂVÂTİ ….

… GÖKLERİN YARATILMASI HAKKINDA….

NOT: İfade Arapça Olup Al-İ İmran Suresi; 3/191. Ayetinin Bir Bölümüdür.

Resim 845

FOTOĞRAF 107

… LE-HULLETUN …

… DOSTTUR…

NOT: İfade Arapça Yazılmıştır.

IMG_0167 -68

FOTOĞRAF 108

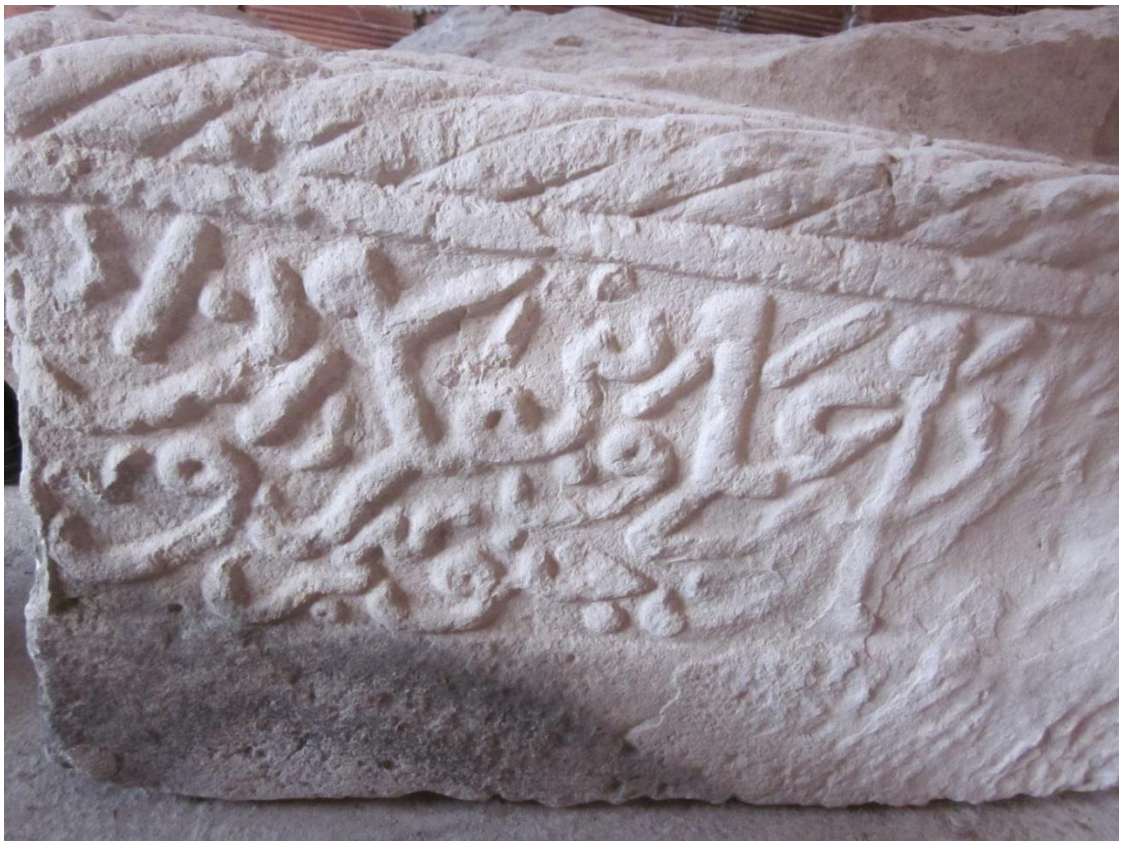
…. MİN’E’LÂNE …

ŞU ANDAN İTİBAREN

NOT: İfade Arapça Yazılmıştır.

IMG-0169

FOTOĞRAF 109

… VE KUÛDEN VE ALÂ CUNUBİHİM YETEFEKKERUNE…

….YANLARI ÜZERİNE YATARLARKEN (İSTİRAHAT HALİNDE OLDUKLARINDA) DA HEP DÜŞÜNENLER VAR YA İŞTE ONLAR….

NOT: İfade Arapça Olup Âli İmran Suresi; 3/191. Ayetinin Bir Bölümüdür.

Resim 847

FOTOĞRAF 110

ALLAHU LA İLAHE İLLA HUVE'L-HAYYU'L-KAYYUM LA TE'HUZUHU…

O, KENDİNDEN BAŞKA İLAH OLMAYAN ALLAH'TIR. O ÖLÜMSÜZ DİRİ VE YARTTIKLARININ İŞLERİNİ ÇEKİP ÇEVİREN VE ONLARA EGEMEN OLANDIR. O'NU UYUKLAMA TUTMAZ…

NOT: İfade Arapça Olup Bakara Suresi 155. İnci Ayetinin Bir Bölümüdür.

IMG-2676 Resim 097 -98

FOTOĞRAF 111

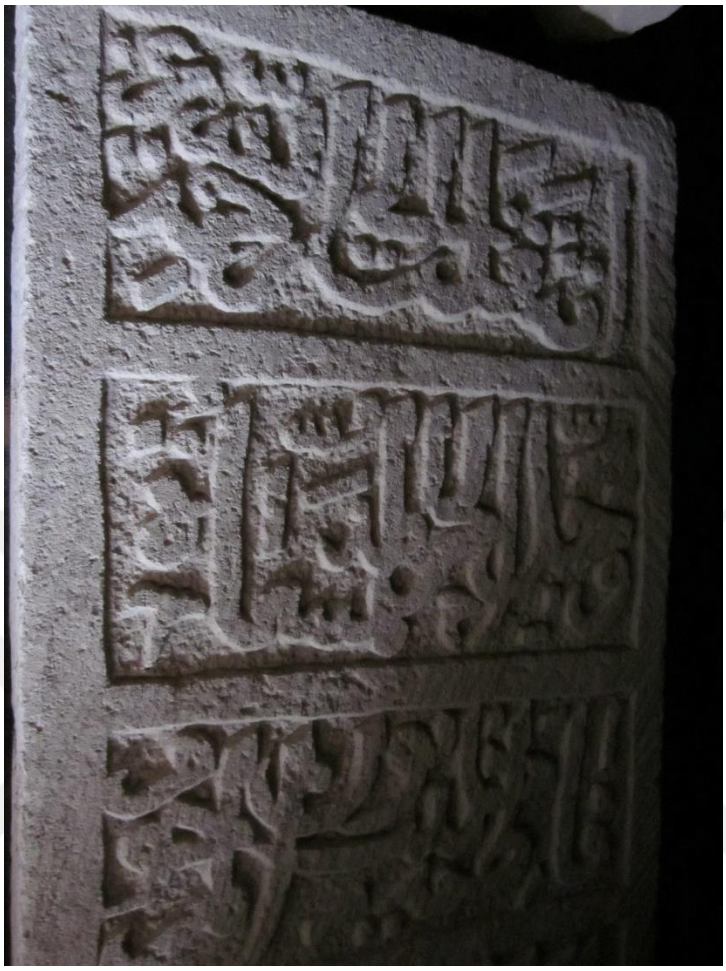
ELLEZİNE YEZKURUNE….

O, HEP (ALLAH'I) ANANLAR VAR YA İŞTE ONLAR….

NOT: İfade Arapça Olup Ali İmran Suresi; 3/191. Ayetinin Bir Bölümüdür.

Resim 848

FOTOĞRAF 112

İNTEKALE İLA RAHMETİLLAHİ AZZE

VE CELLE, EL-HURMETİ'L-MUSEMMAT

FATIMA BİNTİ'L-MERHUM HAFFAF Bİ-MALATIYYE

MALATYALI RAHMETLİ KUNDURACI'NIN KIZI HANIMEFENDİ DİYE NİTELENEN FATIMA AZİZ VE CELİL OLAN ALLAH'IN RAHMETİNE GÖÇTÜ

NOT: İfade Arapça Yazılmıştır. Malatya Kudep Tarafından Kırklar Mezarlığında Yapılan Kazılarda Tesbit Ettiğimiz Kadarıyla Tek Malatyalı Medfun Bu Hanımdır.

Resim 866-67

FOTOĞRAF 113

… ES-SEMÂVÂTİ VE MA Fİ'L-ERDİ MEN Z'ELLEZİ YEŞFE'U…..

…. GÖKLERDEKİNİ VE YERYÜZÜNÜN ALTINDA VE ÜSTÜNDE OLANLARI…. KİMMİŞ O ARABULUCULUK /ŞEFAAT EDECEK OLAN…?

NOT: İfade Arapça Olup Bakara Suresi 155. İnci Ayetinin Bir Bölümüdür.

Resim 872 -74

FOTOĞRAF 114

….EL-HAYYU’L-KAYYUM…. LEHU MA….

NOT: İfade Arapça Olup Bakara Suresi 155. İnci Ayetinin Bir Bölümüdür.

IMG-0398 -99 - 400

FOTOĞRAF 115

… İLLA Bİ-İZNİHİ YA'LEMU MA BEYNE EYDİYHİM VE MA HALFEHUM….

…. YALNIZCA O'NUN İZNİYLE , (ZİRA) O ONLARIN ÖNLERİNDE BULUNANI / YAPMAKTA OLDUKLARI İŞLERİNİ DE ARKALARINDA BIRAKTIKLARI/ GEÇMİŞ ZAMANLARDA YAPTIKLARI TÜM İYİLİK VE KÖTÜLÜKLERİNİ DE BİLİR….

NOT: İfade Arapça Olup Bakara Suresi 155. İnci Ayetinin Bir Bölümüdür.

Resim-876

FOTOĞRAF 116

… YA’LEMU MA BEYNE EYDİYHİM …. HALFEHUM

O, ONLARIN ÖNLERİNDE BULUNANI / YAPMAKTA OLDUKLARI İŞLERİNİ TÜM İYİLİK VE KÖTÜLÜKLERİNİ BİLİR…. ARKALARINDA…

NOT: İfade Arapça Olup Bakara Suresi 155. İnci Ayetinin Bir Bölümüdür.

IMG-2677-91 - 0375

FOTOĞRAF 117

… BEG BİN MEDÎH BEG BİN ALİ.. 40

…..ALİ BEY OĞLU MEDİH BEY OĞLU…. SENE: 40 HİCRÎ / 660-661 MİLÂDÎ

NOT: İfade Arapça Yazılmıştır.

Tarih Rakamla Yazılmış Olup Sene: 40 Hicrî / 660-661 Milâdî'dir.

Resim 877 -78 -79

FOTOĞRAF 118

ALLAHU LA İLAHE İLLA HUVE'L-HAYYU'L-KAYYUM LA TE'HUZUHU…

ALLAH, KENDİNDEN BAŞKA İLAH OLMAYANDIR. O, ÖLÜMSÜZ DİRİ OLUP YARATTIKLARINA HAKKIYLA EGEMENDİR O'NU … TUTMAZ …

NOT: İfade Arapça Olup Bakara Suresi 155. İnci Ayetinin Bir Bölümüdür.

IMG-2691

FOTOĞRAF 119

HAZA KABRU KEMAL SİNAN EL-HACC RAHİMEHU'LLAHU

BURASI HACI SİNAN KEMAL'İN KABRİDİR. ALLAH RAHMET ETSİN

NOT: İfade Arapça Yazılmıştır.

IMG-2692

FOTOĞRAF 120

……Kİ NEŞANİM DERİN DÜNYA ….

……Kİ, ŞU DÜNYADA YERLEŞTİK…

NOT: İfade Farsça Yazılmıştır.

IMG-2733

FOTOĞRAF 121

….HUVE'L-HAYYU'L-KAYYUM …

…O (ALLAH) ÖLÜMSÜZ DİRİDİR… VE VARLIKLARA CAN VERİP ONLARA EGEMEN OLANDIR...

NOT: İFADE ARAPÇA OLUP BAKARA SURESİ 155. İNCİ AYETİNİN BİR BÖLÜMÜDÜR.

IMG-2714 -2694

FOTOĞRAF 122

HUVE DEHRUN HAKKUN VE FANİN

O GERÇEKTEN HAK BİR ZAMAN DİLİMİDİR AMA ÖLÜMLÜDÜR

NOT: İfade Arapça Yazılmıştır.

IMG-2695

FOTOĞRAF 123

…..YEK ZERRE ÖMR-İ KESİ BÛ… EMİR HİND ..

... BİR KİMSENİN ZERRE KADAR KISACIK ÖMRÜ OLSA …… EMİR HİND…

NOT: İfade Farsça Yazılmıştır

IMG-2696 –IMG-2697

FOTOĞRAF 124

…. HAKKUN…..MUHÂNEN…

…HAKTIR….. ÖNEMSİZDİR..

NOT: İfade Arapça Yazılmıştır.

IMG-2699

FOTOĞRAF 125

EL-HAMD BEG BİN MAHMUD 75

….ŞEYUN..

MAHMUD’UN OĞLU EL-HAMD BEY SENE: 75 / 694-695

NOT: İfade Arapça Yazılmıştır.

Tarih Rakamla Yazılmış Olup Sene: 75 Hicrî / 694-695 Milâdî’dir.

IMG-2700

FOTOĞRAF 126

…VE LA YUHİYTUNE Bİ-ŞEY'İN MİN [C]İLMİHİ İLLA

VE HİÇ BİR KİMSE O'NUN İLMİNDEN BİR ŞEYLER ELDE EDEMEZ ANCAK……

NOT: İfade Arapça Olup Bakara Suresi 155. İnci Ayetinin Bir Bölümüdür.

IMG-2701-IMG-2702

FOTOĞRAF 127

…HUVE ALLAHU KUDDÛSUN VE….

…O BÜTÜN EKSİKLİK VE KUSURLARDAN UZAK VE ….OLAN ALLAH'TIR…

NOT: İfade Arapça Yazılmıştır.

IMG-2703

FOTOĞRAF 128

...VE ERADEHU…

…VE O, ONU İSTEMİŞTİ….

NOT: İfade Arapça Yazılmıştır.

IMG-0168 – K - IMG-0170 - K

FOTOĞRAF 129

…ELLEZİ YEŞFEDU [C]İNDEHU İLLA…

…. O KİM Kİ, NE Kİ ARABULUCULUK EDECEK OLAN, YALNIZCA….

NOT: İfade Arapça Olup Bakara Suresi 155. İnci Ayetinin Bir Bölümüdür.

IMG-2704

FOTOĞRAF 130

… Fİ’L-ARDİ MEN ZELLEZİ YEŞFEHU…

…. YER YÜZÜNDE O KİM Kİ, O NE Kİ ARABULUCULUK EDECEK OLAN!

NOT: İfade Arapça Olup Bakara Suresi 155. İnci Ayetinin Bir Bölümüdür.

IMG-0171 - K

FOTOĞRAF 131

… EMR ŞOD BER EZ OMRİ ALİ…..

...ALİ'NİN HAYATINA EMR GELDİ. (ÖLÜM GELDİ ALİ'NİN HAYATI KAÇINILMAZ OLARAK BİTTİ.)

NOT: İfade Farsça Yazılmıştır.

IMG-0173 - K

FOTOĞRAF 132

EYA ÂLİMEN! YA'LEMU Bİ- İLMİHİ … MA BEYNE EYDİN..…

EY BİLGİSİ İLE HER ŞEYİ BİLEN! … GEÇMİŞTEKİ İŞLENENLERİ (ÖNÜNDE BULUNANLARI) DA …

NOT: İfade Arapça Yazılmıştır.

IMG-0162 - K

FOTOĞRAF 133

…VE SENE: SEB'A MİE VE SEB'ÛNE

.. VE SENE: 770 HİCRİ / 1368 MİLADİ

NOT: İfade Arapça Yazılmıştır.

Tarih Yazıyla Yazılmış Olup Sene: 770 Hicrî / 1368 Milâdî'dir.

IMG_0195 -2 –IMG-0196-2

FOTOĞRAF 134

MEN YERHAMU ALEYNA?

HAZA LE-KABRU FERRUH EŞ-ŞÂBBİ'Ş-ŞEHİDİ RAHİMEHULLAHU

EY BİZE MERHAMET EDECEK OLAN! (YA DA BİZE KİM MERHAMET EDER Kİ?)

BURASI, RAHMETLİ GENÇ ŞEHİD FERRUH'UN KABRİDİR

NOT: İfade Arapça Yazılmıştır.

IMG-2751

FOTOĞRAF 135

BÜYÜK ÇİFT TARAFLI ŞAHİDE ÖN YAZI:

……Kİ NEŞANİM DERİN ….

……Kİ, ŞU ….A YERLEŞTİK…

NOT: İfade Farsça Yazılmıştır.

IMG-2735

FOTOĞRAF 136

ORTADAKİ AÇIK RENKLİ KÜÇÜK ŞAHİDE:

… ERBAA MİETİN VE SİTTUNE…

….DÖRTYÜZ YETMİŞ..

NOT: İfade Arapça Yazılmıştır.

Tarih Yazıyla Yazılmış Olup Sene: 400 Hicrî / 1077-1078 Milâdî'dir.

IMG-0214-IMG-0215

FOTOĞRAF 137

..VELA NEVMUN LEHU MA Fİ'S-SEMAVATİ VE MA Fİ'L- …

… NE DE UYKU… GÖKLERDE HER NE VARSA O'NA AİTTİR VE…

NOT: İfade Arapça Olup Bakara Suresi 155. İnci Ayetinin Bir Bölümüdür.

IMG-2710

FOTOĞRAF 138

…ELLEZİ…….İLLA Bİ-İZNİ…YA'LEMU MA….

… O Kİ….. ANCAK …NIN İZNİ İLE …ONU BİLİR…

NOT: İfade Arapça Olup Bakara Suresi 155. İnci Ayetinin Bir Bölümüdür.

IMG-2713

FOTOĞRAF 139

EN ÜSTTEKİ İKİ ŞAHİDE:

1-ABDULLAH ... HAKK

1-ABDULLAH (VEYA ALLAH'IN KULU) … HAKTIR

2-ALLAHU LA İLAHE İLLA HUVE'L-HAYYU'L-KAYYUM…

2-…ALLAH KENDİSİNDEN BAŞKA İLAH OLMAYANDIR. O ÖLÜMSÜZ DİRİ VE VARLIKLARA CAN VERİP ONLARA EGEMEN OLANDIR.

NOT: İfadeler Arapça Olup 2. Şahide Yazısı Bakara Suresi 155. İnci Ayetinin Bir Bölümüdür.

IMG-0216

FOTOĞRAF 140

EN ÜSTTEKİLERİN ALTINDAKİ İKİ ŞAHİDE:

1-ALLAHU EKBER

1-ALLAH EN BÜYÜKTÜR

2-... VE MA HALFEHUM VE LA YUHİTUNE Bİ-ŞEYİN MİN İLMİHİ…

2...ARKALARINDA (GEÇMİŞLERİNDE) HER NE VARSA (HAKKIYLA BİLİR)… O'NUN İLMİNDEN ONLAR HİÇ BİR ŞEY ALAMAZ VE KAVRAYAMAZLAR…

NOT: İfadeler Arapça Olup 1. Şahide Ezanın İlk Pasajıdır, 2. Şahide Yazısı İse Bakara Suresi 155. İnci Ayetinin Bir Bölümüdür.

IMG-0216

FOTOĞRAF 141

EN ALTTAKİ İKİ ŞAHİDE:

1-…DAR ZİYBA DARED…..

1-…DÜNYANIN (YURDUN) BİR GÜZELLİĞİ VARDIR…

2-…ALLAHU LA İLAHE İLLA HUVE…

2-…ALLAH KENDİSİNDEN BAŞKA İLAH OLMAYANDIR.

NOT: 1. Şahidenin İfadesi Farsça Yazılmıştır.

2. Şahidenin İfadesi İse Arapçadır

IMG-0216

FOTOĞRAF 142

ŞAHİDENİN ÜST YAZISI:

…VALLAHU…..BEYNE (BEYYENE)….

…ALLAH….. ARASINDA (AÇIKLADI)…

NOT: İfade Arapça Yazılmıştır.

IMG-2705

FOTOĞRAF 143

HAZA LE-KABRU YENAH MUHTAC İLA RAHMETİLLAHİ TEÂLA

KESİNLİKLE, BURASI ALLAH'IN RAHMETİNE MUHTAC OLAN YANAH'IN KABRİDİR

NOT: İfade Arapça Yazılmıştır.

IMG-0250

FOTOĞRAF 144

...NUMUDEM U ŞODEM BÂ YED-İ HEME HULDE NE DİDEM 25…

…GÖSTERDİM VE HERKESİN ELİYLE… OLDUM KALICI GÖRMEDİM. (SENE) HİCRİ: 25 / MİLADİ: 645-646

NOT: Şahidenin İfadesi Farsça Yazılmıştır.

Tarih İfadenin Sonuna 25 Şeklinde Düşülmüş Olup Bu Hicri 25 Ve Miladi 645-646 Tarihlerini Göstermektedir.

IMG-2682

FOTOĞRAF 145

…LA TE’HUZUHU SİNETUN VELA NEVMUN LEHU MA Fİ’S-SEMAVATİ VE MA Fİ’L-……

O’NU NE UYKU NE DE UYKLAMA TUTMAZ. GÖKLERDE VE ….DA HER NE VARSA O’NA AİTTİR….

NOT: İfade Arapça Olup Bakara Suresi 155. İnci Ayetinin Bir Bölümüdür.

IMG-2680 – IMG-2681

FOTOĞRAF 146

….ALLAHİ

TEÂLÂ.

…… ŞANI YÜCE ALLAH'IN….

NOT: İfade Arapça Yazılmıştır.

IMG-2687

FOTOĞRAF 147

…..Bİ-ŞEY'İN…

…HERHANGİ BİR ŞEYİN…

NOT: İfade Arapça Yazılmıştır.

IMG-2660 – IMG-2661

FOTOĞRAF 148

… EL-MUTEVEFFÂ İLA RAHMETİ'LLAHİ Fİ-CEMADE'L-EVVELİ SENETE SEB'İN VE SİTTEMİETİN…

…. HİCRİ YEDİYÜZ YEDİ /MİLADİ 1307-1308 YILINDA ALLAH'IN RAHMETİNE VEFAT EDEREK SIĞNAN….

NOT: İfade Arapça Olup Tarihi Yazıyla Yazılmıştır. Tarih Hicri: 707 / Miladi: 1307-1308 'Dir.

IMG-2674

FOTOĞRAF 149

… İNTEKALE İMAD MUSA RAHİMEHU'LLAHU

… İMAD MUSA ALLAH ONA RAHMET ETSİN GÖÇ (VEFAT) ETTİ

NOT: Şahide Arapça Yazılmıştır

IMG-2664- IMG-2665

FOTOĞRAF 150

HAZA KABRU'L-MA'SUNETİ KİRA HATUN BİNTİ HACI KADI

Burası Hacı Kadı Kızı Günahlardan Korunmuş Kira Hatunun Kabridir

FOTOĞRAF 151

… İNTEKALET İLA ……EL-MERHUMETU

… RAHMETLİ BAYAN … YA GÖÇ (VEFAT) ETTİ…

NOT: Şahide Arapça Yazılmıştır.

IMG-2650 – IMG-2651

FOTOĞRAF 152

NOT: SOLDAKİ ŞAHİDE:

…İLLA Bİ-MA ŞAE VESİA….

...ANCAK O'NUN DİLEMESİ /ORTAYA KOYMASI HARİÇ….

NOT: Şahide Arapça Yazılmış Olup Bakara Suresi 255. Ayetinin Bir Bölümüdür.

Resim 573

FOTOĞRAF 153

İNTEKALE İLA RAHMETİ…

…… MUHAMMED ….

...NIN RAHMETİNE GÖÇ (VEFAT) ETTİ

….MUHAMMED….

NOT: Şahide Arapça Yazılmıştır.

Resim 113

FOTOĞRAF 154

…RUMMAR (RUMAR) ATA 200

…RUMMAR (RUMAR) ATA SENE: HİCRİ: 200 / MİLADİ: 815

NOT: Şahide Arapça Yazılmıştır.

Tarih Rakamla Yazılmış Olup Sene: 200 Hicrî / 815 Milâdî'dir.

IMG-2728

FOTOĞRAF 155

İNTEKALE İLA RAHMETİ'LLAHİ TEALA EL-MERHUM MUHAMMED BEG BİN MAHMUD BEG

-MAHMUD BEY OĞLU MUHAMMED BEY YÜCE ALLAH'IN RAHMETİNE GÖÇ ETTİ. ALLAH RAHMET EYLEYE

NOT: Şahide Arapça Yazılmıştır.

Resim 032 - Resim 033

FOTOĞRAF 156

NOT: Şahidenin Ön Yüzü:

…..MA BEYNE EYDİHİM VE MA HALFEHUM.VE LA YUHİTUNE Bİ ŞEYİN MİN İLMİHİ ….

….VE ONLARIN ÖNLERİNDEKİNİ (GELECEKLERİNİ) DE ARKALARINDA OLANI DA (GEÇMİŞTE YAPTIKLARINI DA) .. BİLİR. O'NUN İZNİ OLMAKSIZIN İLMİNDEN HİÇ BİR ŞEYE SAHİP OLAMAZLAR…

NOT: Şahide Arapça Yazılmış Olup Bakara Suresi 255. Ayetinin Bir Bölümüdür.

Resim 871

FOTOĞRAF 157

Not: Şahidenin Üst Yüzü:

…SEMAVATİ VE MA Fİ'L-ARDİ MEN ZE'LLEZİ YEŞFEU…..

GÖKLERDE VE YERLERDE OLAN……KİMMİŞ O Kİ ARABULUCULUK / ŞEFAAT EDECEK OLAN!....

NOT: Şahide Arapça Yazılmış Olup Bakara Suresi 255. Ayetin Bir Bölümüdür.

Resim 871

FOTOĞRAF 158

NOT: ÜSTTEKİ ŞAHİDE:

….F BAY… …(BAD)..

… BEY… … (RÜZGÂR /ZAMAN)

NOT: ALTTAKİ ŞAHİDE:

…..F LİYENSA… EY…

… F UNUTSUN…. YANİ /EY!

Not: Üstteki Şahide Farsça Yazılmıştır.

Alttaki Şahide Arapça Yazılmıştır.

IMG-2758

FOTOĞRAF 159

NOT: ÖNDEKİ ŞAHİDE:

… Fİ'L-ARDİ MEN ZE'LLEZİ YEŞFEU…..

…YERLERDE OLAN……KİMMİŞ O Kİ ARABULUCULUK/ŞEFAAT EDECEK OLAN!....

NOT: Şahide Arapça Yazılmış Olup Bakara Suresi 255. Ayetin Bir Bölümüdür.

IMG_9154 - IMG_9155

FOTOĞRAF 160

… EL-MERHUMETU…

ŞEHRU'L-MUHARREM,

SELASE MİETİN VE SEB’ÛNE VE SEB'UN… ALLAH …

(HİCRİ : 377)

ÜÇ YÜZ YETMİŞ YEDİ HİCRİ SENESİ MUHARREM AYI….ALLAH…

(MAYIS-HAZİRAN AYI 987 MİLADİ SENESİ)

NOT: Şahide Arapça Yazılmıştır.

Şahide Tarihi Yazı İle Yazılmış Olup Hicri: 377 / Miladi 987 Mayıs-Haziran Aylarıdır.

Resim 103–IMG-0403

FOTOĞRAF 161

...ASUDEGÎ DERÂMED HEM OMR FANİ ŞOD….

SÜKÛNET ÇIKA GELDİ ÖMÜR SONA ERDİ…

NOT: Şahide Farsça Yazılmıştır.

IMG-9161

FOTOĞRAF 162

LÂ İLÂHE İLLA…

…’DAN BAŞKA İLAH YOKTUR

NOT: İfade Arapça Yazılmıştır.

IMG-0390

FOTOĞRAF 163

….YETEFEKKERUNE…

… DÜŞÜNÜRLER…

NOT: Şahide Arapça Yazılmıştır.

Resim 089

FOTOĞRAF 164

...VE İRTİHÂLU FİDA (KUDA?) ….

..VE FİDA (KUDA?)'NIN VEFATI….

NOT: Şahide Arapça Yazılmıştır.

IMG-0195

FOTOĞRAF 165

…LA TE’HUZUHU SİNETUN VELA NEVMUN LEHU MA Fİ’S-SEMAVATİ VE MA…

…O’NU NE UYKU NE DE UYUKLAMA TUTMAZ. GÖKLERDE VE….LARDA HER NE VARSA O’NA AİTTİR….

NOT: Şahide Arapça Olup Bakara Suresi 255 ‘İnci Ayetinin Bir Bölümüdür.

IMG-0373

FOTOĞRAF 166

NOT: ÜSTTEKİ ŞAHİDE:

...VE MÛSÂ…. Fİ-SENETİ……ERBAİN VE ….

.. VE MUSA …..DÖRT VE… SENESİNDE….

NOT: Şahide Arapça Yazılmıştır.

Tarih Yazıyla Verilmekle Beraber Okunamayan Kısım Nedeniyle Eksiktir.

IMG-2659

FOTOĞRAF 167

NOT: Alttaki Şahide:

İNTEKALE İLA RAHMETİ…….. HAKKUN…

…NIN RAHMETİNE GÖÇ ETTİ……. HAKTIR….

NOT: Şahide Arapça Yazılmıştır.

IMG-2657

FOTOĞRAF 168

…VE MA Fİ'L-ARDİ. MEN….

..VE YERDE OLANI DA… O KİM Kİ!...

NOT: İfade Arapça Olup Bakara Suresi 255 'İnci Ayetinin Bir Bölümüdür.

IMG-2725

FOTOĞRAF 169

….EYDİHİM VE MA HALFEHUM VE LA YUHIYTÛNE Bİ-ŞEY'İN MİN İLMİHİ İLLA Bİ-MÂ ŞÂE VESİA KURSİYYUHU'S-SEMÂVÂTİ….

…ONLARIN ÖNLERİNDEKİNİ (YAPMAKTA OLDUKLARI İYİ VEYA KÖTÜ TÜM İŞLERİNİ) DE ARKADA TERKETTİKLERİNİ (DAHA ÖNCE YAPMIŞ OLDUKLARI İYİ VEYA KÖTÜ TÜM İŞLERİNİ) DE… ALLAH'IN İLMİNDEN KENDİSİ İSTEMEDİKÇE ONLAR HİÇBİR BİLGİYE ULAŞAMAZLAR ZİRA ONUN MUTLAK EGEMENLİĞİ GÖKLERİ VE ….YI KUŞATMIŞTIR.

NOT: İfade Arapça Olup Bakara Suresi 255 'İnci Ayetinin Bir Bölümüdür.

IMG-0367

FOTOĞRAF 170

…İNNİY LÂ UDİYU AMELE ÂMLİN…

…. BEN ASLA HİÇ KİMSENİN YAPTIĞI İŞİ KARŞILIKSIZ BIRAKIP O İŞİ BOŞA ÇIKARTMAM…

NOT: İfade Arapça Olup Âl-İ İmran Suresi 195 'İnci Ayetinin Bir Bölümüdür.

IMG-2744

FOTOĞRAF 171

NOT: ARKADAKİ ŞAHİDE YANI VE ÖNÜ:

…MÂ Fİ….

…LÂ İLÂHE İLLÂ….

…. ‘DA OLANLAR…. (VEYA) … ‘DA BİR ŞEY YOTUR…

….’DAN BAŞKA İLAH YOKTUR…..

NOT: İfade Arapça Yazılmıştır.

IMG_2716

FOTOĞRAF 172

NOT: ÖNDEKİ ŞAHİDE:

…LA TE’HUZUHU SİNETUN VELA NEVMUN

…O’NU NE UYKU NE DE UYUKLAMA TUTMAZ…

NOT: Şahide Arapça Olup Bakara Suresi 255 ‘İnci Ayetinin Bir Bölümüdür.

IMG-2716

FOTOĞRAF 173

NOT: Öndeki Şahide:

....EMR ŞOD BEVAR-I OMR-I ALİ…

…ALİ'NİN HAYATINA YOKLUK EMRİ GELDİ…

NOT: Şahide Farsça Yazılmıştır.

IMG-9158

FOTOĞRAF 175

…VE KULLUN HALET….

...VE HEPSİ GELİP GEÇTİ…

NOT: Şahide Arapça Yazılmıştır.

Resim-105

FOTOĞRAF 175

SENE ERBAUN VE'SNANİ….

HİCRİ ….. KIRK İKİ SENESİ…

NOT: Şahide Arapça Olup Tarihi Yazıyla Yazılmıştır. Tarihin Noksanlığı Görülmektedir

IMG-0146-2 – IMG-0147-2

FOTOĞRAF 176

…VE HUVE'S-SEMÎ'U'L-ALÎM...

… HER ŞEYİ EN İYİ ŞEKİLDE HAKKIYLA İŞİTEN VE EN İYİ ŞEKİLDE HAKKIYLA BİLEN O'DUR…

NOT: Şahide Arapça Yazılmıştır.

IMG-0394

FOTOĞRAF 178

…..LÂ İLÂHE İLLÂ…..

….DAN BAŞKA İLAH YOKTUR.

NOT: İfade Arapça Yazılmıştır.

IMG-0391

FOTOĞRAF 178

…İNTEKALE İLA….

…YA GÖÇ ETTİ…

NOT: İfade Arapça Yazılmıştır.

IMG-2722

FOTOĞRAF 179

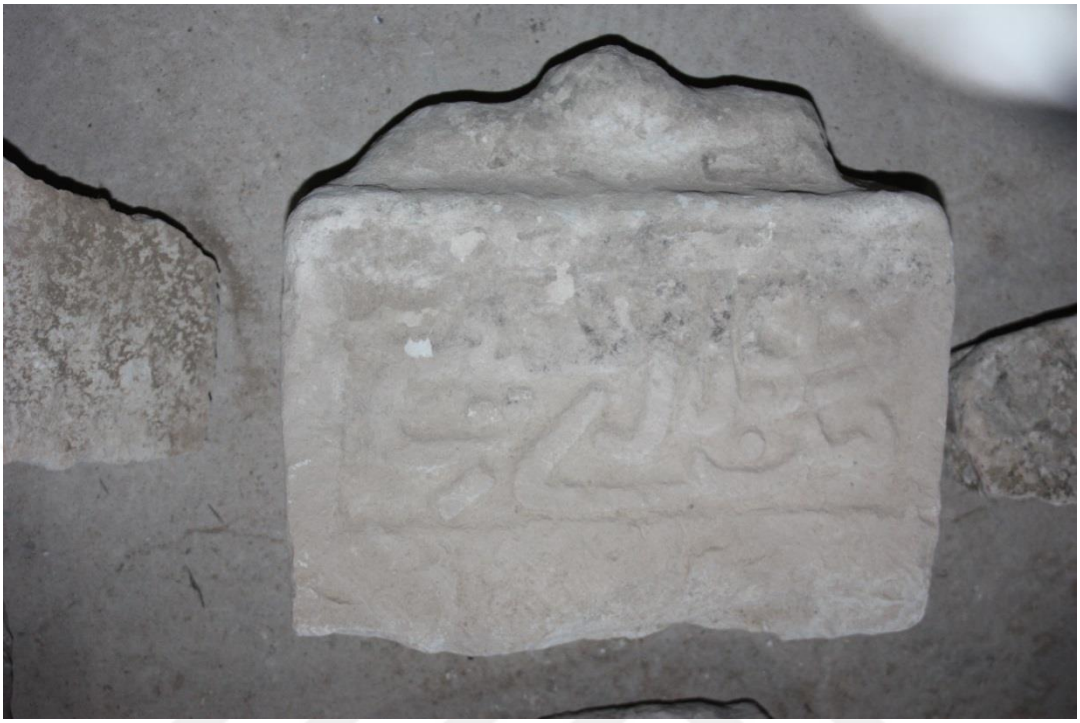
...EYDİHİM VE MA HALFEHUM VELA YUHIYTÛNE Bİ-ŞEYİN MİN İLMİHİ İLLA Bİ-MA ŞÂE VESİA KURSİYYUHU'S-SEMÂVÂTİ VE'LARDİ…

….ÖNLERİNDE BULUNANLARI DA (YAPMAKTA OLDUKLARINI DA) ARKALARINDA BIRAKTIKLARINI DA (GEÇMİŞTE YAPTIKLARINI DA) ….. HİÇ KİMSE O'NUN İZNİ OLMADAN O'NUN İLMİNDEN HİÇBİR ŞEY ELDE EDEMEZ. O'NUN EGEMENLİĞİ GÖKLERİ VE YERLERİ KUŞATMIŞTIR….

NOT: Şahide Arapça Olup Bakara Suresi 255 'İnci Ayetinin Bir Bölümüdür.

IMG-2685-IMG-2686

FOTOĞRAF 180

…MEN ZE'LLEZİ YEŞFEU

…KİMMİŞ ŞU ŞEFAAT EDECEK (ARABULUCULUK YAPACAK) OLAN…?

NOT: İfade Arapça Olup Bakara Suresi 255. Ayetinin Bir Bölümüdür.

IMG-0135

FOTOĞRAF 181

İNTEKALE'L-MERHUMU ES-SADRİ İLA'LLAHİ TEÂLÂ ……. MİNE'LLAHİ …… MERHÛM

RAHMET OLASI SADRÎ ŞANI YÜCE ALLAH'A GÖÇ ETTİ. ……ALLAH'TANDIR. …… RAHMETLİ….

NOT: ŞAHİDE ARAPÇA YAZILMIŞTIR.

IMG-0376 – IMG-0377

FOTOĞRAF 182

İNTEKALET MERHUME ……. İLA RAHMETİ……. EL-MUBAREK…… EL-MERHUME EMÎNE

RAHMET OLASI ….. ….'NIN RAHMETİNE GÖÇ ETTİ. …..MUBAREK …..RAHMETLİ EMİNE

NOT: Şahide Arapça Yazılmıştır.

IMG-0218

FOTOĞRAF 183

TEMMAM BİN MERÎS …..

MERÎS'İN OĞLU TEMMAM….

NOT: Şahide Arapça Yazılmıştır.

IMG-2647-MG-2648-MG-2649

FOTOĞRAF 184

NOT: Şahide Üst Yazısı:

SERÎREN….

….BİR YATAK OLARAK

NOT: Şahide Ön Yazısı:

…MEN ZE'LLEZİ YEŞFEU

…KİMMİŞ ŞU ŞEFAAT EDECEK (ARABULUCULUK YAPACAK) OLAN…?

NOT: Şahideler Arapça Olup Şahide Ön Yazısı Bakara Suresi 155 'İnci Ayetinin Bir Bölümüdür.

100-6313

FOTOĞRAF 185

…MEN ZE'LLEZİ YEŞFEU

…KİMMİŞ ŞU ŞEFAAT EDECEK (ARABULUCULUK YAPACAK) OLAN…?

NOT: Şahide Arapça Olup Bakara Suresi 255 'İnci Ayetinin Bir Bölümüdür.

IMG-0165

FOTOĞRAF 186

…. BEG BİN BEDR (ÜDDİN) ……HALİL EL-MA'RUF….

…..DİYE TANINMIŞ OLAN …..HALİL …BEDRETTİN OĞLU….BEG

NOT: Şahide Arapça Yazılmıştır.

IMG-0161

FOTOĞRAF 187

EBU ĞÂLİB BÂD-I SİMA

ĞALİB'İN BABASI…..

NOT: Şahide Arapça Yazılmıştır.

IMG-2652 – IMG-2653

FOTOĞRAF 188

… CİHAN MUBTELÂ ..BİN HİLMÎ BİN ALÎ BİN DİLÂYİNE

DİLAYİNE OĞLU ALİ OĞLU HİLMİ'NİN OĞLU MÜBTELÂ….DÜNYA…

NOT: Şahide Arapça Yazılmıştır.

IMG-2654

FOTOĞRAF 189

…VE SEB’A MİETİN VE SEB’İYNE…. (HİCRİYYETEN)

…VE YEDİYÜZ YETMİŞ YEDİ… 1375-1376 (MİLADİ

NOT: Şahide Arapça Yazılmıştır. Tarih Yazıyla Yazılmıştır.

IMG-0128-2

FOTOĞRAF 190

NOT: Şahidenin Ön Yüzü:

…. DURER BE-CİHAN MUBTELAY-I ……..CEVF-İ DİL-İ …..

…. İNCİLER DÜNYADA …… ESKİTMESİ ……NIN GÖNÜL BOŞLUĞUNU…...

CİHAN MUBTELÂ …BİN HİLMÎ BİN ALÎ BİN DİLÂYİNE

DİLAYİNE OĞLU ALİ OĞLU HİLMİ'NİN OĞLU MÜBTELÂ….DÜNYA…

NOT: Şahide Arapça Yazılmıştır.

IMG-2659

FOTOĞRAF 191

SUKNÂ Kİ NA-SUD DESTE DESTE …

YIĞINLA OLSA DA FAYDASI OLMAYAN EVLER…..DIR.

NOT: Şahide Farsça Yazılmıştır.

IMG-2723

FOTOĞRAF 192

NOT: ŞAHİDENİN ÜST YÜZÜ:

…MÛSÂ …..Fİ-SENETİ SİTTE MİETİN VE ERBAİN….
HİCRİYYETEN)…MÛSÂ …. YEDİYÜZ DÖRT SENESİNDE…..

NOT: Şahide Arapça Yazılmıştır. Tarih Yazıyla Yazılmıştır.

IMG-2659

FOTOĞRAF 193

…RABBENÂ! ÂTİY….

...EY RABBIMIZ! …..’YI VER…..

NOT: Şahide Arapça Yazılmıştır.

IMG-2644 – IMG-2645

FOTOĞRAF 194

... VE HUVE'L-ALİYYU'L-AZİYM.

LÂ İLÂHE İLLALLAH…

…. VE O YÜCELER YÜCESİ VE ERİŞİLMEZ AZAMET SAHİBİDİR.

ALLAH'TAN BAŞKA İLAH YOKTUR…

NOT: Şahide Arapça Olup Birinci Satır Bakara Suresi 255 'İnci Ayetinin Bir Bölümüdür.

IMG-0392

FOTOĞRAF 195

ALLAHU LÂ İLÂHE İLLA HUVE…

ALLAH KENDİSİNDEN BAŞKA İLAH OLMAYANDIR…

NOT: Şahide Arapça Olup Bakara Suresi 255 'İnci Ayetinin Bir Bölümüdür.

IMG_0121 - IMG_0122 - IMG_0123 - IMG_0124

FOTOĞRAF 196

EL-HAFFÂZ HAZİNU KELAMİLLAHİ'L-AZİZ…

HAFIZ VE ALLAH'IN YÜCE KELÂMININ HAZİNESİ VE KORUYUCUSU…

NOT: Şahide Arapça Yazılmıştır.

IMG-0133-2

FOTOĞRAF 197

NOT: Gerideki Şahide:

... LA TE'HUZUHU SİNETUN VELA NEVMUN LEHU MA Fİ'S-SEMAVATİ VE ..

...O'NU UYKU YA DA UYUKLAMA TUTMAZ. GÖKLERDE VE …. DA HER NE VARSA O'NA AİTTİR…

NOT: Şahide Arapça Olup Bakara Suresi 255 'İnci Ayetinin Bir Bölümüdür.

IMG-0145 – IMG-0146

FOTOĞRAF 198

NOT: ÖNDEKİ ŞAHİDE:

... LA TE'HUZUHU SİNETUN VELA NEVMUN LEHU MA Fİ'S-SEMAVATİ VE MA Fİ'L-ARDİ…

...O'NU UYKU YA DA UYUKLAMA TUTMAZ. GÖKLERDE VE YERDE HER NE VARSA O'NA AİTTİR…

NOT: Şahide Arapça Olup Bakara Suresi 255 'İnci Ayetinin Bir Bölümüdür.

IMG-0145-IMG-0146

FOTOĞRAF 199

….. VE ŞOZİYM…VE DÂZİYM…

..VE….. OLDUK… YI VE VERDİK….

NOT: Şahide Saray (Deriy/Saray) Farsçası İle Yazılmıştır.

IMG-0137 –IMG-0152 -2

FOTOĞRAF 200

...İNTEKALE İLA RAHMETİLLAHİ'L- VEDUD EL-MAĞFUR SEYYİDÎ (SEYDA) HÜSAM BİN MEHMÛR.

SENE: 200 HİCRİ

… GÜNAHLARDAN SAKINAN MEHMÛR OĞLU SEYDA (SEYYİDÎ) HÜSAM, SEVGİ KAYNAĞI VE SEVGİLİ ALLAH'IN RAHMETİNE GÖÇ ETTİ.

SENE: 200 HİCRİ / 815 MİLADİ

NOT: Şahide Arapça Tarihi Rakamla Yazılmıştır: Sene: 200 Hicrî / 815 Milâdî

IMG-0404-IMG-0405